

למנצח בנגינות משכילי – מלאכת השיר ותופעת השירה ב'המאסף', כתב־העת הראשון של ההשכלה העברית

משה פלאי

במסגרת העיון בחומר הספרותי שנדפס ב'המאסף', כתב־העת העברי המודרני הראשון, שהופיע בשנים 1783-1811, נפנה את שימת־הלב למקומה של השירה בירחון המשכילי. עיון זה מוצע עתה בעקבות השלמת 'מפתח המאסף', פרויקט שעסקתי בהכנתו בשנים האחרונות. הימפתח הוא אינדקס מוער וממוחשב של ירחון ההשכלה העברית בגרמניה, שבאמצעותו ניתן עתה לבחון את מְצָאי השירים אשר נתפרסמו בו בשנות הופעתו.¹

נבחן את תפיסת השירה של עורכי 'המאסף' ואת ניסיונותיהם לקבוע את הפואטיקה של השירה לאור מאמציהם לחדש את הספרות העברית ובכך להגשים את אחת ממטרותיה של ההשכלה העברית. כמו־כן נעמוד על התופעות הפואטיות המאפיינות את השירים שנדפסו בכתב־העת, ונמפה ונדגים את סוגי השירים השונים.

שירת 'המאסף' בביקורת

בדרך כלל לא זכו השירים שנדפסו ב'המאסף' להערכה ביקורתית והיסטורית מדוקדקת, אלא אם כן נכללו במסגרת דיון ביצירות רחבות יותר, או שהוזכרו כסיוע טקסטואלי להסבר האידאולוגיה של ההשכלה.

1. על 'מפתח המאסף' הרצייתי בכנס של איגוד הפרופסורים לעברית בארצות־הברית בשנת 1994; הנוסח המעובד של ההרצאה, ובו תיאור מפורט של הפרויקט, עומד להופיע בקרוב. כן הרצייתי בכנס של האיגוד בשנת 1997 על הפרוזה ב'המאסף', ובקונגרס העולמי השנים־עשר למדעי היהדות הגשתי עבודה שכללה הערכה כללית של הפרויקט ודיון בשירה ובסיפורת שנדפסו ב'המאסף'. הנוסח המעובד של ההרצאה יידפס ב'דברי הקונגרס'. 'מפתח המאסף' עצמו, אינדקס מוער וממוחשב של עשרת הכרכים והמוספים בגרמנית, כולל מבוא מקיף על כתב־העת ועל תופעת הפריודיקה האירופית, נספחים וביבליוגרפיות נרחבות, והוא נמסר לדפוס.

עוד במאה הייט התייחס פראנץ דליטש באופן אמביוולנטי לשירת 'המאסף'.² מחד גיסא שיבח את מפעלו של 'המאסף' ואת שירת ההשכלה (101), אך מאידך גיסא טען שאימוץ תת-הסוגות הגרמניות של השירה שלא היו קיימות קודם לכן בספרות העברית ואף הכתרתם בשמות עבריים (שהוא מביאם), מעידים, לדעתו, גם על אובדן כוח היצירה המקורי ועל הידרדרות השירה לרמה של ניסיונות תרגום. עצם הדבר שחיפשו דגמים מחוץ לגדר השירה העברית, גם היא אינה מעידה, לפי השקפתו, על התקדמות היצירה העברית (103-104).

לעומתו יצא יוסף קלוזנר בדברי הגנה על 'המאסף' ועל סופריו ואף הגן על נפתלי הירץ ויזל ו'שירי תפארת'. קלוזנר ציין כי המשוררים שפרסמו בכתב-העת עודדו בשיריהם את 'רגש היופי בזמנם'.³ מעמיק יותר בגישתו לנושא היה היסטוריון הספרות העברית ח"נ שפירא, אשר בחן כמה וכמה מן השירים שנדפסו ב'המאסף' במסגרת דיונו על המשוררים הידועים והפחות ידועים ממשנתפי כתב-העת. הוא דן במשוררים כנפתלי הירץ ויזל, דוד פראנקו מינדיס, ברוך לינדא, יוזל ראכאנאווע, דב בער גינצבורג, שלום הכהן, גבריאל ברגר ועוד, הדגים כמה משיריהם (ולענייננו: השירים שנתפרסמו ב'המאסף'), וניתח תופעות שיריות הקשורות ביצירות אלה. חלק נכבד מדיונו נסב על 'שירת-התוס', שהיתה שירת טבע אידילית-פסטורלית וסנטימנטלית אשר שפירא מזהה אותה עם סגנון הרוקוקו.⁴ דיונו של שפירא מקשר את השירים שנתפרסמו בכתב-העת העברי עם תופעות השירה האירופית, כאמור, בעיקר עם סגנון הרוקוקו, אך גם עם שירת הטבע הסנטימנטלית ועם האפיקה. שפירא, כאחרים, רואה בוויזל את 'מחדשה של המטריקה העברית' (237), ומוצא בשירתו (גם זו שנתפרסמה ב'המאסף') 'הרגשת-חיים חדשה, שאיפה לנורמליות, מתן-הלב לאירופה ולאירופיות, געגועים טמירים על מדינה ומדיניות [!?!], אינטרוצנטריות, טיריאליות, השכלה ארצנית, שלילת-הגולה, סטיה מהתלמוד, התרפקות על עבר זוהר בישראל, חזון עברי תנכי, יצירה רציונליסטית-קלסיציסטית, נצנוצים ראשונים של סנטימנטאליות וכדומה דברים, הבונים יסוד בתרבות זמנו וביצירת דורו' (245). בעיקרם של הדברים משבח אפוא שפירא את ויזל כמשורר ואת שירתו כחדשנית וכנושאת את אותות ההשכלה ושאירותיה.

היסטוריון אחר, ישראל צינברג, טען במידה רבה של צדק, שדווקא המחלקה שבה 'המאספים' – קבוצת הסופרים שפעלה סביב 'המאסף' – התגאו ביותר, דהיינו, מחלקת השירים והספרות היפה, דווקא המחלקה הזאת היתה הקלושה

2. Franz Delitzsch, *Zur Geschichte der jüdischen Poësie*, Leipzig 1936. המספרים המובאים בסוגריים בתוך הטקסט מתייחסים למספרי העמודים בטקסט הנידון באותו קטע – וכן להבא בהמשך המאמר.
3. יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, א, ירושלים 1960: 160. 'ואף אם תכנו זר לנו היום, ודאי, גרם באותו זמן להתפתחותו של רגש-היופי בלבותיהם של בני-הגטו'.
4. ח"נ שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה, א, תל-אביב תשכ"ז; מהד' מצולמת מתרצ"ט: 354 ואילך (על שירת התוס), 313 ואילך (על פראנקו מינדיס), 211 ואילך (על ויזל), 345 (על ברוך לינדא), וכן 357, 360, 361, 511 (משוררים שונים).

ביותר. ושעל-כן, 'ערכם הספרותי הוא זעום'.⁵ הוא סבור, שלא קם אפילו משורר אחד בעל כשרון בין משכילי 'המאסף', ושהשירים 'לעת-מצוא' שפרסם ויזל עצמו בכתב-העת 'חסרים ניצוץ פיוטי, ורק בשיר ההספד שפרסם על מות ליאופולד (ב: קמ"ג, וראה להלן) יש בתים אחדים בעלי ערך כלשהו. לעומתם, שאר השירים היו 'בעלי חרוזים טפלים וילדותיים... נוקשים וחסרי-רעננות, הנוגדים תכופות ניגוד גמור את החוקים האלמנטאריים של משקל ומקצב'. בכך רואה צינברג 'עדות לירידתה של היצירה הספרותית והטעם הפיוטי בקרב יהודי גרמניה במאה השמונה-עשרה' (55).

בראשית שנות השישים פרסם יצחק זילברשלאג, שהיה משורר בעצמו, מאמר המעריך את שירת ההשכלה כ'פארא-פואטיקה'. הוא סבור, שאף כי היתה שירה זו חסרה תכונות פואטיות, היה לה ערך 'פארא-פואטי' בהפצת רעיונות ההשכלה, בהדגשת לשון המקרא, בהטפה למקצועות חול כמביאי השכלה והומניות (139). לדעתו, ויזל היה כה בלתי-פואטי עד כי הוא מנע מן השירה את ייעודה ואת ייחודה (121).⁶

בתש"ל (1969) התפרסם מאמרו החשוב של יוסף האפרתי על דרכי התיאור בשירת ההשכלה, שבו ניתח את הפואטיקה של השירה המשכילית בהשוואה לשירת דור ביאליק.⁷ האפרתי הבחין בתופעות המייחדות את הפואטיקה של שירת ההשכלה. לפי הנחתו, תיאורי הנוף בשירת ההשכלה נטו להידרש להכללות המקובלות כקונבנציה במקום לשימוש בציורים מייחדים. וכך, תיאור שקיעת השמש מצויר על-פי 'קונוונציה של "שקיעה" בכלל... באמצעות פעולות מוגדרות וצפויות: היום יפות, צללים נטו, זמירים התעוררו, רוח החלה נושבת'. פרטי השקיעה נתפסים על-פי יחסם לקטגוריה הקונבנציונלית של השקיעה. כמורכב פרטי התיאור באים לבטא את התפעמותו של המשורר מיפי-הבריאה. הדגמים שנבחרו על-ידי האפרתי נלקחו מכתב-העת 'בכורי העתים' (1821-1833) ויזל כתב יצחקי (1845-1869), ומכמה אנתולוגיות המייצגות שירה שנדפסה באמצע המאה היי"ט. 'המאסף' לא נכלל בחומר המוצג, אף כי בדרך כלל אפשר ליישם כמה ממסגרותיו של האפרתי גם באשר לשירה שנדפסה בכתב-העת של ההשכלה בגרמניה.

באותה שנה פרסם יהודה פרידלנדר את מאמרו 'תפיסת מהותה של השירה בראשית ספרות ה"השכלה" העברית', ובו העלה קווים לשאלת הפואטיקה של שירת ההשכלה כפי היא משתקפת בכתביהם של ויזל, סאטאנוב ואפרים לוצאטו.

5. ישראל צינברג, תולדות ספרות ישראל, ה, מרחביה 1959: 54.

6. Eisig Silberschlag, 'Parapoetic Attitudes and Values in Early Nineteenth-Century Hebrew Poetry', *Studies in Nineteenth-Century Jewish Intellectual History*. Alexander Altmann, ed. Cambridge, Ma. 1964: 117-139; זילברשלאג משתמש בביטויים 'הפונקציה' וה'אוטונומיה' של השירה בדבריו על ויזל.

7. יוסף האפרתי, 'דרכי התיאור בשירת ההשכלה' [-] לפואטיקה של השירה העברית בתקופת ההשכלה, בייחוד בהשוואה לשירת דור ביאליק, הספרות, ב (ספטמבר 1969): 26-39; נדפס שוב בספרו 'המראות והלשון', תל-אביב תשל"ז: 9-33.

פרידלנדר טען שבתפיסת השיר של ויזל 'קשורים הטוב, האמת והיפה קשר אמיץ', הנחה המקובלת על חוקרי ההשכלה. בנוסף על כך, ויזל רואה חשיבות במליצה שבשיר לשם הפעלה על הקורא בתחום האמוציונלי, בהשפעת התאוריות האסתטיות של מנדלסון, ובניגוד לתפיסתו הנאו-קלסית של רמחי"ל שעיקרה הוא ההפעלה בתחום האינטלקטואלי.⁸ בהמשך מראה פרידלנדר זיקות בין תפיסתו הקלסיציסטית של סאטאנוב לבין תפיסות דומות באסתטיקה האירופית בשלהי המאה הי"ח, ומצביע בייחוד על השפעתם של אריסטו ושל י"ג הרדר. אף כי המאמר אינו דן בשירת 'המאסף', אפשר לקבל את הבחנותיו של המחבר באשר לפואטיקה של ראשי המשכילים גם לגבי כתב-העת.

בשנות השמונים פרסם עוזי שביט סדרת מאמרים על שירת ההשכלה שנדפסה אחר-כך בספרו 'שירה ואידיאולוגיה'.⁹ שביט טען כי ספרות ההשכלה העברית הועידה לשירה מקום ראשון במעלה ביצירה העברית בעקבות הנאורות, שבה היו לשירה, לאמנות ולאסתטיקה מעמד מרכזי (34). משום כך הדגישו רבים מראשוני הסופרים בהשכלה העברית בגרמניה את הפוטנציאל החינוכי הגלום בשירה ואת השפעתה על היחיד ועל החברה. שביט מצטט מינחל הבשורי בדבר מקומה של השירה בתפיסתם של עורכי 'המאסף' (100), כפי שיידון בהמשך בקשר לשירת 'המאסף', ומוצא עדות למרכזיותה של השירה בדיוניהם של יואל ברי"ל, איצק אייכל, דוד פרידריכספלד, שלמה לויזון, ועוד (105). סופרים אלה הושפעו בעיקר מחיבוריהם באסתטיקה של מנדלסון, של לסינג ושל הרדר (107). עיקר דיונו של שביט בא להשיב את רמחי"ל על כנו כיפותח תקופה' וכאבי השירה העברית החדשה, בהמשך לקביעתו הידועה של לחובר, אף כי שביט מתפשר מעט ומציע את רמחי"ל 'בצד מנ[ד]לסון, ויזל ועורכי המאסף' (98).

דן מירון פרסם בראשית שנות ה-80 מאמר שבו 'גילה מחדש את שירת ההשכלה'.¹⁰ כשחזר לקרוא בספרות ההשכלה, טען, מצא בה עניין אינטלקטואלי ואמנותי (292). במאמרו עמד על הנוסחה שקבע ויזל לכתובת אפיקה עברית מודרנית – שמירון מכנה אותה 'פסבדו-אפיקה' – אשר שלטה בספרות ההשכלה במשך כחמישים שנה. לפי נוסחה זו משורר האפוס העברי שם לו למטרה להציג את היסוד האנושי-המוסרי של האירוע המתואר בצד היעד האלוהי-התאולוגי (294). בחיבורים אחרים ניתח מירון את דרכי המליצה של אברהם מאפו ואת שירתו האפית של יליג.¹¹

צמח צמריון, שפרסם ספר שלם על 'המאסף', ייחד כמה מפרקיו לבחינת התמטיקה של שירת ההשכלה, והזכיר מוטיבים של תנועת ההשכלה ומוטיבים

8. יהודה פרידלנדר, 'תפיסת מהותה של השירה בראשית ספרות ה"השכלה" העברית', ביקורת ופרשנות, 1 (תשי"ז): 55-60.

9. עוזי שביט, שירה ואידיאולוגיה, ישראל 1987.

10. Dan Miron, 'Rediscovering Haskalah Poetry', *Prooftexts*, I, (Sept, 1981): 292-305.

11. דן מירון, בין חזון לאמת, ירושלים תש"ט: עמ' 28 ואילך – על הסגנון השיבוצי, עמ' 32 ואילך – על הימליצה; מירון, 'בין תקדים למקרה' [–] שירתו האפית של י"ל גורדון ומקומה בספרות ההשכלה העברית, מחקרי ירושלים בספרות עברית, ב (תשמ"ג): 127-197.

יהודיים וכלליים בשירה שנדפסה ב'המאסף'.¹² 'ודאי אין אלה שירים משובחים', קבע צמריון, 'אבל צעדי ראשית כאן לקראת חידוש השירה העברית' (119). בהמשך הוא מראה את ערכי ההשכלה שהובעו בשירים, הדים אקטואליים ומוטיבים מעולם הטבע והאדם, ומטעים את תרומתו של כתב־העת להסרת המשקל של שירת ימיהביניים (120). לבסוף הוא בא והעריך שירה זו בנימה אפולוגטית כלשהי, בעיקר בנוגע לשירי השבח למלכים שהיו 'בלתי סימפאטיים'... (121). חוקר השכלה אחר, חיים שוהם, עסק בויקות שבין הספרות הגרמנית לספרות ההשכלה העברית, וטען שסופרי ההשכלה הלכו 'ממש "בעקבות" סופרים גרמניים, ודבריהם הם חזרה או פאראפראזה על מה שקראו בלשון הגרמנית או בלשון אחרת' (31), אך הוא רואה בהם עדות 'לנסיגות של התרבות היהודית להתמודד עם ערכים חדשים ולנָסס אותם' (32).¹³

עם כל זאת, עדיין אין לנו תמונה ברורה ומפורטת של תופעת השירה ב'המאסף' בראשיתה של ההשכלה העברית בגרמניה, ומיפוי השירים וסיווגם עדיין חסרים.

עמדת העורכים כלפי השירה ב'נחל הבשור'

ניתן לעמוד על יחס העורכים לשירה מתוך 'נחל הבשור', המניפסט שהודיע על תוכניתם להוציא ירחון עברי, 'מכתב חדש, אשר יֵעָדן בימינו לא היה'. מתוך מנשר זה מתברר, כי כבר בתכנון כתב־העת הציבו עורכי 'המאסף' את השירה בדרגת חשיבות ראשונה במעלה, כמדור הראשון בסדר המדורים שיופיעו ב'המאסף'. ב'נחל הבשור' פירטה המערכת את תוכניתה למיֵדור כתב־העת, דבר המעיד על החלטת העורכים לחַלֵק את החומר הספרותי והכללי שיתפרסם בכתב־העת לפי סוגיו. דרך הבאת המדורים מעידה על תפיסה היררכית מסוימת של הסוגים, המעמידה את השירה בראש בְסדר חשיבותה, כפי שהיה מקובל בספרויות האירופיות. תפיסה היררכית של הסוגות הספרותיות הוצעה עוד בסוף המאה הייז על־ידי גיון דריידן, ובעקבותיו הלכו תאוריטיקנים רבים. הוא החשיב את האפיקה כשיא היצירה, ואילו את האפיגרם – לדרגה הנמוכה ביותר.¹⁴ תפיסה

12. צמח צמריון, המאסף כתב העת המודרני הראשון בעברית, תל־אביב תשמ"ח: 107-124.

13. חיים שוהם, בצל השכלת ברלין, תל־אביב 1996.

14. ראה את מאמרו של גיון דריידן על הסאטירה משנת 1693, John Dryden, 'A Discourse Concerning the Original and Progress of Satire', *Essays*, Oxford 1926: 27 (Joseph Trapp), שהיה פרופסור לשירה באוקספורד, הביע דעה דומה באמצע המאה הייז בספרו *Joseph Trapp, Lecture on Poetry (1742)*, Hildesheim 1969, facsimile edition: 153. עיין במאמרי 'בחיפוש אחר הז'אנר: הז'אנרים הסיפורתיים בראשיתה של ההשכלה העברית בגרמניה', *AJS Review*, 22 (2, 1997), עמ' 14-15. וראה 'נחל הבשור', כרוך בראש 'המאסף', א (תקמ"ד): א-ג.

היררכית של הסוגים בקביעת מדורי העיתון היתה קיימת ברבים מכתבי־העת הגרמניים באותה העת, שכמה מהם יוזכרו בהמשך. אלה פרסמו שירים מקוריים וכן תרגומים מן השירה הקלסית כפריט ראשון בתחילת הגיליונות, כדרך שנהג 'המאסף'.¹⁵

מחברי המנשר הבטיחו, כי במדור הראשון יבואו 'שירי לה"ק ממשוררים מובחרים' שטרם ראו אור.¹⁶ התוכנית לפרסם שירים חדשים בעברית מעידה על שאיפת עורכי העיתון לעודד כתיבה יוצרת בתחום השירה. דברים אלה נכתבו בהשראת 'דברי שלום ואמת', ספרו הפרוגרמטי של ויזל, שהיה לפי תפיסתם – כפי שגם נראה בהמשך – המשורר פֶּרֶאֶקְסֶלָאֶנְס של שירת ההשכלה. בקטע שאינו ידוע ביותר, מיישם ויזל את תפיסת השירה המקובלת עליו (שעליה נדון להלן) במישור החינוכי, וטוען שהוראת השירה התנייכית לתלמידים תעורר בהם כוחות נפש סמויים וקצתם יגיעו עד תכלית דבר והיו משוררים ודוברי צחות.¹⁷ עורכי העיתון העומד להופיע פירטו את נושאי השירים שבדעתם להדפיס: ענייני חכמה ומוסר דברי חן אהבת רעים וברכת דודים. התחומים האלה כוללים שירה דידיקטית מחנכת ('חכמה ומוסר'), תיאורים אסתטיים ('דברי חן') ושירים־לעת־מצוא, שירי ידידות ושירי אהבה ('אהבת רעים וברכת דודים'). הכינוי 'ברכת דודים' נשמע מוזר, והוא מקביל לקודמו 'אהבת רעים'. היגד זה מבוסס על ההקבלה בין שמות העצם בפסוק בשיר השירים 'אָכְלוּ רְעִים וְשָׁכְרוּ דוּדִים' (ה', א). מורגש היעדרן הבולט של קטגוריות שיריות חשובות, כגון האידיליות והאפוס – אף כי הן הופיעו ב'המאסף' (האפוס – בצמצום, וראה להלן).

לעניין תפיסת השירה של המאספים חשוב לציין, כי בעקבות הנחייתו הידועה של ויזל בינחל הבשור,¹⁸ הודיעו העורכים שיימנעו מלפרסם שירי חשק ועגבים שנחשבו בעיניהם לפיגול, ואולי משום כך מצאנו חוסר בהירות בניסוח הביטוי שהזכרנוהו 'אהבת רעים וברכת דודים'. כמו־כן הצהירו שלא ידפיסו שירי משוררים חדשים הכותבים על 'דרך העמים, לזמר אל האלילים ולקרוא בשם אלהי נכר'. שירים מעין אלה לא יבואו בקהלם. כתבי־העת הגרמניים, כגון 'הברליינשה מונאטסשריפט' ואחרים, הרבו לפרסם משירת רומי ויוון בתרגום לגרמנית, והחזרה לספרות הקלסית גררה עמה גם נטייה למיתולוגיה היוונית והרומית, שנגדה התריע ויזל. כבר מתחילת הופעתו בחר אפוא 'המאסף' את דרכו המיוחדת וסלל לו נתיב ככתב־עת עברי המחויב לרגישויות העברית בלא להתחשב באופנה הקיימת בכתבי־העת הגרמניים, אף כי הוא היה מודע ועָר לָהּ. מהמדורים הכלולים בתוכנית העורכים, מדור השירים נחשב כמדור ליצירה מקורית בעברית. חשוב לציין, כי המאספים אינם מזכירים דבר על יצירה

15. כגון *Berlinische Monatsschrift* (Januar 1786), וכן ראה: גיליון ינואר 1783, פריט א – אלגוריה בשיר; פברואר 1783 – שיר על גיברלטר; וכן שירים בגיליונות אוגוסט, אוקטובר, נובמבר 1783, ועוד.

16. 'נחל הבשור', עמ' א.

17. נפתלי הירץ וויזל, דברי שלום ואמת, א (ברלין, 1782), טו ע"א (לפי מספורי).

18. 'נחל הבשור', עמ' א. מכתבו של ויזל בעמ' ו-י.

בפרוזה בכלל או על הסיפור בפרט, תופעות שהיו קיימות בספרות הגרמנית וכן בכתבי-העת.¹⁹ הסיפור, לעומת זאת, השתרבב לספרות הילדים, ומדור מיוחד בשם זה מוקדש ב'אבטליון' לאהרון וולפסון.²⁰

נראה כי העורכים מחלקים את החומר בירחון העברי באופן כללי לשתי קטגוריות עיקריות: (א) שירה ודברי יצירה; (ב) מאמרים ומסות – 'שירים ומכתבים' – כנדפס בהודעת המערכת בסוף הגיליון הראשון לחודש תשרי תקמ"ד.²¹

פואטיקת השיר של ראשי ההשכלה

הפואטיקה של השיר: בהערכה המסכמת את מפעלם הפיוטי של סופרי הירחון העברי, יש ליתן את הדעת לניסיונותיהם התאורטיים לקבוע את הפואטיקה של השירה. ההנחה היא שעשויה להיות התאמה כלשהי בין התאוריה לבין המעשה, ואף אם המדרש והמעשה אינם זהים, הרי החריגות עצמן יכולות ללמד על מהותה של השירה. מחקר ספרות ההשכלה העברית נמצאנו למדים, כי המאספים עשו מאמצים נמשכים והולכים להגדיר ז'אנרים אחרים, כדוגמת המשל והביוגרפיה.²² וכן נהגו גם בשירה.

בתפיסת השירה עמדו לנגד עיניהם עיוניהם בפואטיקת השיר של סופרים מרכזיים כמשה מנדלסון, כנפתלי הירץ ויזל וכיצחק סאטאנוב, ואף של יואל ברי"ל שהיה בעצמו מעורכי 'המאסף', אשר פורסמו באותן שנים קריטיות להקמת המרכז הספרותי בגרמניה וביסוסו. במאמרים ובהקדמות לספריהם השונים דנו סופרים והוגי-דעות אלה בנושאים הקשורים באסתטיקה, בפואטיקה ובלשון, והשפיעו על עמדותיהם הספרותיות של עורכי 'המאסף'. דיוניהם של סופרים

19. לדוגמה, 'סיפור קטן' בכתב-העת *Deutsches Museum*, שהופיע בלייפציג, א, (מרץ 1776): 282.

20. אהרון וואלפסון, אבטליון, פראג 1806 (מהדורה ראשונה: ברלין תק"ן): כט ע"ב-לא ע"א, והם סיפורי תנ"ך מעובדים.

21. 'המאסף', א (תקמ"ד): טו: 'בו יבואו שירים ומכתבים[...]'; הם פונים לחכמים ומבקשים מהם להשתתף במליצותיכם ומוסרכם[...].'

22. ראה, לדוגמה, בנושא המשל את מאמרי הסוגה של המשל בספרות ההשכלה העברית בגרמניה: גילויי המשל במאסף, דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ג' (ירושלים תשנ"ד): 45-52; וכן, גילויי המשל ב'המאסף"', הדואר, עג (יוז, כט תמוז, תשנ"ד): 19-22. על הביוגרפיה, ראה מאמרי: 'הזיאנר של הביוגרפיה בסיפורות ההשכלה העברית בגרמניה במאה הי"ח: משה מנדלסון כדמות היהודי החדש במודל ביוגראפי של יצחק אייכל, בצרון, י (48-45), תשנ"א: 118-128, וכן 'הביוגרפיה כזיאנר בהשכלה: דמותו של יצחק אברבנאל כמשכיל המגשר בין שתי תרבויות', מחקרי ירושלים בספרות עברית, טו (תשנ"ז): 73-86. על הסוגות הספרותיות ב'המאסף' ובספרות ההשכלה, עיין בספרי: סוגות וסוגיות בסיפורות ההשכלה העברית [—] הזיאנר המשכילי ואביזריהו, ישראל 1999.

אלה נסבו בדרך כלל על השירה התנ"כית,²³ ובתאוריות הפואטיות של הסופרים העבריים השתקפה בצורה זו או אחרת תפיסת השירה המקובלת בספרות האירופית בזמנם. גם בזה סללו להם נתיב עברי עצמאי כתוצאה מהתמקדות דיונם בשירה המקראית העברית, אף כי גלויים וידועים היו להם דיוני הסופרים הלא-יהודים בנושאים אלה.

מנדלסון – שירת המקרא, פאר היצירה העולמית: מפעל ה'ביאורי' של מנדלסון וסיעתו הביא את הוגה-הדעות היהודי, לא רק להרקות התורה לגרמנית (באותיות עבריות) ולייזום כתיבת פירוש חדש לתורה על-ידי חבר פרשנים, אלא אגב גרר לתרום, בין השאר, גם להגדרת השירה המקראית ולדיון בתפיסת הלשון ובתאוריית התרגום. המפעל האינטלקטואלי הזה נשא אפוא פרות חשובים גם בתחום היצירה והאסתטיקה העברית בקביעת הגדרות ובהצעת פואטיקה ספרותית. מנדלסון ניתח את דרכי הלשון המקראית בהקדמה ל'ביאורי', שנדפסה בנפרד בספרו 'אור לנתיבה', ואת סגולותיה של השירה המקראית – במבוא לשירת הים בספר שמות.²⁴ תפיסתו היסודית ודרך טיפולו בנושא השפיעו על המשכילים העבריים; כמה מהם נתנו מחילם למפעל הביאור והתרגום של ספרי המקרא בחייו של מנדלסון, ואחרים המשיכו בו גם לאחר מותו.²⁵ מנדלסון הסביר כי עסק בפואטיקה של שירת המקרא מתוך כוונה להציג את 'תפארת והוד השירים אשר בספרי הקדש' משום שראה כי המפרשים המסורתיים לא נתנו דעתם על כך, ואילו היהודים מתעלמים מן היצירה העברית בחושבם שרק השירה הנוכרית ניחנה בסגולות אסתטיות. מטרתו אפוא היא 'להראות כי כגבוה שמים מעל הארץ כן גבהו דרכי שירי הקדש משירי חול, לא לבד בבחינת מעלת המשורר... והמליצות היקרות והנכבדות שהם חומר השיר, וכן בבחינת תכליתו שהיא ההישרה אל האושר הנצחי... כי אם גם בבחינת הצורה שהיא מערכת המאמרים חבורם וסדורם, יש לשירי הקדש יתרון רב ומעלה עצומה בהוד ויופי על כל השירי המשובחי' להם כל כך' (שמות, סו, ע"ב). ובכך, בנוסף על הצהרת האמונים בשירה המקראית משום שלמותה האסתטית והמוסרית והעמדתה בראש היצירה העולמית, הראה מנדלסון בעצם ניתוח השירים המקראיים את הפוטנציאל הגלום בשפה העברית כלשון יצירה נשגבה, ומתוך כך גם בספרותה

23. ראה מאמרי: 'תפיסת המליצה בראשית ספרות ההשכלה העברית', לשון ועברית, 8 (יוני, 1991): 31-48, שבו כתבתי על הגדרת המליצה בכתביהם של המשכילים הראשונים ובזיקתה לשירה, וכן ראה מאמרי: 'בחיפוש אחר הזיאנר: הזיאנרים הסיפורתיים בראשיתה של ההשכלה העברית בגרמניה' (לעיל, בהערה 14), 'עמ' ו-יד, והפרק הפותח בספרי: סוגות וסוגיות בסיפורת ההשכלה העברית (לעיל, הערה 22).

24. משה בן רבי מנחם מענדל סופר [מנדלסון], אור לנתיבה, ברלין תקמ"ג; תפיסת השירה המקראית מובאת במבוא לשירת הים, ספר נתיבות השלום, ספר שמות, ברלין תקמ"ג, סב ע"א-סו ע"ב.

25. רבים האזכורים על מפעלו של מנדלסון ב'המאסף' ובכתבי המשכילים. ראה, לדוגמה, ברי"ל בהקדמתו לספר תהלים (להלן, הערה 42) מזכיר את הרמבמ"ן, י ע"ב.

המתחדשת. בזאת תמך בדעתו של הרדר שציין במיוחד את תכונותיה הסגוליות של השפה העברית.²⁶

ויזל – מקור השירה אלוהי: וכשם שמנדלסון ניתח את הפואטיקה של שירת התנ"ך במסגרת ה'ביאור', עשה זאת נפתלי הירץ ויזל כעבור כמה שנים (בתקמ"ט) ב'פתיחת המשורר' ל'שירי תפארת', שירת האפוס של ההשכלה העברית.²⁷ היה זה ויזל אשר יישם את מידת החשיבות שייחס מנדלסון לשירת התנ"ך – לשירה בכללה ולשירה העברית בפרט. ההזדמנות לכך ניתנה לוויזל לרגל כתיבת אפוס מודרני בסגנון מקראי. ויזל החשיב את השירה ביותר וראה בה מה שראו בה גדולי המשוררים הגרמניים באותו הזמן, כהרדר, 'מטע ה' (עמ' 5, לא ממוספר) הטבוע בנפש האדם. לדבריו, מאז ומקדם היתה השירה 'כלי חפץ לאלהים ולאנשים' (3). על-פי תפיסה זו, מקור השירה הוא אלוהי, והיא טבועה בנפש האדם. באמצעותה יכול המשורר לפנות ישירות אל נפש השומע או הקורא ולפעול עליה באופן ייחודי שאינו מצוי בדיבור רגיל. הגדרת השיר, לפי ויזל, היא 'מליצה קצרה נושאת משל חכמה וערך סדר דברים, והיא תעורר תכונת נפש השומע לעומתו; לבו ירגיש, ושכלו יבין הכל' (7). השיר מורכב אפוא מ'מליצה קצרה' – דהיינו, ביטוי לשוני קצר שיש בו 'משל חכמה', הוראה מושאלת שבאה ללמד, ושיש בה הרכב דברים, מבנה וסדר אמנותי. כל אלה מהווים את השיר, שסגולתו החשובה היא כוחו לפעול על נפש השומע.²⁸ הגדרותיו אלה של ויזל מכוונות לשירה מודרנית, אך אף הוא מקבל את עמדתו של מנדלסון, ששירי הקודש בספרי המקרא 'אין ערוך אליהן בכל שירי המשוררים אשר קמו ואשר יקומו מאחריהם' (9). יש להניח כי תפיסה זו של ויזל את השירה כפי שהתבטאה ב'שירי תפארת' ובכמה מספריו האחרים התקבלה על-ידי המאספים²⁹ – שהעריכו אותו ביותר כפי שנוכחנו מפנייתם אליו בינחל הבשור'.

26. ראה בספרו של הרדר, על הרוח השירה העברית, Joh. Gottfried Herder, *Vom Geist der Ebräischen Poesie*, II, Gotha 1890: 24.

27. ראה: נפתלי הירץ ויזל, 'פתיחת המשורר', שירי תפארת, פראג תקס"ט, עמודים לא ממוספרים; המהדורה הראשונה הופיעה בתקמ"ט.

28. ויזל מרחיב את הדיבור על כוחה של המליצה ועל השפעתה על נפש השומע, וכן על ההשפעה המיוחדת של השיר (יומנין זה הם תפארת השירים העולים על שאר המליצות עד להפליא – יד ע"יא) ב'דברי שלום ואמת', א, עמ' יד-טו. עיין בנייתו של פרידלנדר על הדמיון ועל ההבדל בין ויזל לרמח"ל ועל זיקת הדברים למשנתו של מנדלסון במאמרו 'תפיסת מהותה של השירה' וכו'... (לעיל, הערה 8): 56-57. וראה בהערה 51 בהמשך. בדבר תפיסת המליצה של ויזל עיין במאמרי 'תפיסת המליצה בראשית ספרות ההשכלה העברית' (לעיל, הערה 23): 37-40.

29. לדוגמה: אחד המשכילים, כנראה ר' שאול ברלין בחתימת אמ"ת, מצטט את הגדרתו של ויזל 'מראש ומקדם היה השיר כלי חפץ לאלהים ולאנשים...' בביקורתו החריפה נגד ר' רפאל הכהן וספרו 'מרפא לשון', המאסף, ו (תק"ן), עמ' שסג.

אייכל – השיר משפיע על נפש השומע: ואכן, בביקורת שכתב עורך העיתון, יצחק אייכל, על 'שירי תפארת',³⁰ שיבח את הספר: 'המלאכה הנשגבה הזאת, אשר במתכונתה לא נעשתה כמוה מיום שגלו ישראל מעל אדמתם', ואת מחברו: 'מליץ נשגב ומשורר נעים' (ו: רי-ריא). מבקר וסופר זה, שבעבר כבר גילה התעניינות בז'אנרים אחרים והעלה קווים לתפיסת הז'אנר של הביוגרפיה,³¹ השתמש בהזדמנות זו לקשר את התופעה החדשה של הספרות המתחדשת עם המורשת העברית. הוא הסביר, כי חכמי ישראל עצמם עסקו גם הם במה שחכמי היוונים כינו: פואטיקה, ואלה היו ר' יהודה הלוי ב'הכוזרי', הרמב"ם ובעל 'מאור עינים' – עזריה מן האדומים. הם דנו בנושאים אלה, בדרכם ובזמנם, ודבריהם הודגשו בעידן ההשכלה על-ידי מנדלסון בכתביו הפילוסופיים (עמ' ריב). אייכל מסכים עם ויזל בדבר יתרונה וסגולותיה של השירה, ומקשר אותה עם חושי השמיעה והראייה, שחוללו את אמנות 'הניגון' (=מוסיקה) והציור, כדרך שהציע הרדר בספרו 'על רוח השירה העברית'.³² השוואה זו נעשתה עוד קודם לכן על-ידי בודמר (Bodmer) ועל-ידי ברייטינגר (Breitinger) על-פי הוראציוס.³³ השיר האמנותי ('השיר אם בצדק יכון') הוא 'תולדות שני החושים האלה יחד' (עמ' ריד), כתב אייכל.³⁴ לסברתו, נפש האדם 'השוחרת שלמות וסדר בכל דבר בכלל ובפרטיו היא 'כאומנת להן עת תבואנה לשכון בה' (עמ' ריב). מכאן יכולתה של השירה ליצור קשר פנימי עם נפש השומע ולהשפיע עליה בלשונה הסגולית – הנחה שקיבלה משכילים כוויזל וכאייכל, כנראה בעקבות הרדר.³⁵ אייכל גם מצטט מהרדר, שהביע תקווה 'לראות שיר על מעשי משה וספור יציאת מצרים ממשורר עברי' (עמ' שמו),³⁶ וכן מדווח על ניסיון לתרגם כמה מ'שירי תפארת' לגרמנית, שזכה לתגובה חיובית (עמ' שמו).

30. [א-א], [ביקורת על שירי תפארת, המאסף ו (תק"ו), עמ' רי-רכא, שמו-שנב, שנו-ששב.
31. ראה מאמרו של אייכל בחתימת ע.פ.: 'דבר אל הקורא מתועלת דברי הימים הקדמונים' במדור 'תולדות גדולי ישראל', המאסף, א (תקמ"ד): ט-יד, כה-ל, וראה מאמריי על הביוגרפיה המוזכרים בהערה 22, ואת הפרק על הביוגרפיה בספרי 'סוגות וסוגיות בסיפרות ההשכלה העברית', המובא שם.
32. הרדר, (לעיל, הערה 26): 21, שילוב העין והאוזן, חוש הראייה והשמיעה.
33. ראה: Max Wehrli, 'The Age of Enlightenment', in: *German Literature [—] A Critical Survey*. Bruno boesch, ed., London, 1971: 147.
34. וראה דיונו של פרידלנדר במאמרו הנזכר (בהערה 8) 'תפיסת מהותה של השירה', עמ' 59, באשר לסאטאנוב. לפי תפיסתו של פרידלנדר דחה סאטאנוב את הקרבה בין שירה למוסיקה בעקבות אריסטו.
35. אייכל מסביר מדוע התחיל ויזל לכתוב שירה כזאת ואת מטרתו (במאמרו, עמ' ריט). ראה הרדר (לעיל, הערה 26): 21.
36. ראה הרדר (שם): 52-53. קלוזנר (לעיל, הערה 3): 137, מצטט באריכות את הקטע מספרו של הרדר.

אייכל גם שרעב דברים על מלאכת השיר בתוך יצירתו האפיסטולארית 'אגרות משלם בן אוריה האשתמועיי'.³⁷ שם הביא הדגמות משיר אביב מאת פיטרו מטסטאזיו האיטלקי, בתרגום-עיבודו של אפרים לוצאטו, שנדפס ב'המאסף' בתקמ"ו (ג: קיג-קיא). בדבריו העלה את הסברה כי השיר משקף את התרבות שבה נוצר, ואף שירת אהבה מושפעת מיסודות התרבות (המספר שם דברים בפי גיבורו בן המזרח על התרבות הערבית 'שלו'). שירו של המשורר האיטלקי מצטיין בסדר למופת, מפרט את תיאורי הטבע ומכוון למטרה אחת: לעורר 'בלב השומע את תכלית מבוקשו' (ו: רמו). את תכונת התרבות הערבית מתאר גיבורו של אייכל בדמותו של הערבי שהוא 'איש דמים בעל נקמות ומושל בשונאיו, יתאחדו כל התפעלויות נפשו בכח המדמה אל מרכז גדולתו, והיא הגבורה המלחמה הנקימה והנטירה' (עמ' רמז). ולכן כוח היצירה והדמיון ממלא גם את שירי האהבה שלו בהיגדים מסוג זה, ואין בהם העדינות של הפנייה אל האשה האהובה, המצויה בשיר האיטלקי. אייכל בא ומונה את שתי הסגולות של השיר: 'הנעימות אשר יתפעל השיר בנפש השומע' וכן 'תועלת לתקן המדות ולהרים את הנפש מעל הדעות והמחשבות הפחותות' (עמ' רמט), תכונות המצויות בשיר האיטלקי. השיר המזרחי מצטיין ביכח הדמיוני לבד, ואילו השירים האיטלקיים בנוסף לכך 'המה שכליים ולמודיים, ונבנים על סדר נכון ונאה... מצד תועלתם' (עמ' רמט). תאוריית השיר הזאת מחזירה את הפואטיקה לשילוב האידיאלי של התועלת וההנאה ביצירה הספרותית, שילוב הידוע ממשנתו של הוראציוס אשר אומץ על-ידי גוטשד והיה מקובל על ההשכלה העברית.³⁸ על-פי תפיסתו זו של אייכל, יש לשירה תפקיד מחנך בעיצוב דמות האדם היהודי החדש. יש להדגיש כי כעורך 'המאסף' בשנותיו הראשונות (תקמ"ד-תק"ו), היתה לאייכל השפעה רבה בבחירת השירים שנדפסו בכתב-העת והשקפתיו על השירה מעניינות אותנו במיוחד.

סאטאנוב – האמת הפיוטית: יצחק סאטאנוב, מן היוצרים המרכזיים והפוריים ביותר בתקופת ההשכלה הראשונה, היה מודע למלאכת היצירה, ואף הוא תרם להגדרת השיר בהקדמה 'מלאכת השיר' ליספר החזיון.³⁹ לפי תפיסתו, השיר [-] שם הונח להורות על מליצ'נה] משליית, יעשוה המשוררי על צד החקוי והדמיון ממשלים כוזבים אפשריים בטבע המציאות, או בלתי כוזבי מפליאי הנפש השומעת כמ"ש החכם מיטב השיר כוזבו' (ב, ע"ב). בהגדרה זו ניתן לשמוע הדים מעורבים מן הפואטיקה של גוטשד, שאף כי נדחתה כ'מיושנת' עדיין היתה מקובלת בחוגים נרחבים, ומן הפואטיקה החדשה שהציע לסינג כתמורה. התפיסה הישנה של גוטשד הועידה לאמנות את התפקיד של חיקוי הטבע, ולפיה חייבת ההמצאה הספרותית להידמות למציאות כפי שהיא עשויה להתרחש, דהיינו המציאות האפשרית, ולא

37. [יצחק אייכל], 'אגרות משלם בן אוריה האשתמועיי', המאסף, ו (תק"ו), עמ' לח-נ, פ-פה, קעא-קעו, רמה-רמט.

38. ראה בספרו של בויטין, Wolfgang Beutin, et al. (ed), *History of German Literature*, London & New York 1993: 165. הפרק נכתב בידי Inge Stephan.

39. [יצחק סאטאנוב], 'מלאכת השיר', ספר החזיון, ברלין 1775.

דווקא כפי שהיא. התייחסותו של סאטאנוב לימשלים כזבים אפשריים בטבע המציאות רומזת אפוא על זיקה לגוטשד. מאידך גיסא נשמעים בדברי סאטאנוב, כאמור, הדים לפואטיקה החדשה שהציע לסינג, הכוח העולה בספרות הגרמנית לאחר אמצע המאה. לפי פואטיקה זו המשורר אינו מציג את המציאות הטבעית, אלא את האמת הפיוטית המתרכזת בעיקר ובטיפוסי, ודוחה כל שהוא מיותר.⁴⁰ כוויזל מטעים סאטאנוב את תכונתו המיוחדת של השיר – 'להכניס דבריו מלב המדבר בנפש השומע'. הנפש, לפי תפיסה זו, קולטת בזיכרונה את הדברים לאחר שנעלמו מן החוש (חוש השמיעה); והתפעלות הנפש והשתאותה מביאות להעמקת הזיכרון. השפעת השירים על הנפש היא בעיקר במידות טובות (ג, ע"א). לפי תאוריטיקן עברי זה, ככלי ביטוי משתמש המשורר במליצה' שהיא היגד נעים ומסודר באופן אסתטי, המבוסס על ציור אמנותי. סאטאנוב מפרט את הפואטיקה של המליצה (זו יכולה להיות בשירה או בפרוזה) משלוש בחינות: מבחינת החומר, הצורה והתכלית.

מבחינת החומר: הקפדה על צחות הלשון, דהיינו אחידות השימוש במקור הלשוני, הימנעות מבליל לשונות וסגנונות, ונאמנות לדקדוק: 'לכן כל סופר מהיר יראה לפאר מליצתו מצד החומר הוא שישמור דרך הצחות[...], ר"ל שתהיינה התיבות שהם כמין חומר המליצה. מדוקדקות כפי דיקדוק הלשון ולא תהיינה מעורבי הלשונות. כאשר ראיתי קצת המליצות לא ידעו מחבריהם מדיקדוק הלשון כלל. ואף כי מליצותיהם חצי מדברות תלמודית. ואינן מכירות לדבר יהודית. ועירוב פרשיות כתוב בס' (ד, ע"א).

מבחינת הצורה: הקפדה על האסתטיקה ועל בהירות הרעיון ואמיתותו, ועם זאת גם על צד הפליאה, הן של הנושא, והן של הביטוי: 'מצד הצורה. היא שתהי' המליצה זכת הרעיון. ר"ל שיקח המליץ משליו מפלאי טבע היצורים. ויפליא מליצתו בענינים זרים בטבע המציאות] אך בלתי נמנעות. ויראה כל מליץ לסדר דבריו על צד היופי אשר במנהג לשונו' (שם).

ומבחינת התכלית: כוונה קונסטרוקטיבית לתיקון האדם והבאתו לשלמות: 'מצד התכלית היא שתהי' תכלית הכוונה המגעת ממליצת המליץ היא הישרת האדם והשלמתו אם במדות ואם במעלות או בדעות אמיתיות' שלא כמליצים נוכריים שכוונת כתיבתם לעורר יצרים... (שם).⁴¹

תפיסת המליצה הפיוטית של סאטאנוב מדגישה אפוא את הציור האמנותי שבה ואת ההיבטים האסתטיים והמוראליים של הביטוי הלשוני הנעים.

בריי"ל – לעורר את כוחות הנפש: יואל בריי"ל, ממשל משלים ומעורכי המאסף, אף הוא תרם להגדרת השיר והמליצה בהקדמתו לספר 'זמירות ישראל', מהדורת

40. השווה הפרק על הנאורות בספרו של בויטין – לעיל, הערה 38: 165, 167.

41. וראה דיונו של פרידלנדר על משנתו של סאטאנוב במאמרו הנזכר לעיל, הערה 8: 60. על תפיסת המליצה של סאטאנוב עיין במאמרי 'תפיסת המליצה בראשית ספרות ההשכלה העברית' הנזכר

לעיל בהערה 23: 40-41.

ספר תהלים עם תרגום אשכנזי מאת משה בן מנחם וביאורו של ברי"ל.⁴² ברי"ל עוסק בהגדרת ה'מליצה'. זו נתפסת כשילוב בין הדיבור השכלי – דיבור אשר יסודו בכללי ההיגיון, ושבאמצעותו מחליפים רעיונות ומחשבות – עם דיבור ההתפעלות, באמצעות ההרגשות, כשכוח נפשי אחד פועל על כוח נפשי אחר. לדבריו, פעולת דיבור ההתפעלות חזקה יותר מהדיבור השכלי (א, ע"ב; ב, ע"א): 'והנה מה טוב ומה נעים יהיה הדבור אשר בו נתחברו שתי המעלות האלו: זו היא המליצה. כי היא הדבור השכלי מכוון באופן שיעורר גם את כחות הנפש על דרך ההרגשות המתרועעות' (ב, ע"ב). גם ברי"ל מנתח את סגולותיה של המליצה (ד, ע"א), ומציין, כדרך הסופרים העבריים האחרים שהזכרנו לעיל וכן בעקבות הרדר, כי השימוש הנכון בה הוא 'מתת אלהים' (ז, ע"ב) וכי היא נועדה לעורר את כוחות הנפש. תכונותיה של המליצה השירית, כגון בספרי הקודש, הן: אחידות הדיבור המליצי בביטוי התפעלות הנפש של המשורר, אף כי רשאי הוא לעבור לתכונות קרובות – 'מהתפעלות להתפעלות כפי הכח הגובר בנפשו' (ט, ע"א); מבנה מסודר ואסתטי המורכב מחלקים המתחברים לשלמות אחת (ט, ע"ב); וריבוי הזוברים בשיר (ט, ע"ב).

בין סופרי 'המאסף' האחרים שעסקו בפואטיקה של השירה היו דוד פרידריכספלד ודב בר גינצבורג בראשית המאה הי"ט.⁴³

אם נספם את הדיונים הללו בפואטיקה נראה, כי התאורטיקנים התרכזו בחיפוש ייחודה של השירה בהשוואה לסוגות ספרותיות אחרות, והטעימו את לשונה המיוחדת, את השימוש המיוחד בלשון ציורית ההכרחית לשירה, ואת כוחה המופלא לחדור ולהשפיע על הנפש ישירות. ניכרת הקפדה על ערכיה של השירה וציון מורכבותה הפנימית והחיצונית כאחת. גם אם שאבו את עיקרי רעיונותיהם מן הסביבה התרבותית הגרמנית – היו ערים לייחודה של העברית; ואף הם ביקשו להציב גבולות, הגדרות ודרישות לספרות המתחדשת על-ידיהם לאור הדרישות האסתטיות של הספרות הגרמנית. הם קבעו את ערכיה של השירה מתוך הידרשות למורשת היצירה העברית במקרא. אך, כאמור, המדרש והמעשה היו רחוקים מלהיות זהים, ובייחוד כשהמדובר בניסיונות של שירה ובניסיונות של הבעה פיוטית בלשון חדשה-ישנה. עם זאת, הדרישות הללו סייעו בקביעת קריטריונים, בהצבת יעדים פיוטיים, ובניפוי כלשהו של השירים.

42. יואל ברי"ל, 'הקדמה ראשונה מענין השירי בכלל, ומליצת ספרי קודש בפרט', ספר זמירות ישראל, ברלין תקנ"א: ו-ז. הקדמה זו אינה מצויה במהדורה הראשונה של הספר שנדפסה בברלין בתקמ"ה, והיא מופיעה במהדורת תקנ"א. עוד על תפיסת המליצה של ברי"ל עיין במאמרי 'תפיסת המליצה בראשית ספרות ההשכלה העברית' (לעיל, בהערה 23): 42.

43. דוד פרידריכספלד, 'מאמר חקור הדין, זכר צדיק, אמשטרדם 1809: מז-פה; ב"ג מבראד [דב בר גינצבורג] בהקדמתו למהדורת 'לשון למודים' לרמח"ל, לבוב תק"ע; המהדורה שבידי: סדילקוב תקצ"ו.

השירה – פאר היצירה העברית

הדיונים בשירה המקראית נערכו, כנזכר לעיל, הן במסגרת ההשכלה העברית, והן בספרויות האירופיות, וכאמור גם הרדר דן בשירה המקראית בספרו 'על רוח השירה העברית'. בעקבותיהם הוצבו קריטריונים להערכה ספרותית ונקבעו קונבנציות פואטיות שהיו להם זיקות לדרכי השיפוט האסתטי, לא רק באשר לספרות הקלסית, אלא גם באשר לשירת זמנם. בספרות המקצועית ציין חוקר הזיאנרים פאולר (Fowler) את הזיקה שבין עיון בפואטיקה של התנ"ך ובזיאנרים שבו להתפתחות הזיאנרים בימי הביניים, וכן הראה ראלף כהן כי עיון בצורות הספרותיות של התנ"ך (של רוברט לואת [Lowth]) שימש דגם לערבוב צורות בספרות הזמן.⁴⁴ הדיונים בשירת המקרא בין המשכילים העבריים קבעו את הטעם הטוב בשירת ההשכלה וביססו את תפיסת סגוליותה של השירה, וייתכן שאף סייעו בראיית השירה כאחת ממטרותיה של ספרות ההשכלה, כהבחנתו של שביט.⁴⁵

מקורות ההשפעה לקביעת האסתטיקה של השירה העברית ביהמאספי לא היו אפוא פנימיים בלבד – על-פי התאוריות הנזכרות של ראשי המשכילים העבריים – ואף לא היו חיצוניים בלבד. נוכחנו, כי ויזל עצמו הלך בעקבות ספרו של הרדר 'על רוח השירה העברית'. שם הטעים הרדר, כאמור, את הרעיון בדבר מקורם האלוהי של השירה והביטוי השירי, שהוא על-פי היגדו העברי של ויזל 'כלי חפץ לאלהים ולאנשים... מטע ה' הוא'.⁴⁶ ולא זו בלבד, אלא שגם מקורות יניקתו של הרדר עצמו מורכבים והם באו לו כנראה מהאמאן (Hamann) – למרות חילוקי הדעות ששררו ביניהם – שראה בלשון האנושית את שפת ההתגלות, ובשירה – את לשון האם של האנושות.⁴⁷ ויזל, שבחן את גדולת השירה התנ"כית, נסמך גם על אילנות גדולים, 'גדולי משוררי העמים שבדורנו אשר 'העידו, שההוד וההדר שיש בשירי קדש שבספרי תנ"ך, אין דוגמתן בכל השירים הנמצאים מימי קדם המפורסמים במעלה, כמו שירי הומירוסי, פינדארי, והאראיסי'.⁴⁸ השפעתו

44. ראה פאולר: Alastair Fowler, *Kinds of Literature*, Cambridge, Ma., 1982: 57, 191-192. וראה מאמרו של ראלף כהן: 'On the Interrelations of Eighteenth-Century Literary Forms', *New Approaches to Eighteenth-Century Literature*, Phillip Harth, ed., New York 1974:

47.

45. עוזי שביט, בשירה ואידאולוגיה (לעיל, הערה 9), סבור כי הדגשת השירה המתחדשת היתה כלולה באידאולוגיה של ההשכלה העברית בראשיתה בגרמניה.

46. הרדר, (לעיל, הערה 26): 3, 24-23: מקור השירה הוא אלוהי.

47. E.L. Stahl & W.E. Yuill, *German Literature of the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, ראה

New York 1970: 55. עוד על תפיסת השפה של האמאן, ראה בלאקול, Eric A. Blackall, *The*

Emergence of German as a Literary Language 1700-1775, Cambridge 1959: 451 ff.

מתח ביקורת על פילוסופיית השפה של הרדר. ראה עוד על תורת השפה של האמאן בספרו

של משה שוורץ, שפה, מיתוס, אמנות, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז: 79-70.

48. דברי שלום ואמת, יד ע"ב.

של הרדר ניפרת גם בכתביו של ברי"ל, המוסר במפורש כי אחד ממקורותיו היה הרדר וספרו. עם זאת, ברי"ל מדגיש גם את המקורות הפנימיים וכותב כי ליקט את דבריו על הפואטיקה מדברי חכמינו ז"ל, 'וקצתם מספר חכמי האומות', והוא גם מציין את הקדמתו של הרמבמ"ן לשירת הים.⁴⁹ מבקר אחר, ד-ש, בביקורתו על שיר-השירים בתרגומו של הרמבמ"ן שנדפסה ב'המאסף' בתק"ן,⁵⁰ אף הוא מזכיר את מנדלסון ודבריו על השירה המקראית בספר שמות (ו: נח), ואף את הרדר וספרו (ו: צג).

כמשכילים אלה שהשפיעו השפעה מכרעת על תפיסת הפואטיקה, החשיבו עורכי 'המאסף' את השירה ביותר, ואף הם ראו בה את פאר היצירה העברית ואת שיא העידון הלשוני. לדעתם, ללשון השירה סגולות ייחודיות בהיותה 'חלק אדם מאל, ונחלת יתר הוא לו על כל הברואים מאת הבורא' (א: קמג). יש מהם החוזרים ומצטטים את ויזל בנושא זה ומזכירים את יחסו לשירה.⁵¹

על רקע זה באו המאספים והציעו רעיון חדש העומד ביסוד מפעל ההשכלה שלהם, והוא, שהלשון העברית גם בזמננו מסוגלת בלעדיות המוקנות לה מתוקף היותה 'לשון הקודש'.⁵² אפשר אמנם להתייחס אל הביטוי 'לשון הקודש', החוזר ומופיע בכתבי המשכילים, כאל שגרת-לשון, ובוודאי כן היא. אך יש לראות בהידרשות החוזרת אליו גם כוונה מיוחדת, שכתופעות אחרות בהשכלה גם היא מורכבת. המשכילים נדרשים למושג זה כאל מושג-של-חול. מגמתם וחפצם של המאספים, כפי שהם כותבים לוויזל ב'נחל הבשור': 'להרחיב דעת לשוננו הקדושה תוך עם ה' ולהראות את יפיה לכל העמים' (ה).⁵³ בהקשרה של הנאורות, היגד זה מבקש להציג את הישגיה של התרבות העברית המתחדשת כחלק מהתחדשות ההשכלה האירופית הכללית. אחד מסופרי ההשכלה, מרדכי לוויזון-שנאבר, הציע כינוי חדש לתפיסת מושג השפה העברית המתחדשת. הוא קרא לה 'לשון הקודש החדשה', ובכך ביטא את היחס הכפול כלפי שפת קודש שנועדה לשימוש יומיום של חול.⁵⁴

49. ברי"ל, 'הקדמה ראשונה מענין השירי בכלל, ומליצת ספרי קודש בפרט', ספר זמירות ישראל (לעיל, הערה 42), ג ע"א, י ע"ב.

50. ד-ש, [ביקורת] מגלת שיר השירים [בתרגום מנדלסון ובביאורם של אהרון וולפסון ויואל ברי"ל] (במדור 'ביקורת ספרים חדשים'), המאסף, ו (תק"ן): עמי נז-סא, פז-צו.

51. כגון אמ"ת, בביקורתו על 'מרפא לשון' מאת רפאל הכהן, המאסף, ו (תק"ן), עמי שסג: 'וכן כתב הרב המפורסם ר' נפתלי הירץ וויזל בפתיחתו לספרו הנחמד שירי תפארת (חלק ראשון) "מראש ומקדם היה השיר כלי חפץ לאלהים ולאנשים". ראה לעיל בהערה 29.

52. על סגולות הלשון בתפיסתם של המשכילים ועל גישתם ללשון העברית ראה פרק ד' בספרי *The Age of Haskalah*, Leiden 1979 ובייחוד עמי 82-84. סאטאנוב, ב'הקדמה' לספר החזיון: 'לשון העברי. אשר מצאה יתרה על לשון אדום מואב והגרי'. הוא קורא לעברית 'גברת הלשונית' (נט ע"ב). וכן ראה מאמרי יתחייית הלשון החלה בהשכלה: "המאסף", כתב העת העברי הראשון, כמכשיר לחידוש השפה, לשוננו לעם, מחזור נ, ב (טבת-אדר תשנ"ט): 59-75.

53. וראה עוד על יחס המשכילים ללשון העברית בפרק ד' בספרי *The Age of Haskalah* (שם).

54. במכתבי לחדלי"ע [חברת דורשי לשון עבר], המאסף, א (תקמ"ד): קפג.

הרחבת ידיעת הלשון תיעשה לפי הצהרת העורכים, הן במדור השירה בהדפסת שירים מודרניים – 'שירי לשון הקודש אשר לא נדפסו כבר ואשר נדפסו אחת אחת ואינם מצויים ביד כל איש' (ה) – והן במדור המכתבים (המאמרים), שבו יידונו ענייני לשון. השירה, לפי תפיסתם, אינה יכולה להינתק מן הלשון, דבר הנראה מובן מאליו, שביישומה לשירה יש בה צד ייחודי שהוטעם על-ידי התאורטיקנים הנזכרים. למאספים יש כינוי מיוחד לשירה זו: 'שירי לה"ק'; וכך הם כותבים בתחילת 'נחל הבשור': 'יבואו על ראשו שירי לה"ק' (א).

תפיסת השירה ב'המאסף'

בדיון קודם על תופעת המשל ב'המאסף' הראיתי כי תפיסת השירה של המאספים בזיקתה לסוגות קרובות היתה רחבה, כדרך שהיתה מקובלת בזמנם בפואטיקה של הספרות האירופית, וכי בשלוש שנותיו הראשונות של 'המאסף' כללה השירה גם משלים, בין בחרוזים ובין בפרוזה. גם משלים סיפוריים נכללו במסגרת מדור השירה. אני מניח אפוא כי התפיסה הקלסית שהז'אנר של המשל הוא חלק מן השירה, תפיסה אשר רווחה במשך תקופה ארוכה עד אמצע המאה, ⁵⁵ עדיין מקובלת על עורכי 'המאסף' בכרך ג (תקמ"ו). ⁵⁶ עדות לכך תימצא בהערות-שוליים חבויה אך חשובה, שבה הודיעו העורכים: 'גם יש לנו עוד משלים רבים... נתחיל להציגם אחת אחת תחת חלק השירים'. וכך אנו נוכחים גם בתופעה הספרותית הידועה בספרות הנאורות וההשכלה, שז'אנרים מסוימים היו לעתים מעורבים זה בזה. לדוגמה, המבקר האנגלי בן המאה הי"ח, הלורד קיימס (Kames), ציין בספרו 'יסודות הביקורת' (1762), כי צורות ספרותיות בלולות ומעורבות אלו באלו בלא שאפשר להבחין ביניהן. ⁵⁷ אך התפיסה הזאת השתנתה ב'המאסף' מכרך ד (תקמ"ח) ואילך, שבו התחילו המשלים להופיע במדור נפרד ושמו 'משלי מוסר'. לפי התפיסה הז'אנרית של השירה ב'המאסף', כלולות בשירה גם אידיליות בפרוזה, כדוגמת 'אין שמחה לנפש' ⁵⁸ מאת ג'סנר בתרגום לעברית. כן כלול במדור זה הסיפור האלגורי, כגון 'היראה והתקוה במחזה', מאת ח.כ. ⁵⁹ אין כל

55. H.J. Blackham, *The Fable as Literature*, London 1985: 11.

56. עמדתי על תופעה זו במאמרי הנזכר על תפיסת המשל, 'הסוגה של המשל בספרות ההשכלה העברית בגרמניה' (לעיל, הערה 22): 45-52; וראה: 'משלי מוסר', המאסף, א (תקמ"ד): פח.

57. Henry Home, Lord Kames, *Elements of Criticism*, III, Edinburgh 1762: 219. עוד על עירוב הנושאים ראה מאמרי 'בחיפוש אחר הז'אנר: הז'אנרים הסיפורתיים בראשיתה של ההשכלה העברית בגרמניה', המוזכר לעיל בהערה 14, עמ' ו'.

58. 'אין שמחה לנפש בשמחת עשות חסדי' (סיפור אידילי בתרגום דוד פרידלנד) / (סלומון) גסנר, המאסף, א: כ-כד, מרחשון תקמ"ד. באזכור השירים המובאים בהערות הבאתי את המקור הביבליוגרפי כדרך נתינתו ב'מפתח' 'המאסף', כולל הגדרת הערך.

59. 'היראה והתקוה במחזה' (סיפור אלגורי) / ח...כ., המאסף, א: קפא-קפג, אלול תקמ"ד.

ספק אפוא שהשירה נתפסת במשמעותה הכללית כיצירה פיוטית נשגבה, אף אם היא בפרוזה...

הגדרת ז'אנרים בהערות השוליים: הגדרת הז'אנר נמצאת לעתים בהערות שוליים בתחנית היצירות, ובהן מגדירים המאספים בגרמנית את הסוגה. כן נהגו לציין את הסוגה מתחת לתרגומים מספרות גרמנית. לדוגמה, מתחת לאידיליה 'אין שֶמַחַה לנפש כשֶמַחַת עשות החסד' הובא בגרמנית: תרגום אידיליה מאת גסנר, ונדפס שם האידיליה במקור הגרמני.⁶⁰ מתחת ל'משל אפרי' מביאים המאספים את הפסוק מאיוב יג, יב שבו מוזכר המושג 'משל אפרי', ומסבירים באותיות עבריות: 'גראבשריפט' (א: צו). הערות אלו מעידות על המודעות לז'אנרים וכן על הצורך להסביר לקורא מונחים עבריים לאור המקובל בספרות הגרמנית.

ויזל כדגם של משורר: במסגרת יצירת התרבות והספרות המתחדשות על-ידי ההשכלה, הציעו המאספים גישה חדשה משלהם לשירה העברית החדשה. הם הציבו את הדגם של ויזל המשורר כמופת וביקשו ללכת בעקבותיו. היגדים רבים בינחל הבשורי, שבו נדפס מכתבם של העורכים אל ויזל, וכן הערות שוליים בהודעות המערכת במשך השנים מציינים את חובם הפיוטי של המאספים לוויזל. ממכתבם אל ויזל עצמו מתקבלת תדמיתו של ויזל כמשורר הגדול הראשון אחרי החורבן, והם אומרים לו בזו הלשון: 'חדלו הפורטים על פי נבל, ואיש דובר צחות אין. עד שֶקָמַת נפתלי ומעפר הקמות לשון עבר. מליצת נביאינו בפלס שכלך שקלת, ותהי כמוהם למליץ בקרב עמך... ותקח משם את הכנור תלויה על ערבי נהרותיו, והיו כנגן המנגן שיריך... לב משכילים באש זמירותיך הֶצְתָּה... כי כְּדָבַר החוזה דְבַרְתָּ, ועם משוררי אמת חלקי' (ד). על-פי תפיסתם זו, יש בדמותו של ויזל שילוב של איש הלשון העברית והמשורר-החוזה. משום כך בחרו, כאמור, לפנות אליו בבקשת תמיכה ועצה והכירו בו פומבית, במקום לפנות אל מנדלסון. לעומת דברי השבח על ויזל בסגנון 'שבחים אספרי' של עורכי 'המאספי' שאולי יש בהם משום הגזמה משום שפנו אליו ישירות במכתב פרטי כדי לקבל את תמיכתו, ויזל עצמו מצטנע ומעיד כך על שירתו: 'שירי מעטים, וזמירותי דלו מאד, לא עמלתי במלאכה זו כי אם לצורך השעה כאשר בקשו אנשי שלומי מאתי לשיר בשירים למלכי הארץ, או לפתיחת איזו מחברת, על כן הם מתי מספר, מסופקני אם יהיו מספר ד' בין כלם, כמעט אין א' מהם בידי, כי לא יקרו בעיני לשום אותם באוצרותי' (ז). ואכן היה ויזל כן בהערכת שיריו, והוא הטיב לאפיין במילותיו אלה רבים משיריו אשר נדפסו ב'המאספי'.

מעמדו הפיוטי של ויזל הגיע לפסגת הפארנסוס המשכילי לאחר הוצאת 'שירי תפארת' בתקמ"ט, כמתברר מהביקורת שכתב א-א – כנראה ראשי התיבות של יצחק (איצק) אייכל. המבקר ניגש בדחילו ורחימו לכתיבת הפתיחה לביקורתו: 'זחלתי ואירא מְחֹזֵת דעתי במשפט על דבר המחברת היקרה הזאת מידי איש

60. 'Eine Uebersetzung der Idylle Menalka und Alexis des Herm Gessner' (המאספי, א: כ).

נודע למליץ נשגב ומשורר נעים בזמננו' (ו: רי). ואף-על-פי-כן מצהיר המבקר בהמשך, כי ביקורתו תהיה כנה ושיפוטו אמיתי על 'המלאכה הנשגבה הזאת, אשר במתכונתה לא נעשתה כמוה מיום שגלו ישראל מעל אדמתם' (ריא). ואכן בהמשך הוא מותח ביקורת על ביטויים לא מוצלחים של ויזל...⁶¹ המבקר ד-ש אף הוא מהלל את ויזל ואת 'שירי תפארת' בביקורת על מהדורת שיר-השירים בתרגום מנדלסון, וכותב ברוח דבריו של אייכל כי 'כמוהו לא היה מן היום אשר גלו ישראל מעל ארצם' (ו: צג).

שירה שאינה נראית בעיני העורכים: נוכל לקבל תובנה לגבי התפיסה החדשה של השירה בעיני עורכי 'המאסף' באופן יותר ספציפי על-ידי בדיקת דגמי שירים שלא נראו להם. לדוגמה, העורכים מביאים את שירו של ברוך לינדא 'שיר על הלילה' (וראה עליו בהמשך),⁶² ומעירים בשולי העמוד, כי המחבר הלך בעקבות המשוררים הבוחרים במשקל ומעדיפים לשנות את הניקוד כדי לעשות את השיר שקול. אך העורכים מטעימים כי דרכם בשירה שונה: 'לא כן עמנו היום'... הם מעדיפים שירים ששפתם שגיאה ונמלצת והם 'רחבי העשתונות' (א: פד). הסבר זה תואם את הגדרת השיר כפי שמצאנוה, כאמור, בכתבי ויזל וסאטאנוב, דהיינו, השירה חייבת לרומם את הנפש ולהשפיע עליה.⁶³ מסיבה זו הדפיסו את שירו של לינדא בלא ניקוד (וכידוע, דרך עריכה זו מקובלת גם בימינו...).

בהערות-שוליים אחרת ליד הביוגרפיה על יוסף מקאנדיא, בהקשר עם הקפדה על טהרת העברית, מעירים המאספים על דרכם בשירה והתנגדותם למשוררים 'היודעים אך דיני משקל השיר, ומשפט החרוזים, בטרם ידעו יסוד המלות מחשבתם, ועינים' (א: קמג). דברים אלה תואמים את התפיסה החדשה של לשון השירה, שסגולתה היא לא בצורתה החיצונית אלא בפנימיותה. ואילו החרוזים במתכונת הישנה 'לא יבואו מעולם עד עמקי הלשון ויסודו, טוענים המאספים, אשר היא 'חלק אדם מאל, ונחלת יתר הוא לו על כל הברואים מאת בוראו' (א: קמג), ועל-כן הם דוחים את השירה השקולה על-פי היתדות והתנועות.

וכן מעיד ד-ש בביקורת הנזכרת על מגילת שיר-השירים בתרגום מנדלסון, בדבר 'מלאכת השיר' ומורכבות השירה, ומותח ביקורת על 'המנהג הרע' שמחברים כותבים שירים וחרוזים בלי גבול ובלי שיידעו את 'מלאכת השיר', והוא שואל: 'הכולכם תהיו משוררים!' המבקר פונה אל החרוזנים הללו בבקשה: 'הניחו את השירים למשוררים' (ו: צד-צה). העורכים מצדיקים את הערת המבקר ומספרים על שירים 'פחותי ערך' רבים המגיעים אל המערכת. הם פונים אל השולחים, שהם בוודאי בעלי כישרונות 'בחכמה ובתבונה... לבלתי העמיס אותנו עוד בשירים', אלא לשלוח 'דברים אחרים בידיעות וחכמות' (צה). בכך רואה קלוזנר את הקפדתם

61. [ביקורת ספר 'שירי תפארת' מאת נפתלי ויזל] (בקורת ספרים חדשים; מאמר ראשון בסידרה) / [א-א], המאסף, ו: רי-רכא, ניסן תקי"ן; 'המשך בקורת ספר שירי תפארת' (בקורת ספרים חדשים; מאמר שני בסדרה) / [א-א], המאסף, ו: שמו-שנב, אב תקי"ן.

62. 'שיר על הלילה' / ברוך לינדא, המאסף, א: פד-פז, אדר תקמ"ד.

63. ראה מאמרי 'תפיסת המליצה בראשית ספרות ההשכלה העברית' (לעיל, הערה 23): 31-48.

של המאספים ש'לא היו אפוא מחוסרי־טעם וחובבי־מליצה כמו שמציירים אותם מבקריהם משנות השישים ואילך'.⁶⁴

שיר אחר צוטט לדוגמה במסגרת ביקורת על ספרו של שלמה דובנא, שלא נהג לפי הפואטיקה של ויזל, ולכן הובא אף הוא בלא ניקוד (א: מ.ח). המבקר מעריך את שירו של דובנא כ'שירה פשוטה', המורכבת מ'י'א תנועות ו'י'ז בתים. לעומתו הוא מציב כדגם המופת את שירו של ויזל 'מהלל ר'יע', שנכתב לכבוד ה'ביאורי' של מנדלסון (א: מ.ז), ושנדפס בראשו.⁶⁵ לעתים מביאים המאספים שיר בניקוד, כשירו של וואלף מדסוי 'הן שמש גם ירח בשמים', ומעליו הם מציינים באותיות זעירות, 'י'א תנועות ומלעיל כמשפט המשוררים' (א: נא). יש שהם מוסיפים הערה מעריכה בשולי שיר שנדפס, כגון הערתם מתחת לשירו של מאיר אברניק 'כצל ימינו עלי ארץ' בחתימת 'דברי המא[ס]פים': 'יופי שיר הקטן הזה הוא לדעתנו במתכנתו, כי ע"י קצור חרוזיו תתרבה המהירות, ובאוזנינו שמענו ובעינינו ראינו מרוצת הזמן באין מעצרי' (ו: ח). ואכן, השיר הוא קצר, מהיר ושונה, ואף־על־פיכך, ואולי משום כך, הביאוהו בלא ניקוד...

השירה – הסוגה הפופולרית ביותר ב'המאסף'

רישומי 'מפתח' 'המאסף' מאפשרים לנו עתה להעריך את דרגת החשיבות של כל סוגה מן הסוגות שהתפרסמו בירחון בתפיסתם הספרותית של העורכים, לא רק על־פי הערכותיהם המוצהרות וההגדרות ההגיוניות, אלא גם לאור המָצאי הכמותי. כלומר, באמצעות מעקב אחר שכיחות הז'אנרים הספרותיים השונים שנדפסו בכתב־העת. מבדיקת רישומי השירים ב'המאסף' ב'מפתח', ברור כי הסוגה הפופולרית ביותר היא השירה: 122 שירים נדפסו בעשרת כרכי 'המאסף' – יותר מכל סוגה ספרותית אחרת.

השירים הרבים הם בעלי איכויות שונות ואופי שונה – משירים אידיליים מתורגמים מגרמנית ועד שירי שבח והלל למלכים ולאירועים שאירעו להם ולצאצאיהם. יקשה להעריך את השירים האלה באופן כללי, ועל־כן ייעשה ניסיון למפותם ולסווגם לפי קטגוריות פיוטיות ולציין את תכונותיהם השיריות, שימושי הלשון הצירורית, הקונבנציות והצורות הספרותיות המאפיינות אותם, מתוך הדגמות וניתוחן.

64. קלוזנר (לעיל, הערה 3): 162.

65. נפתלי הירץ וויזל, 'מהלל ר'יע', בהקדמה ל'ספר נתיבות השלום', ספר בראשית, ברלין תקמ"ג: ד-ז. השיר מתחיל במילים 'יפעת עולם אש דת! אפל תגיהי ונלווה לו מבוא על הידרדרות לשון הקודש בגלות, התמעטות לימוד המקרא, ההתרחקות מ'פשט הכתובים והיעדר תרגום נאות לתורה, צורך המתמלא עתה עם הופעת ה'ביאורי'.

משוררים שפרסמו משיריהם ב'המאסף': המשוררים הידועים ביותר באותה תקופה – נפתלי הירץ ויזל, שלום הכהן ואפרים לוצאטו – פרסמו משיריהם ב'המאסף'. אחרים, סופרים וממשל־משלים שגם כתבו שירים – כטוביה פדר, יהודה ליב בן־זאב, דוד פרידריכספלד, ברוך ייטלש (ב-בן-י – ברוך ייטלש או ברוך לינדא), אברהם מילדולה ודב גינצבורג – אף הם תרמו משיריהם לכתב־העת. ואף כותבי דרמות תנייכיות, כדוד פראנקו מינדיס ויוסף האפרתי מטראפלוויטץ, ואולי אפילו... משה מנדלסון, ניסו את כוחם בכתבת שירים עבריים, ואלה נדפסו בכתב־העת העברי.⁶⁶

כדרך שנהגו כתב־העת הגרמניים בשירה הקלסית המערבית, פרסם אף 'המאסף' משירת הקלסיקה העברית. כבר בשנתו הראשונה (בתקמ"ד) הדפיסו את שירו של בן גבירול 'ככלות ייני, תרד עיני, פלגי מים', ובגיליון אב תקמ"ט – את הקינה 'ציון הלא תשאלני ליהודה הלוי, בתרגום לגרמנית של מנדלסון. כמו־כן פרסמו שיר מאת עמנואל הרומי, 'הוי השוכב על מטות שן', בתקמ"ח.⁶⁷ בצדק טען צינברג, כי השירים שנודע להם ערך כלשהו בין שירי 'המאסף' היו של משוררי העבר.⁶⁸

להלן נעמוד על דוגמות אחדות המייצגות את סוגי־המשנה למיניהם של שירי 'המאסף':

שירי טבע ועונות השנה

בקטגוריה זו נכללו שירי טבע ליריים המתארים את הרגשותיו של המשורר במצבים מיוחדים ובהזדמנויות שונות בעומדו מול העולם והטבע. יש להם זיקה לאידיליות, שבהן אני דן במאמר נפרד על הסיפורת ב'המאסף'. שירים אלה הופיעו לעתים נדירות ב'המאסף' בשנותיו הראשונות, ולעתים יותר קרובות עם

66. ראה להלן 'זכרון ידידות לגבר משכיל בגן ריעוי, שיוחס למנדלסון והדיון בהערה 87. בימפתח "המאסף" הערתי על השאלה אם אכן מנדלסון הוא שחיבר את השיר. וכן דנתי בנושא זה בספרי 'משה מנדלסון: בכבלי מסורת', תל־אביב 1972: 101-103. על יחסו של מנדלסון לשירה האנגלית והיעדר כישורו בשירה, ראה: George J. ten Hoor, 'Moses Mendelssohn's Relation to English Poetry', *Publication of the Modern Language Association of America*, Alexander Altmann, *Moses Mendelssohn A Biographical Study*, Alabama 1973, p. 67.

67. 'ככלות ייני, תרד עיני פלגי מים' [שיר] / שלמה בן גבירול, המאסף, א: פא-פב, אדר תקמ"ד; 'ציון הלא תשאלני' [השיר במקורו בלויית תרגום לאשכנזית מאת משה בן מנחם] / יהודה הלוי, המאסף, ה: שכ"א-ש, אב תקמ"ט; 'הוי השוכב על מטות שן' [שיר] / ע...ל, המאסף, ד: א-ב, תשרי תקמ"ח.

68. צינברג, (לעיל, הערה 5): 55.

חידושו בשנת תקס"ט, והתבטאו בעיקר בכתובתו הפיוטית של שלום הכהן, עורך כתבהעת בשנותיו האחרונות.

מסוג זה היה 'שיר על הלילה', מאת ברוך לינדא, שנדפס בתקמ"ד.⁶⁹ כבר צוין לעיל, שדעתם של המאספים לא היתה נוחה משיר זה משום שנכתב במתכונת החרוז והמשקל של שירת ספרד, ועל-כן הדפיסוהו בלא ניקוד. ואף-על-פי-כן ייחדו העורכים עמוד שלם לאיגרת ששלח אליהם המחבר עם השיר והביאווה בהרחבה כמבוא לשיר משום שהטיבה לתאר את עמדתם בדבר חידוש השפה ותרבותה בעידן החדש. המחבר כותב בפרוזה נשגבה, עמוסה בדימויים ובצירי לשון, ומתאר את המניעים שהביאווה לכתובה. כמקובל בעיתוני התקופה במאמרים איגרוניים, נדפסה בראש האיגרת פנייתו של הכותב אל העורכים, ובסופה הובאו דברי חתימה.

במבוא משתמש המחבר בכמה מתמונות היסוד של הטבע המצויות בעיקר באידיליות. עונות הטבע נתפסות על-ידי המשורר כבר במבוא הפרוזאי כמשקפות את מצבו הרוחני והתרבותי של העם היהודי, ושעל-כן הוא כותב בתחילה: 'הסתיו עבר אשר שלח חצי עברתו באיתן קשתו על מצח אדמת ישראל, והבאיש נהרות המליצה, והדליח כל יאורי ההגיון אשר נבעו מְקֵדֵם יין וחלב צוף דבש תחת לשון עברי' (א: עה). מבחינת התמטיקה חוזר לינדא על הטענה שרווחה בין הסופרים, כולל ויזל, שהגלות הביאה את הפליה על הלשון ועל השירה (ויש בכך כמובן התעלמות מהתפתחות הדקדוק העברי, מן הפיוט שנוצר בגולה ומשירת ספרד). מבחינת השימוש בלשון פיגורטיבית, מעיד המבוא בפרוזה על השיר העתיד לבוא: עונות השנה נתפסות אפוא כמטפורות המבטאות את מצבו של העם. הסתיו משמעו כמישת הטבע (והעם), שלא כאביב, שהוא עידן ההתחדשות בשני המישורים, כפי שהוא מתארו בהמשך. כתיבתו של לינדא מתאפיינת בחוסר אחידות בשימוש המטפורי, ויש בה עירוב דימויים, כגון: שילוח חצים על מצח האדמה... הבאשת נהרות המליצה... הדלחת יאורי ההגיון שנבעו בעבר יין, חלב, צוף ודבש...

בהמשך המבוא מתאר לינדא את השינוי שחל בטבע עם בוא ה'אביב'. תיאורי הטבע המתחדש חורגים ממסגרת תיאורית גרידא והופכים להיגדים מטפוריים באמצעות הוספת משפטים רבי-משמעות בנושא חידוש העם. לדוגמה: 'עתה עת הזמיר הגיע והאביב השליך חמודות מנגד והבריק פני תבל בכנף לבושו שחרחר בנעימים, הדודאים נתנו ריח, המה אצילי נערי בני ישראל מגישי מנחת אמרי שפר להעיר רוח קנאת סופרים ללמד בני יהודה לשון... קמו בחורי חמד נדיבי עם אנשי שם לסקל מסילת לשון עמנו ולהראות חכמותה לעין העמים במעט הנשאר לנו לדבר בה בטוב [כטוב?]. בעיינו על כל דבר מליצה חכמה ומוסר...'. מתיאורי הנוף הנמשכים והולכים גולש המחבר-המשורר אל משמעותם באומרו 'המה אצילי נערי בני ישראל...! המשפט הפותח – 'עת הזמיר הגיע' – הוא היגד הרומז על חידוש השירה העברית. הוא נחזר בשירים נוספים (למשל בשיר 'זכרון ידיות לגבר משכיל בגן ריעו' שיידון להלן), והופך לסיסמה מטפורית של

69. 'שיר על הלילה' / ברוך לינדא, המאסף, א: פד-פו, אדר תקמ"ד. המבוא נדפס בעמ' עה-עו.

ההשכלה. מפעלם של המשכילים שהתבטא, לדבריו, ב'רגל מבשר משמיע שלום', כלומר: בפרסום 'נחל הבשור', דוחף אותו אפוא ליצירה בעברית, ומשום כך הריהו שולח אליהם את השיר שכתב. ובכן, המשורר נזקק לתבניות לשון ולקלישאות תיאוריות המבוססות ברובן על שיבוצים מקראיים.

נבחן את דרכו בשיבוץ לשם הדגמת הלשון הפיוטית של המשכילים.⁷⁰ בלשונו, המשכילים העבריים הם 'אצילי בני ישראל', ביטוי מכליב של שני מבטאי הלשון בפסוקים בשמות כד, יא ('אצילי בני ישראל') ופסוק ה ('נערי בני ישראל'). המרת 'נערי' ב'אצילי' מעידה על מעמדם הנכבד של המשכילים בעיני עצמם... המגישים מצע תרבותי אסתטי – 'מגישי מנחת אמרי שפרי', היגד המשלב את 'מגשים מנחה' (מלכים א ה, א) עם 'אילה שלחה הנתן אמרי שפרי', (בראשית מט, כא). ה'מנחה' היא השי והתרומה של המשכילים; 'אמרי שפרי' – דברי חן האמורים בטעם המזכירים את 'שופרא' הארמית במובן של 'טוב'. לעורר את הסופרים להשתתפות – בלשונו המליצית: 'להעיר רוח קנאת סופרים', שיש בו איחוי של הביטוי המקראי 'העיר האלהים את רוחו' (עזרא א, ה) עם הביטוי התלמודי 'קנאת סופרים תרבה חכמה' (בבא בתרא כא, ע"א). כמוכן, התיבה 'קנאה' בסמיכות מופיעה גם במקרא: 'קנאת עמי' (ישעיהו כו, יא), 'קנאת אישי' (קהלת ד, ד). להפיץ את השפה העברית – בלשונו: 'ללמד בני יהודה לשון' – פרפרזה של הפסוק 'ללמד בני יהודה קשתי' (שמואל ב א, יח). ההרמז לפסוק העוסק בקונטקסט של מלחמה עשוי להורות על המחויבות לצאת למלחמת הלשון... משכילים צעירים ידועים – 'בחורי חמד נדיבי עם אנשי שם' המבוסס על 'בחורי חמד כלסי' (יחזקאל כג, ו) ועוד; 'נדיבי עם' (במדבר כא, יח); 'אנשי שם' (בראשית ו, ד). לחדש בלשון – 'לסקל מסילת לשון עמנו', המבוסס על הפסוק 'סלו סלו המסלה סקלו מאבן' (ישעיהו סב, ו). להוכיח את חיוניותה של העברית ברבים – 'להראות חכמתה לעין העמים', המושתת על הפסוק באסתר א, יא: 'להראות העמים והשרים את יפיה'. כמה מתבניות הלשון הללו חוזרות ונשנות בספרות ההשכלה במובן זהה או דומה.

ובכן, הקלישאות התיאוריות, כהבחנתו הנזכרת של האפרתי,⁷¹ אכן קיימות: עת הזמיר הגיע... האביב השליך חמודות... הבריק פני תבל... הדודאים נתנו ריח...', אך אין המשורר משתמש בהן סכמתית, אלא מקנה להן משמעות חדשה ומעשיר אותן בהקשרים מודרניים שהיו מובנים לקוראים המשכילים באותו זמן. וכך הוא נוהג בתחום בשאלת פסוקי המקרא ובשימוש בהם בהקשר מודרני, גם אם שימושיו נראים כיום בלתי-מובנים או קפואים לקוראים שאינם מיומנים. השיר עצמו, 'שיר על הלילה', מתאר את המעבר מן היום ומן העמל המתיש לאגור רכוש חומרי – אל הלילה, שבו שולטים המחשבה והדמיון, ובו מתעמעמים הזחב והשני ומיטשטש הלבוש החיצון, ורק החוכמה תאיר פני אדם במחשכים...

70. ראה ניתוח דומה על שימושי המליצה המשכילית של רומאנילי בספרי 'סוגות וסוגיות בסיפרות ההשכלה העברית', בפרק על ספרות המסעות, עמ' 227-232.

71. ראה לעיל, הערה 7.

השיר הוא אודה לחוכמה ולבינה, 'תפארת אדם וגאווה', שהיא האור (יקומי אורי!). המשורר קורא לחוכמה 'הורני את דרכך, הנחני מעגל צדק... אולי אציץ בשביב ממקור מדעך, אש נוגה, / כי בלעדך אלך חושך במשוכת חדקי (פ). בלעדי החוכמה-האור אכן רואה המשורר את עצמו הולך בחושך המטפיזי, שהיא חשכת הבערות המנוגדת לחוכמה. ולסוף באה הקריאה להתמודד עם 'שאו הזמני' (שבו התחיל את השיר ובו הוא מסיימו) ולהינשא 'על כנפי הבינה'. החוכמה מביאה את המשורר לצפות בבריאה, לראות את עצמו 'חלק אל ממעלי, ולהכיר בארעיותו, שהרי לבסוף תשוב נפשו 'אל בית אביה, כנעוריה'... (פז). כמדומה הגזים לחובר מעט בהבינו את השיר כמכוון להשכלה 'המאירה גם בחשכה'...⁷²

לעומת שירי האור, השחר והשמש המרובים שנדפסו ב'המאסף', יש בשיר זה מקוריות בכך שהוא משבח את הלילה. היום מצטייר כזמן העמל, זמן יגיעת הגוף המִשפעת על הרוח: 'היום הולך וסוער בסאון רעש את נפשי, גלי היגיעה ישטופו עברו על ראשי. / ולבבי יגון עלי מעצבון ואנחה... / נפשי עלי תשתוחח, כי ערגה למנוחה' (פד). הלילה מצטייר תחילה כזמן השלוה, אך לגבי המחבר חורגת משמעותו של הלילה אט-אט ממסגרת זו: אין השלוה רק שלווה המשורר, אלא שלווה תבל כולה ('אדם ובהמה חיה ועוף השמים'). המשורר משתמש במבטא הלשון המקראי 'או תרצה שבתותיה', האמור באשר לשמיטה ארוכה הבאה בעקבות אי-קיום השמיטה במועדה וניצול לרעה של הקרקע שלא על-פי חוק התורה...

שירו של לינדא, למרות ביקורתם הנזכרת של המאספים על משקלו, הוא מן השירים הנאים ביותר, הנקראים בשטף גם כיום. לשונו אינה מסורבלת מדי, ויש בו דימויים מושכי לב וגישה מקורית לנושא. השיר משקף את הסנטימנטליות שעדיין רווחת בשירת ההשכלה. לחובר מצא בשיר זה את השפעתו של אדוורד יאנג (Young) בשירו 'היגיוני לילה', וכן הזכיר זאת שפירא.⁷³ שירו של יאנג תורגם לגרמנית בשנות ה-60 למאה הי"ח, ונודעה לו אמנם השפעה רבה, אך לא נראה לי שניכרת כאן השפעה של ממש בתמה, במגמה הפנימית וברוחו של השיר העברי. מעניין במיוחד גם שיר אביב, הנקרא בשם זה: 'האביב', מאת איציק אורבך, שנדפס בתקסיט.⁷⁴ הערותיו של האפרתי על שירת ההשכלה המאוחרת יותר, שהוזכרו לעיל, מתאימות לשיר זה. האביב מתואר באמצעות הביטויים המכלילים המקובלים: האדמה מחדשת את נעוריה, עצי היער ירננו, הנשיאים עברו, הניצנים נראו וכדומה. המשורר ניצב לעומת הבריאה בהשתאות ומכיר במעשי הבורא, בחולשת בני האדם, ובתפקידו לספר את נפלאות האל. שירת טבע זו היא

72. פ' לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, א, תל-אביב תרפ"ח: 96.

73. לחובר, שם, שם; שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה (לעיל, הערה 4): 346. השפעתו של יאנג על 'אגדת ארבע כוסות' לשלמה פאפנהיים נידונה אצל לחובר וקלוזנר, הנזכרים לעיל בהערות 3 ו-72. 'רעיוני לילה' בעיבודו של משה בן מנדל צבי (משה פרנקפורט-מנדלסון) נתפרסם ב'המאסף', ח (תקס"ט): רב-ז, רעח-רפב.

74. 'האביב' / איצק אויערבאך, המאסף, ח: קעט-קפא, ניסן תקס"ט.

שירה פסטורלית, כְּזו שהיתה מצויה בספרות הגרמנית,⁷⁵ אך גם שירה דתית בְּרוח העברית של משורר תהלים וברוח השירה הדתית ההמנונית שיצאה מבית מדרשו של האלר (וראה להלן), ושעדיין היתה מקובלת בספרות הגרמנית. יש לומר, כי ההידרשות לביטויים מקובלים, לתמונות טבע קונבנציונליות, ולשיבוצים מקראיים ידועים היתה חלק מן התפיסה של השירה השגיאה והנשגבה, והשימוש בשיבוצי הלשון המקראית הצופנת בחובה תמונות יסוד של המורשת העברית, העשיר את הביטוי השירי.

שיר אביב אחר שפורסם ב'המאסף' בתקמ"ו היה 'הן האביב הגיעה' (!] מאת מטסטאזיו ובעיבוד אפרים לוצאטו (ג: קיג-קיח). שיר זה זכה לשבחים רבים מאת אייכל כדוגמה לשירה משובחת, ואף לאזכור על-ידי דב בר גינצבורג בהקדמתו למהדורת 'לשון למודים' לרמח"ל.⁷⁶

משירי הטבע האחרים: 'הקרח הנורא', דברי פרוזה ושיר אהבה לטבע של דוד פרידריכספלד, שנדפס בתקמ"ה; ושלושה שירים מאת שלום הכהן: 'הבציר', 'הסתיו' ו'הקיץ', כולם פורסמו בשנת תקס"ט.⁷⁷

שירי 'הסער והפרץ' ו'שלשלת ההוויה הגדולה'

כמה משירי הטבע שראו אור בהמשך הופעתו של כתב-העת העברי משקפים את השינויים שחלו בספרות הגרמנית בזרם ה־ Sturm und Drang (הסחר והפרץ או הסער והדחף) בתגובת-נגד לנאורות. השינויים התבטאו בתפיסת הטבע וההיסטוריה ובביקורת חברתית, בחלקה בהשפעות חוץ של רוסו ובהשפעות פְּנים

75. על השירה הפסטורלית הגרמנית, ראה הדיון בספרו של בויטין, *Beutin, History of German Literature*, (לעיל, הערה 38): 165.

76. ראה: אייכל, 'אגרת משלם בן אוריה האשתמועי' (לעיל, הערה 37): רמו-רמט והדיון לידה. שירי האביב השאירו את רושםם על סופרי 'המאסף', כפי שנראה מדיונו בפואטיקה של דב בר גינצבורג בהקדמתו למהדורת 'לשון למודים' לרמח"ל (לעיל, הערה 43): 6-8, המצוטטת בהרחבה על-ידי שלום הכהן בביקורת ב'המאסף', ט"ז (תקע): עה-פ.

77. 'הקרח הנורא הנה עברי' / דוד פרידריכספלד, המאסף ב: צט-קב. ניסן תקמ"ה; 'הבציר' (שיר על הקיץ שחלף) / ש-ס-ן, המאסף, ח: י-יא. תשרי תקס"ט; 'הסתיו' (שיר) / שלום הכהן, המאסף, ח: צט-קא, טבת תקס"ט; 'הקיץ' (שיר) / שלום הכהן, המאסף, ח: רעה-רעז, תמוז תקס"ט. בפרוזה הגותית בנושא 'האביב' אעסוק בדיון אחר על הסיפורת ב'המאסף'. עוד על נושא הטבע ותיאורי נוף ראה במאמרו הנזכר (בהערה 7) של יוסף האפרתי. וראה גם את מאמרו של דן מירון, 'ארבע הערות לתיאורי הטבע ב"האבות והבנים" לאברמוביץ', מאזניס, כח (תשכ"ט): 255-265.

של הרדר.⁷⁸ אחד השירים האלה היה 'מזמור לתודה' מאת ש-ג, שנדפס בשנת תק"ן (ו: ג-ז). המחבר זוהה בספק כצבי הירש גלוגא, אשר גם עיבד סיפור איגרוני-מוסרי מאת יוהאן יאקוב דוש ופרסמו ביהמאספי.⁷⁹ גם אם שמו של ש-ג חתום כמחבר שיר זה, יש להטיל ספק אם אכן היה זה שיר מקורי, ספק הקיים לדוגמה גם לגבי משלים רבים שנתפרסמו בשמותיהם של משכילים.⁸⁰ עדות לכך מצויה בהדפסה חוזרת של השיר בכריסטומאטיה 'בית הספר' (הידועה גם בשם החלק הראשון 'מסלת הלמודי') של בן-זאב, ובתוכן מציין המחבר את המקור, 'לקוח מן המאסף בתקון המליצה', וכן הוא מוסר כי הוא 'העתקה', כלומר תרגום. אך בן-זאב אינו מציין מיהו המחבר המקורי, אף כי בשירים מעובדים אחרים הוא אכן מביא את שם המחבר.⁸¹

השיר הזה חשוב, לא רק משום שהוא מבטא רוחות חדשות המנשבות בספרות הגרמנית, אלא גם משום שהוא נותן ביטוי לאחד הנושאים המרכזיים שנידונו במחשבת ההשכלה האירופית: למקומו של האדם בטבע, והריהו מציג את התשובה המשכילית-היהודית בנושא זה. בראש השיר מופיע מוטו שעשוי לשמש גם כותר: 'אחרי כלות הרעם וישב לדממה'. השורה הראשונה פותחת בתיאור אחד מאיתני הטבע, הרעם, וכלי-כולה עוצמת הרעש: 'הרעם בסאון הלך וסער...' שלוש מתוך ארבע המילים המהוות שורה זו אומרות: רעש וסער, והאותיות סמ"ך ועי"ן מסייעות בכך. המושג הקולי של הרעם מתעצם בתיאורים נלווים הנעזרים בחושים אחרים: 'במעגל קטור דהרות גלגליו כְּחֵדְיוּ... 'גפרית מלאות רֵבּוּ בַרְקִים' (ו: ג). אך הסער נדם 'וקול דממה/ ירעש לאט לרוח ימה/ מתהלך בין סבכי שיח וסוף וחוח' (ג). השקט שלאחר הסערה הוא 'קול דממה' שהקונטקסט – והטקסט – העברי יודעים לזהותו מן ההתגלות לאלהיו (מלכים א יט, יב) כ'גילוי שכניה'. רימוז זה מתחזק באמצעות שני הציוורים 'מתהלך' ו'לרוח ימה' המעלים כתת-טקסט את הפסוק התנ"כי 'וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היוסי' (בראשית ג, ח).

78. ראה על המהפך שחל בשירת זרם היסער והפרץ: Roy Pascal, *The German Sturm und Drang*, Manchester 1967, ch. VII, pp. 233ff. וכן פרק ב בספרם של סטול ויואיל, Stahl & Yuill, *Literature of the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (לעיל, הערה 47).

79. הזיהוי של שטיינשניידר, M. Steinschneider, *Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*, II Berlin 1852-1860; facsimile ed.: Berlin 1931; Hildesheim 1964: 578. הסיפור האיגרוני-מוסרי הוא 'מכתב לאמנון שר הצבא אל רעו עשריה', מאת יוהאן יאקוב דוש, בעיבוד ש-ג, המאסף, ה: רמ-רמג, רעד-רפא. תקמ"ט. המקור מתוך: Dusch, *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens* (1762).

80. ראה דיוני בשאלת המשלים המקוריים בספרי 'סוגות וסוגיות בסיפורת ההשכלה העברית', (לעיל, הערה 22) בפרק על המשל, עמ' 132-134.

81. יהודא ליב בן זאב, 'בית הספר חלק שני למודי המישרים', וינה תקע"א, עמ' 163-166, שם מתפרסם השיר בכותרת השונה 'על הרעם וסער אחרי כלותם' (במקום: 'אחרי כלות הרעם וישב לדממה' ביהמאספי, שינוי המעיד על עיבוד שונה של המקור). הערתו של בן-זאב נמצאת ב'רשימה', תוכן העניינים, לאחר עמ' 306.

המשורר עובר לשאלות רטוריות רלוונטיות: 'מי זה העיר הצפון וירעם בקול נורא?/ מי צרר עבים ונערמו הרים בסערה?/ מי בָּעוֹזוּ יְדֵי כוֹבֵד מִשָּׂאֵם הַטְרִיחִי' (ד). השאלות מקבלות את תשובתן בבית הבא כמעין 'תשובה רטורית': 'הלא אתה אלי, סלעי, עושה גדולות/ רוחך אש מבעיר רעם וחזיון קולות'. המשורר חוזה את הבורא בכל הבריאה, ואף אם אין בכך פנתאיזם ברור, סימנים לכך בוודאי יש. האדם, 'מבחר היצור ותפארת הבריאה'. נתפס כחלק מן הטבע, והמשורר קורא לנפשו לעלות בסולם המוצב ארצה ולהעפיל אל-על 'שם לפני כסאו תכרעי ברכים' (ז). ומכאן הוא קורא לטבע כולו לשיר את תהילת הבורא, ולכל היקום והמציאות: 'הללי שלשלת הסבות מאֲחֻזֵת תושיה יחד/ קומו קצוי ארץ קומו עלות כאחד/ ושירו להי שיר חדש, זמרו לאל עושה פלא!' (ז). השיר החדש הוא שיר הדממה, המקביל לקול הדממה הדקה שלאחר הרעם בראשית השיר. 'שלשלת הסבות' ו'קצוי ארץ' בעצם קיומם – בלא 'להג כביר מוצא שפִתְכֵם' – מבשרים ומורים 'כי אל גדול הוא ומאוד נעלה' (ז). המשורר העברי אומר כי הטבע שר שיר הלל לאל בעצם היותו ובעצם קיומו.

תפיסת הנאורות את 'שלשלת ההוויה' (Vast Chain of Being), על-פי ציורו הפיזי של אלכסנדר פופ ב'מסה על האדם',⁸² דנה בשאלת מקומו של האדם בטבע ובסולם הברואים. בנושא זה נחלקו חכמי הנאורות כשם שבעבר דשו בו פילוסופים ותאולוגים. הפולמוס עבר גם לספרות הגרמנית; מסתו של פופ תורגמה לגרמנית והדִּיה נשמעים בשירתם של כמה משוררי הזמן, בהם גם האלר, הנדרשים לביטויי לשון הקרובים לאלה שהובאו ב'מסה על האדם'.⁸³ הנאורות תיארה את מקומו של האדם אי-שם ב'סולם ההוויה', 'חֲלִיָּה נִכְבֶּדֶת באינסוף-שרשרת', בתְּנֵךְ בין התהו לאלהים, כתפיסתו של המשורר האנגלי יאנג.⁸⁴ פולמוס פילוסופי-תאולוגי זה חדר להשכלה העברית לראשונה – אם נתעלם מעיסוקו של מנדלסון בנושא זה – באמצעות 'המאסף' שפרסם את השיר שלפנינו, וכך מקבל הפולמוס המשכילי את תשובתו היהודית-העברית. המשורר העברי רואה באדם, על-פי התפיסה המסורתית, את נזר הבריאה, לא בתחתית הסולם ולא באמצעו. אך הסולם המטפורי הופך בשיר העברי להיות כסולם התנייכי המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. עתה על האדם להעפיל מעלה כדי להגיע עד כיסא הכבוד ולכרוע ברך לפני 'סיבת הסיבות', האל. 'שלשלת הסבות' היא אפוא הכינוי העברי ל'שלשלת ההוויה', שנדרש לתיבה 'סיבה' הביניימית המתייחסת לסיבה הראשונה, לאל. ה'תושיה' אף היא נתפסת במשמעותה הביניימית כמציאות

82. Alexander Pope, 'An Essay on Man', in: *Eighteenth-Century English Literature*, Geoffrey Rאה .Tillotson et al. ed. Fort Worth 1969: 635-651.

83. ראה מאמרו של בקמן Paul Böckmann, 'Eighteenth century German hymnic verse', in: *Reality and Creative vision in German Lyrical Poetry*, A. Closs ed. London 1963: 124-125.

84. ראה הדיון בספרו של לאבגוי, Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being*, Cambridge, Ma. 1966: 183-207, ובתרגומו לעברית: ארתור א' לאבגוי, שרשרת-ההוויה הגדולה, תל-אביב תשכ"ט: 186-211. הציטטה מיאנג: מעמ' 193, בתרגום לעברית. וכן ראה עמדתו של מנדלסון בשאלה זו בביוגרפיה מאת אלטמן (לעיל, הערה 66): 46-47, 137.

האמיתית, הישות,⁸⁵ כהיגד אחר של המשורר שהובא קודם: 'לכל נמצא במרחבי תושיה' (ו), מתוך השתעשעות רמוזה למוכן המקראי של המילה: 'חוכמה' או 'חוכמה עליונה'. גם בנושא 'שלשלת ההוויה' ומקומו של האדם בטבע מעיד 'המאסף' על דרכו המיוחדת בהשכלה, שהיא דרך יהודית מובהקת, ואין היא נענית ללחצי המגמות הקיימות בנאורות הכללית בכל נושא שבו קיימת השקפה יהודית מובהקת התואמת לרוחם של המשכילים.

התיאורים בשיר זה בוחרים את המיוחד והאופייני בראייה הסובייקטיבית של המשורר – ולא עוד את ייצוג היפה וההרמוני שבטבע כבכתיבת האאופקלרונג הגרמני – כדרך הביטוי החדשה של סופרי 'הסער והפרץ'. גם הביטוי העברי והציורים אינם נדרשים לשיבוצים המקראיים הידועים ולהכללה, והם מתייחדים בהיגדיהם.

נושא הסער קיים גם באידיליה דיאלוגית בפרוזה בשם זה מאת גסנר שעובדה על-ידי שמעון ברי"ז ופורסמה ב'המאסף' בשנת תקמ"ט (ה: ט"ג), אך מגמתה שונה.

שירי ידידות ורעות

סוג אחר של שירים שראו אור ב'המאסף' היו שירי ידידות, אהבה ורעות, שהעורכים הבטיחו לפרסמם עוד בפרוספקט 'נחל הבשור'. בהדפיסם שירים מסוג זה הלכו המאספים בעקבות המשוררים העבריים בשירת החול בספרד, ובכך המשיכו את מורשת השירה העברית ו'השיבו על כנו' סוג שירי מקובל, הידוע כשירי השבח והידידות.⁸⁶

אחד השירים המעניינים מסוג זה הוא 'זכרון ידידות לגבר משכיל בגן ריעו', שיר בן שלושה בתים, שנדפס בתקמ"ד והמיוחס למנדלסון (אף כי כאמור אני מטיל ספק בהשערה זו).⁸⁷ המשורר מצהיר כי הוא מעדיף לשהות בצל ברוש ואלון

85. ראה יעקב קלצקין, אוצר המונחים הפילוסופיים, ד, ברלין תרצ"ד, 188-189. בעיבודו של בן-זאב הביטוי הוא 'שִׁשְׁרֵי הַמְּסֻבּוֹת', 'בית הספר חלק שני למודי המישרים', 166.

86. על שירי השבח והידידות ראה ספריו של דן פגיס: שירת החול ותורת השיר למשה אבן-עזרא ובני-דורו, ירושלים תש"ל: 151-160; חידוש ומסורת בשירת-החול העברית: ספרד ואיטליה, ירושלים 1976: 147.

87. זכרון ידידות לגבר משכיל בגן ריעו [שיר] / [אנונימי], המאסף, א: קל-קלב. סיון תקמ"ד. מיוחס למנדלסון ע"י שלום הכהן, 'בכורי העתים', ב (תקפ"ב): 32-33; מאיר הלוי לטריס, במהדרת 'המאסף' שלו (וינה תרכ"ב): ק"ג; אדם מארטינט, תפארת ישראל, באמברג 1837: 345; שטיינשניידר, *Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*, Steinschneider, (לעיל, הערה 79): 1744; לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, א, (לעיל, הערה 72): 58; קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, א, (לעיל, הערה 3): 100; כרך י"ד של 'כל כתבי משה מנדלסון הוצאת היובל, *Gesammelte Schriften*, Breslau 1938, מהדורת צילום,

בחצר ידיד מלגור בהיכלי עונג מפוארים שאינם אלא יטירות כסל רשעי. ההיגדים מדויקים ומוגדרים, בלא עודף מלל, ושש השורות הראשונות מבוססות על הנגדה, או על הקבלה מנוגדת: בין הטבע לפאר המלאכותי, בין הידידות והאמונים לכסל ולרשע. יש בשיר מן ההתרפקות על הטבע כקונטרסט למלאכותיות של התרבות, אך גם מן השירה החברתית שמצאה את מקומה בספרות הגרמנית ואשר העלתה על נס את ערכיו של המעמד הבינוני, בניגוד לאצילות המנוונת.⁸⁸

המשורר קורא לרעיו לקום ולהתעורר משום שהשמש כבר מאירה את פני תבל ויעת הזמיר הגיע. בבית השני מלווה הקריאה בציור הרעות: הרעים באים ליגנת חמד', 'משכן דודים', שם יתעלסו באהבים באוהל שנטה 'איש שלומנו'. בסוף, בבית השלישי, באה הפנייה אל רעו: 'זכור ברית ידידות/ כרתנו בין שנינו... ברית מלח עולם' ש'לא תופרי לעד.

כאמור, יש בשיר זה משהו מרוחם של שירי הידידות בשירת ספרד, אך בלא המשקל. ברקע השיר צף ועולה הדימוי המשכילי של השמש בגבורתו המאיר פני תבל ומביא להצהרה: 'עת הזמיר הגיע' – עתה של שירה חדשה המבשרת את הזמנים החדשים, המתרווננת עתה כסיסמה חוזרת של ההשכלה (ראה לעיל). המשורר יוצא לעורר את רעיו האחרים בשלוש קריאות ('עורו', 'קומו', 'התעוררו') ובהן מהדהדים צליליו של הפיוט 'היום יִכְתֹּב בספר הזכרונות', שם נאמרים שלושה פעלים אלה בסדר אַחַר ('עורי נא, התעוררי נא...') [קומי נאי].⁸⁹ ושתי שאלותיו מעוררות למחשבה ואולי גם קוראות לפעולה: 'מתי תקומו משנתכם?' ו'עד מתי תחבקון ידים?' ההתרועעות במישור האישי מביאה את המשורר לקריאה שיש בה הד רב-משמעות כקריאה לפעולה במישור החברתי-התרבותי הכללי. ברית הידידות שנכרתה בין שני הרעים לא תופר, והיא עתידה להימָשך בקרב צאצאיהם בדורות הבאים. ברית זו עשויה להיתפס כמטפורה להמשך הקיום השלו והרוגע בחיק הטבע, הרחק מ'יטירות [ה]כסל [וה]רשע', בניסיונות החדשות של הזמנים החדשים... השיר נעדר כל קונטקסט יהודי, והידידות אינה מתייחדת כידידות בין יהודים, אך היא עשויה לרמז על ידידות ש מחוץ למסגרת היהודית ועל המשך הברית שעתה נכרתה בין אישים המאמינים בנאורות ובסובלנות של העת החדשה – ואולי בעזרתו של 'איש האמונים', 'איש שלומנו' הנזכר – גם בעתיד. בין שירי הרעות האחרים מוצאים אנו את 'אהבה וריעות' לש' הכהן, שנדפס בתקסיט; 'מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים', ושיר משתה לפורים מאת י-ל (כנראה: יואל ברייל), בתק"ן.⁹⁰

1972, עמ' CII-CI. ראה בדיון לעיל בהערה 66, וכן עיין בספרי: משה מנדלסון: בכבלי מסורת (לעיל, הערה 66): 103-101; צמח צמריון, המאסף כתב העת המודרני הראשון בעברית (לעיל, הערה 12): 110, 134.

88. ראה הדיון בנושא זה בספרו של בויטין: *History of German Literature* (לעיל הערה 38): 186.

89. יוצר ליום כיפור בחזרת השיץ בתפילת שחרית.

90. 'אהבה, וריעות' [שיר] / ל'ברייל, המאסף, ח: רמג, סיוון תקס"ט; מזוהה על-ידי שטיינשניידר כשלוש הכהן; 'מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים' [שיר משתה לפורים] / י.ל., המאסף, ו: קסג-קסד, אדר תק"ן.

שירי מוסר ותוכחה

למרות כל הצהרותיהם בדבר 'שירה חדשה' ומגמות פואטיות חדשות פרסמו העורכים במשך השנים שירים שיש בהם יותר מן הישן מאשר מן החדש. מסוג זה היו שירי המוסר והתוכחה, שבוודאי השתקפו בהם נטיות ההשכלה להדגשת המוסר והחינוך המוסרי. בשירים אלה מעלה המשורר את חולשותיהן של תכונות אנוש ומטיף מוסר לאדם להטיב את דרכיו.

יואל ברי"ל פרסם סדרה של שלושה שירי מוסר. כל אחד מהשירים נסב על תכונה כלשהי, והמשורר יוצא בדברי תוכחה אל בעל התכונה. 'למשתכח' הוא שיר מוסר על האדם ש'שכח' את קונו, את הוריו ואת מוריו, וששכח להשכיל ולהטיב.⁹¹ השיר נושא אופי של פיוט, החוזר לאורכו על המילה 'שכחתי', ומוסיף תכונה אחר תכונה: 'שכחת דעת קונך' / שכחת טוב בוראך' / שכחת כבוד הורידך' / שכחת מוסר מורידך...'. השיר פותח בשורה 'אוי לך! כי שכוח תשכח הכל!' ומסיים בקריאת המוסר האופיינית לשירים אלה, אף כי בשנייה ובהיפוך כוונת הפתיחה: 'בער! מתי תשכח שכוח הכל!' (ב: צט).

השיר השני, 'למתהולל', דומה לקודמו במבנהו ובחזרה על המילה 'תזכור', ואף הוא דומה לפיוט.⁹² הוא מתקשר יפה עם שיר השכחה הקודם בדברו על תכונה 'הפוכה' – זיכרון, אלא שהזיכרון המתעתע מעלה את כל מעלותיו של הדובר, ודבר אחד שהוא שוכח, מוזכר בשורת הסיום החריפה כ־punch line: 'אך את זה תשכח ולא תספר', כי עצמתו מאוד – שקר לדברי' (ב: צח). החידוד שבסופם של השירים מאפיין את המכתמים השנונים שנדפסו ב'המאסף'.

מן השירים האחרים: 'אל איש כילי', אף הוא מאת י-ל (יואל ברי"ל), השיר השלישי בסדרה המוזכרת למעלה; 'הכילי הסוכן והמתהלל' מאת י-ל-ק (יהודה ליב בן-זאב), בתקמ"ט;⁹³ 'על המסרה', אף הוא שיר מוסר ברוח הדת, מאת דוד פראנקו מינדיס (נדפס בתקמ"ד), והוא קורא לשמירת הדת (וראה 'שירי דתי' בהמשך) בשילוב מנעמים: 'החזק בדת! אל תט מדרכי יושר' / ושבע חיי הגוף, כבוד ועושר' (א: קמט).⁹⁴

91. 'למשתכח' [שיר מוסר] / י.ל., המאסף, ב: צז, ניסן תקמ"ה.

92. 'למתהלל' [שיר מוסר] / י...ל., המאסף, ב: צח, ניסן תקמ"ה.

93. השיר נחזר ונדפס בשניונים רבים בספרו 'בית הספר חלק שני למודי המישרים' (לעיל, הערה 81): 175-173.

94. 'אל איש כילי' [שיר מוסר] / י-ל., המאסף, ב: צט, ניסן תקמ"ה; 'הכילי הסוכן והמתהלל' [שיר] / י-ל-ק [יהודה ליב קראקא], המאסף, ה: ג-ט, תשרי תקמ"ט; 'על המסרה מזמור לדודי' [שיר מוסר] / דוד פראנקו מינדיס, המאסף, א: קמט, תמוז תקמ"ד.

שירי דת ובית־הכנסת

מסוג השירים המסורתיים האחרים שנדפסו בירחון היו שירים 'לעת־מצוא' שנכתבו להזדמנויות חגיגות בבית־הכנסת או בקהילה. מהם שנשלחו אל 'המאסף' על־ידי דוד פראנקו מינדיס, כגון השיר 'יראת שמים', שנדפס בתקמ"ד.⁹⁵ בהערה מסבירים העורכים כי את השיר שלח אליהם, עם שירים אחרים שיפורסמו בעתיד, 'החכם המפורסם מחבר סי' גמול עתליהו'. השיר נכתב להקראה בחגיגת הסיום של לימוד ה'שולחן־ערוך' בישיבת 'מקרא קודש' באמשטרדם, בהשתתפות 'הפייטן' והקוראים'. השיר מלווה בהקדמה מליצית עם רימוזי כוונות המסומנים בגרשיים (יזבח השלמיים, 'יסעודה מפסקיית'), שדוגמתה נדחתה על־ידי המאספים במקומות אחרים. אך בזכות המוניטין של הסופר והדרמטורג הידוע ובשל שאיפתם של העורכים למנות אותו עם סופריהם, התעלמו אלה מהיבטים מיושנים של כתיבתו ומהחריזה המכנית שבשירו ('פנימו, 'אפימו, 'רדתמו, 'צנורותימו').

עם זאת, יש לשער שהרוח המסורתית שאפפה את שיריו משכה את המאספים משום שהיה בה לדבר אל לבו של קהל קוראים מסורתי מתון שבו היו מעוניינים. גם שיר זה נושא אופי מובהק של פיוט מן הפיוטים הנהוגים בימים הנוראים או בשלושה רגלים, הן במבנהו והן בסגנונו. המילה החוזרת היא 'ממוראו': 'ממוראו ארץ לא מרה פיהו...', 'ממוראו, שרפי כסאו זחלו'. השילוב בין 'יראה' ל'חכמה' – שמצאנוה אצל משכילים אחרים, כסאטאנוב⁹⁶ – נמצא גם במסר המשכילי של פראנקו מינדיס: 'והמשכילים אין להם רק הפחד/ מהאל הגדול מרעיש שמים' (ב: קמו).

במסגרת תת־סוגה זו פרסמו המאספים עוד שירים, כגון שיר אחר של דוד פראנקו מינדיס – 'חברי מקרא קדש פרחי גילנו, לסיום קריאת התורה – בשנת תקמ"ה; וכן: 'לא נוצר אלי, שיר הלל לאל מאת ר-י, שנדפס בתק"ן; 'מזמור לתודה, אף הוא שיר הלל לאל, מאת ש-ג, בתק"ן (שנידון לעיל); 'על השארת הנפשי מאת יחיי ישראל, בתקמ"ט; 'צדיק ה' בכל דרכיו לגבריאל הכהן, בתקע"א; וכן פזמון לחנוכה שהופיע בתק"ע.⁹⁷ נטייתם הכללית של שירים מסוג זה מבטאת עמדה מסורתית מובהקת.

95. 'יראת שמים' [שיר דיאלוגי]/ דוד פראנקו מינדיס [חפשי], המאסף, א: קמה-קמט, תמוז תקמ"ד.

96. ראה על כך בספרי 'במאבק תמורה', תל־אביב תשמ"ח, בפרק על סאטאנוב, עמ' 93-99.

97. 'חברי מקרא קדש פרחי גילנו' [שיר דיאלוגי] – הלל לתורה עם סיום קריאתה בליל שמחת־תורה / דוד פראנקו מינדיס, המאסף, ב: א-ה, תשרי תקמ"ה; 'לא נוצר אל, יוצר הכל הנהו' [שיר הלל לאל] / [ר-י], המאסף, ו: שכא-שכב, אב תק"ן; 'מזמור לתודה' [שיר הלל לאל יוצר תבל] / ש-ג, המאסף, ו: ג-ז, תשרי תק"ן; 'על השארת הנפשי' [שיר] / יחיי ישראל סי"ט [יעקב חיים] ישראל, המאסף, ה: קכט-קל, שבט תקמ"ט; 'צדיק ה' בכל דרכיו' [שיר] / גבריאל הכהן, המאסף, י: עח-פ, כסליו תקע"א; 'פזמון לחנוכה' [שיר] / [אנונימי], המאסף, י: טו-טז, כסליו תק"ע.

שירי משתה ויין (לפורים)

שירי היין היו מקובלים בשירת החול בספרד, והם הצטיינו ביצביון של שעשוע ספרותי, כהבחנתו של פגיס.⁹⁸ שירי המשתה והיין המשכילים לרגל הזדמנויות חגיגות בלוח היהודי, ואולי אף נקראו בחברותא. אחר-כך מצאו אותם ראויים 'לבוא בקהל' בעיקר לקראת פורים, בגיליונות חודש אדר. כזה הוא 'שיר משתה יין לפורים', שפרסם אהרון וולפסון באדר תקמ"ט.⁹⁹ השיר כתוב בהומור ובבהירות, בלא התחממות לשונית או רמיזות מסובכות, אך בשנינה, ונקרא בשטף. המשורר קורא ליהנות מן היין, ולא להיזקק למים ('אם לרחץ ידים ורגלים/ נבראת, איך תנעם לפינו?'). המסקנה הפורימית היא כי היין מייחד את האדם מן הבהמה: 'לשמח אנוש נבראת/ לולא היותך – לבהמות דמינו' (ה: קסג). ו'לכן שותה מים איש פתי, ו'אנשי תבונה' נקראים למשתה היין. הבית הראשון הוא גם האחרון: 'בואו ידידים בואו/... סבאו ידידים סבאו/... שתו ושכרו ריעים...' (ה: קסד). שיר אנקריאוני דיוניסאי, הנושא גם אופי אפיקורי-הדוניסטי מובהק, מעין זה יכול היה 'המאסף' לפרסם רק לרגל חג הפורים...

שנה לאחר מכן, בגיליון אדר לשנת תקי"ן, פרסם י-ל שני 'שירי משתה לפורים'.¹⁰⁰ ייין ישמח לבב אנושי וימה יפית ומה נעמת/ אהבה בתענוגים'. ניכר כי העורכים הרגישו צורך להסביר מדוע הם מפרסמים שירים אלה, אף כי כנוצר לעיל כבר נדפסו דוגמתם בעבר. בהערת-שוליים הם מצטטים מן 'החכם מכל אדם' שהביע התנגדות לסביאה: 'לץ היין הומה השכר כל שוגה במ לא יחכם' (בשינויים, על-פי משלי כ, א). ואף-על-פי-כן, ההזדמנות המיוחדת מתירה זאת, על-פי חז"ל שאמרו: 'חייב אדם לבשומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי', וימי הפורים 'נוכרים ונעשים... לימי שחוק והוללות'. ואף כי אין זו דרכו של המחבר, הרי שיכל חפצו וכל ישעו בחבור השירים האלה אינו כי אם להראות חכמת הלשון גם בזה הדרך מהמליצה' (ו: קסא-קסב). ובכך, למען הלשון העברית מותר לעשות הכול, אף אם ההתבטאות חורגת מגדר שירה תמה, וכידוע, לא רק עמנואל הרומי כתב שירה 'נועה' בזמנו, אלא אף המשכילים, כגון שיר העגבים של בן-זאב.¹⁰¹ ואף זו הופכת להיות... שגרת-לשון של הסבר,

98. פגיס, חידוש ומסורת בשירת-החול העברית: ספרד ואיטליה (לעיל, הערה 86): 145.

99. 'שיר משתה יין לפורים' / אהרון האללי, המאסף, ה: קסא-קסד, אדר תקמ"ט.

100. 'שירי משתה לפורים': יין ישמח לב אנושי [שיר] / י-ל, המאסף, ו: קסא-קסב, אדר תקי"ן; 'מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים' [שיר] / י-ל, המאסף, ו: קסג-קסד, אדר תקי"ן.

101. יהודא ליב בן-זאב, שיר עגבים, ההדיר בפעם הראשונה בדפוס עפ"י שני כתבי-יד והוסיף מבוא: ג' קרסל, תל-אביב תשל"ז. שירי עמנואל הוצאו במהדורה חדשה על-ידי יצחק סאטאנוב, מחברות עמנואל, ברלין תקני"ו.

שמצאנו בניסיונותיהם הרבים של המשכילים להתבטא בעברית בז'אנרים שונים ובהזדמנויות שונות כדי להדגים את הפוטנציאל הגלום בשפה המתחדשת.¹⁰² בראש שני השירים בא סימון המקצב, כדרך שנהג הברלינשה מונאטסשריפט' בשירים המתורגמים (כגון: v - - v - -), ובכך נראה כי לעתים נטה 'המאסף' להציג שירים כפי שהיה מקובל בעיתונות הפריודית באותו הזמן.¹⁰³ שירי היין של י-ל נועזים מקודמיהם מכיוון שהם כורכים יין ואהבה במחיצה אחת: 'שתה כוס זה – ועוד משנהו/ -שמחה יראוך/ ואז מהר בחיק נאהבת/ עונג ירווך' (ו: קסב). וכן בשיר השני: 'בלי אהבה ובלי יין/ מה גורלנו? והבית החוזר בשינויים: 'לבד אהבה ולבד יין/ כל תענוגנו' (ו: קסג). ארוס ודיוניסוס ירכבו בו צמודים (אם להידרש לביטוי של משכיל כסאטאנוב). בנוסף על הכוונה המוצהרת להוכיח את האפשרויות המצויות בשפה העברית יש בשירים אלה גם להוכיח את מיומנותם של הסופרים בשפה העברית לכל גווניה וישלוחותיה, ויתרה על כך – להעיד על 'מרחב הביטוי' השירי של משוררי 'המאסף'.

אפוס מקראי

מפליא ביותר מיעוטו של האפוס המקראי על דפי 'המאסף', ואולי יש להסביר תופעה זו בהיקף הנדרש מז'אנר זה. רק חיבור אחד מסוגה זו נדפס בשנתו האחרונה של כתב-העת, בתקע"א, והוא נכתב בידי משה פרנקפורט-מנדלסון.¹⁰⁴ קטעי האפוס 'מעשה יוסף' מתארים בלשון קלה ושוטפת את סיפור יוסף. לתפיסת האפוס חשובה הערתו של המחבר המלווה את הפתיחה. פרנקפורט-מנדלסון, הידוע בכינוי 'מנדלסון השני', העיר בשולי האפוס כי שירתו 'מיוסדת על פשט הפסוק והמפרשים', וכי דברי מליצתו 'קרובים לאמת' – שלא כמשוררים אחרים

102. כגון ביאגרות יצחק אייכל, המאסף, ב (תקמ"ה). בהערות-שוליים מסביר אייכל, כי כתב את האיגרות בעיקר 'להתעלסות אהבים ביני ובין תלמידי הנ"ל ורעיו', אך עמיתיו יעצו לו להביאן לדפוס 'למען הראות איך יסתפק לנו לשוננו הקודש לדבר בה מכל חפץ למקטן ועד גדול' (ק"ז).
103. ראה למשל '*Berlinische Montasschrift*', גיליון אוגוסט 1783, תרגום שיר של הוראציוס, עמ' 97, או תרגום של שיר נוסף מאת הוראציוס בראש גיליון נובמבר 1783, עמ' 385.
104. 'מעשה יוסף' (שירים ומליצות) / [משה פרנקפורט-מנדלסון], המאסף, י"א: ג-ז, תשרי תקע"א. לג-לז, חשון תקע"א. ראה קטע אחר בפרוזה ובשירה מתוך החיבור בכתובים שנדפס קודם: 'העתק מספר מעשה יוסף' / משה במהו' מענדל פ"פ, המאסף, ט"ז: לד-לה, שבט תק"ע. גרסה מאוחרת ומקיפה יותר נדפסה בשם 'תולדות יוסף' ב'פני תבלי' למשה מענדלזאהן מילידי המבורג, אמשטרדם תרל"ב, עמ' 111-138. על ההתפתחות מן האפוס לפואמה העברית, ראה חיבורה של יהודית בראל, הפואמה העברית מהתהוותה ועד ראשית המאה העשרים, ירושלים תשנ"ה, פרק א, וכן מאמרו של דן מירון, 'בין תקדים למקרה: שירתו האפית של י"ל גורדון ומקומה בספרות ההשכלה העברית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ב: 164-170, ומאמרו באנגלית Dan Miron, 'Rediscovering Haskalah Poetry', *Prooftext*, (Sept. 1981): 293.

הסוטים מִפֶּשֶׁט הַכְּתוּב וּבּוּדִים 'מִלְבָּם דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא הָיוּ, רַק לִפְּתוֹת וְלַהֲנָעִים וְתָהִי כֹל הַמַּעֲשֵׂה כַּמֶּשֶׁל וְסִפּוֹר בַּעֲלֵמָא' (ד). בהערה זו מציג פרנקפורט-מנדלסון את הפואטיקה של האפוס אליבא דידיה: הוא אינו רואה את הצד האסתטי של מעשה היצירה, ואף לא את הפואטיקה המשכילית המשלבת הנאה ותועלת כישומות לאפוס המקראי. כנראה, סוגה זו מתעלה לדעתו מעל ספרות רגילה. בכך צועד פרנקפורט-מנדלסון בעקבות ויזל ומאמץ את תפיסת האפוס המקראי ב'שירי תפארת', ולמעשה הוא מבהיר את שוויוזל אינו אומר במפורש בדבר זיקתו של האפוס המקראי החדש ליצירה הספרותית המודרנית ולערכיה. ויזל ב'פתיחת המשורר' מדגיש כי נטל עליו לעשות כמעשה המשוררים והנביאים שבדבריהם באו 'לפרש אמרות אלהינו בארח שירי'.¹⁰⁵ אלה ביארו אפוא באורח שירי את 'סתומות התורה' (10). ובכן, מעשה היצירה המודרני של ויזל באפוס המקראי ממשיך, לפי הבנתו, את היצירה המקראית המאוחרת בכך שהוא מהווה רובד נוסף במורשת הדורות, ולא זו בלבד אלא שהוא גם יוצר חוליה נוספת בפרשנות המקרא. ויזל מסביר כי החליט להירתם למשימה זאת משום שראה כי רבים בזמנו אינם שמים לבם להתבונן 'בדברי התורה בדרך האמת, לעמוד על פשט הדברים'. מעניין אפוא, שבאפוס המקראי שלו ויזל רואה מפעל פרשנות המקרא, בדומה ל... מפעל 'הביאורי' של מנדלסון, שבו השתתף ויזל.

'מעשה יוסף' מתאר את יוסף ככליל היופי – כאם כְּבָנָה: 'משרש שושנה יצא שושן; / ומרחל היפה, יוסף הנעים. / יוסף זה הדור במראיתו/ פרח צץ על רוחב השדה ביום קציר. / פניו מלאים זיו, חותם תכנית צדקת לבבו' (1: ג-ד). המשורר תופס את אפיון חיזוניתו של אדם כמשקף את דמותו הפנימית: לפיכך, הצדיק הוא גם יפה מדרך הטבע, 'כי לא תחתום הטבע חותם בריתה על הוגי רשעי'. בכך מאמץ המשורר את התאוריה הנפוצה של הפיזיוגנומיה (physiognomy) שיצאה מבית-מדרשו של לאוואטר, נושא שגם מנדלסון עסק בו בדינו על ההרמוניה שבין היופי הפנימי והחיצון.¹⁰⁶ זיו פניו מעיד על 'צדקת לבבו'. היופי החיצון הזה מושך את בנות מצרים אליו, אך בהיותו משקף את מהותו הפנימית של יוסף ברור אפוא כי צדקתו הפנימית תעמוד לו. יוסף מתנכר אפוא לאהבת בנות חם ומואס בבנות הערלים כי הוא 'בן ישראל לא שכח תורת אביהו'.

האירועים המתרחשים ליוסף נגזרו ממרומים, לפי תפיסת המשורר – בהרחבת הסיפור המדרשי, ויוסף נענש על 'חטאת נעוריו' (1: ה). ראייתו של המשורר היא כליודעת, כדרך האפוס, ומגיעה עד ידיעת התוכנית האלוהית: העונש המוטל על יוסף נועד לצרף אותו. בקטעי הניסיון עם אשת פוטיפר מתאר המשורר את יוסף

105. 'פתיחת המשורר', שירי תפארת, א, עמ' 11 (לפי מספורי). ויזל מונה שם שמונה מטרות שונות שעמדו לנגד עיניו בכותבו את האפוס העברי. עוד על השפעת האפוס של ויזל, ראה יהודית בראל, שם: 17, 20, 31, וכן דן מירון במאמרו העברי, שם, שם. עוד על האפוס של ויזל בספרו של נח ח' רוזנבלום, האפוס המקראי מעידן ההשכלה והפרשנות, ירושלים תשמ"ג, במבוא, ובמיוחד עמ' 31, 34.

106. ראה בספרו של אלטמן: *Moses Mendelssohn [-] A Biographical Study* (לעיל, הערה 66): 318-317.

הנאבק קשות עם עצמו, ומתלבט בין תאוותו ובין תבונתו, ועלומיו תובעים פורקן: 'עטיניו מלאו חֶלְבֵן!'] כליותיו דמי נעורים'... ולסוף הוא זוכר את יעקב אביו, הדובב אליו: 'יוסף בני! התשכח מוסר אביך? (י: 1), והוא מתגבר על יצרו... המחבר מדגיש את נאמנותו של הבן לאביו ולערכי המוסר שהקנה לו ואת כוחו הבלתי-מעורער של החינוך המוסרי, שבו דגלה ההשכלה, לא רק בתיקון האדם אלא גם בקיבוע ערכיו לעתיד. הגיבור עומד אפוא בניסיון ומתחשל בו, ומשהוכיח את עצמו הוא ממשיך להתקדם לקראת יעדו כשליט ומושיע. סיפור עמידתו בניסיון מעצים את תפיסת המדרש בדבר צדקותו וגדולתו של 'יוסף הצדיק'... בחירת יוסף, לאחר האפוס הגדול של ויזל, 'שירי תפארת', באה באופן טבעי והיא קשורה בה. עם זאת, יש בבחירה זו להעיד על נטייתו של הסופר המשכילי לבחור דמויות מקראיות שיש בהן תהודה למצב היהודים בזמנו ולאידאל המופת של ההשכלה: בן לעם העברי שהעפיל מיבור תחתיות' ועלה לגדולה בחברה הכללית ונמצא מועיל לזה ולזו... בנוסף על אפוס זה נדפסה אידיליה מקראית מתורגמת ושמה 'נתן וידידיה (שלמה)' בשנת תקי"ע.¹⁰⁷

שירים מתורגמים ומעובדים

מתוך 122 השירים שנדפסו בכתב-העת, אחד-עשר היו מתורגמים או מעובדים, בעיקר מגרמנית, אך גם מאנגלית ומאיטלקית. שלושה מהם היו תרגומים-עיבודים מאת קלייסט והם נדפסו בשנים תקמ"ד, תקמ"ח ותקס"ט; והאחרים מאת ראמלר, האלר ובירגר הגרמניים, גולדסמית האנגלי, ומסטטאזיו האיטלקי. הקְּשֵׁלִים והז'אנרים האחרים שתורגמו (גם אם הודפסו במדור השירה) לא ייכללו בזה, ואני דן בהם במאמרים נפרדים.¹⁰⁸ בבחינת מכלול שירי 'המאסף' יש לשים לב שכמה מן השירים שנדפסו כמקוריים היו עיבודים.¹⁰⁹ המאספים שאפו להביא לעולמו של שם מיפיפותו של יפת,¹¹⁰ ותרגומי השירה האירופית שירתו מטרה

107. 'נתן וידידיה (שלמה)' (שיר רועי) [אידיליה תנ"כית בתרגום משה הארבלייכר] [אנונימי], המאסף, ט: 2, ז-טז, טבת תקי"ע. האידיליה, שמחברה חותם: SCH-, נדפסה במקורה במוסף הגרמני השני של 'המאסף' בספטמבר 1784, עמ' 1-11.

108. בנושא הסיפורת (שבה נכללו אידיליות בפרוזה) ב'המאסף' אני דן במאמר נפרד שייפס בעתיד. על המשל ב'מאסף' ראה מאמרי 'אלה משלי המאסף [-] דרך המשל המודרני בראשיתה של ההשכלה העברית: "ללמוד מוסר השכל במשל ומליצה"', (1999) *Hebrew Studies*, XL, 169-189, בנוסף למאמרים על המשל הנוכחים לעיל בהערה 22.

109. ראה לעיל ליד הערה 81 על השיר 'מוזמור לתודה', שבו-זאב טען שהוא מתורגם (וקראו: 'על הרעם וסער אחרי כלותם').

110. בהערה לתרגום 'משלי הערבי' מדגים המתרגם את גישתם של סופרי 'המאסף': לאחר שקרא את המשלים במקור וגילה את 'סגולות יופי ותפארת חדש אשר יופיע מתוך כותלי מדברותיו,

זו. גם אם משורר מתורגם זה או אחר לא היה פופולרי בשנות ה-80, הביאוהו המאספים כחלק מן הקאנון הגרמני. יצוין, כי מיטב הפריודיקה הגרמנית באותו פרק זמן, כדוגמת *Der Deutsche Merkur* – שעמדה לנגד עיניהם של עורכי 'המאסף' – נהגה להביא תרגומים ועיבודים של שירים ושל יצירות משפות אירופיות אחרות לגרמנית.¹¹¹

שירה המנונית מאת האלר: השיר המתורגם הראשון היה 'רעיוני שחר' מאת אלברכט פון האלר [Haller] (1708-1777), בתרגום יוסף האלטערן, שנדפס בחוברת ב' של 'המאסף' בתקמ"ד.¹¹² שיר זה אופייני לשירה המנונית אשר היתה מקובלת בספרות הגרמנית, שבסודה היתה שירה דתית-כנסייתית, ואך במאה הי"ח איבדה את ייחודה הכנסייתי והופרה כסוגה פיוטית כללית, כפי שמציין בקמן במאמרו על השירה ההמנונית.¹¹³ המבקר נהרלי טוען, כי שירים מסוג זה באו 'לגלות את תפארתו של הבורא וחוכמתו בבריאה', ואלה לא היו 'שירים אמפיריים ואף לא פנאטיסטיים אלא נוצריים ואף אורתודוקסיים מובהקים'.¹¹⁴

בשיר מקדם המשורר את הבוקר המתחדש: עם דעוך הכוכבים והסתתרות הירח – השחר בוקע ומחיה את כל היקום. 'השמש מחפתו שש לרוץ ארח', ומכסה בזהבו את פני השדה, העולז לקראתו עם כל הצומח בו. הטבע מתעורר בשעה שגם איש השדה מקיץ לעבודתו, ומהלל ומשבח את האל על הבריאה תוך שיודד אדמתו, ושירו משתלב עם שירת הציפורים. וכך כל הבריאה כולה שרה שיר שבח לבורא, אפותאווה לאל. השיר רווי פתוס דתי, כמעט כ'גילוי שכינה' אפיפאני, אישי.

בעיבודו העברי נראה השיר כמְעִין פרק תהלים קד הידוע על-פי פתיחתו, 'ברכי נפשי', והנאמר במנחה בשבתות שלאחר שמחת-תורה ועד לפני פסח. כמה מראשי העניינים בפרק התהלים מופיעים גם בשיר 'יצא אדם לפעלו ולעבודתו' (תהלים קד, כג) לעומת 'יקץ איש השדה למהר לעבודתו' (א: יז); 'לוינתן זה, יצרת לשחק בו' (תהלים קד, כו) לעומת 'אתה חצבת עורקי תנין הגדול' (א: יט); 'מה רבו מעשיך ה', כלם בחכמה עשיתי' (תהלים קד, כד) לעומת 'גדול ונורא מה נפלאים

אז אמרתי אל בני, לא יהיה לנכרים לבדם כ"א יהנה גם צעירי אומתינו מאורו ויתחממו מגחלי תורותינו, ויזכו לתכונות יקרות ומדות תרומיות' (שמעון ברי"ז, 'משלי הערב', ג: קג).

111. ראה *Der Deutsche Merkur* שהחל להופיע בשנת 1773 בווימאר. ראה, לדוגמה, כרך ד' בשנה א' (1773), חלק ב', עמ' 66-106, שירה על-פי וולטיר, ועוד. וכן מודיעה המערכת ב'הודעה': בסוף השנה הראשונה, עמ' III, על תוכניתה לפרסם תרגומים טובים של יצירות שטרם נדפסו.

112. 'רעיוני שחר' [שיר בתרגום יוסף האלטערן] / [אלברכט פון] האלר, המאסף, א: יז-כ, מרחשוון תקמ"ד. השיר נחזר ונדפס בספרו של בן-זאב, בית הספר חלק שני למודי המישרים (לעיל, הערה 81): 160-163.

113. עוד על השירה ההימנונית, ראה בקמן: Böckmann, 'Eighteenth century German hymnic verse', (לעיל, הערה 83): 121-134.

114. ראה והרלי: Wehrli, 'The Age of Enlightenment', (לעיל, הערה 33): 144.

מעשיך? (א: כ). בסיכום ההלל לאל חוזר המשורר אל עצמו, ולראשונה מופיע הדיבור בגוף ראשון. הדובר מנמיך קומתו אל מול הבורא והבריאה בהכרת שפל עָרְכוֹ: 'אני יודע את ערכי, / אור שמשך מאפֵל האור לנתיבתי; / ולאשר השמים רופפים מגערתי, / מה יתן לו שבח בן אדם תולעה?-' (א: כ). האדם מְגַמֵד את עצמו לנוכח הבורא. לעומת זאת פרק התהלים מסתיים בתקוות המשורר העברי הקדום: 'אשירה לה' בחיי, אֲזַמְרָה לֵאלֹהֵי בְעוּדֵי: יֵעָרֵב עָלַי שִׁיחִי, אֲנֹכִי אֲשַׁמַּח בְּה' (תהלים קד, לג-לד), ובתקווה לאובדן החֲטָאִים מִן הָאָרֶץ...

גם בלא השוואה למקור הגרמני – שכדאי לעשותה בהזדמנות אחרת – נראה השיר עברי לחלוטין. הרגשה זו מתחזקת על-ידי האזכורים לתהלים ועל-ידי השימוש בביטויי הלשון העבריים, כגון 'השמש מחפתו', 'הדודאים נותנים ריח' ועוד. בדרך כלל, התרגום-העיבוד מעיד על 'גיוור כהלכה' של השיר הגרמני, אף כי התקווה העברית-היהודית שבמקור בתהלים מִיִּטְשֶׁטֶשֶׁת בהשפעת הנטיות הדתיות המובלעות של המשורר הנוצרי.

גם בשירים אחרים של האלר מצויים רימוזים לפסוקי תהלים וקילוס תפארת האל וחוכמתו בבריאה. שיריו מלאים יסודות דתיים ואף נוצריים מובהקים. בשירי הטבע משבח האלר את החיים הפשוטים של עובד אדמתו לעומת חיי הציביליזציה המושחתים בעיר. שיריו חמים ומלאי התלהבות מן הטבע הנשגב, שלא כנוף האורבני.¹¹⁵

המתרגם-המעבד מצא בשירו של האלר, שכבר נכנס לקאנון של השירה הגרמנית, את 'רוח השירה העברית' ובא להריקו ללשון עֶבֶר. האזכור שהבאתי לפרק התהלים – שירה שנחשבה לפאר היצירה העברית – לא בא לשם השוואה עם שיר אפיוני השואב את השראתו מרוח המקרא, אלא כהסבר התופעה של התקבלותו, תרגום-עיבודו והדפסתו של השיר על-ידי עורכי 'המאסף' בראשית ההשכלה. ראוי להעיד, כי אייכל העריך את האלר ביותר, ובאיגרותיו לתלמידו הביא לדוגמה תרגום לא-מוצלח של אחד משיריו שנשלח אליו, ובאותה ההזדמנות העיר גם על תרגומים קלוקלים הנשלחים אל המערכת.¹¹⁶ יצוין, כי היתה התעניינות גוברת בתרגומים מִסְפָּר תהלים, ביחוד לאחר פרסום תרגומיו של

115. ראה לדוגמה אחד משיריו המובא בספר J. M. Ritchie, *Periods in German Literature*, Great Britain 1967: 76, שיש בו רימוז לתפיסת האל ביחסו לאדם שהיתה מקובלת באותו זמן.

וראה הערכתו של רוברטסון, J. G. Robertson, *A History of German Literature*, Edinburgh & London 1970: 230. כן עיין בסיכומם של והרלי (שם): 144, ושל סטול ויואיל, Stahl & Yuill.

German Literature of the Eighteenth and Nineteenth Centuries (לעיל, הערה 47): 32.

116. גילון טוען ליהתיישנות: שירו של האלר (שהופיע לראשונה בשנת 1732), ויוצא בביקורת חריפה על 'המאסף', ועורכיו שלא עמדו על רוח התקופה, ושחסרו 'הבחנה אסתטית', בניגוד למנדלסון שהטיב לבחור את מיטב המשוררים של מחצית המאה לשם תרגום-עיבוד 'בקהלת מוסר'. האלגיה של גיי, שהופיעה בשנות ה-30 של המאה, היא ההוכחה היחידה... באשר לתפיסת השירה של מנדלסון, ראה המאמר המוזכר בהערה 66. קלוזנר מסביר שהמאספים לא העזו לתרגם מפתיהם של לסינג והרדר כי היו חדשים מדיי לטעמו של הקורא העברי (לעיל, הערה 3, עמ' 153, וכן עמ' 155). הערותיו של אייכל נדפסו באיגרותיו אל תלמידו, המאסף, ב: קמ-קמא. בהערות-שוליים כותב העורך על תרגומי הסרק המגיעים אל המערכת: 'פה מצאנו

מנדלסון בירחון 'Deutsches Museum' ב-1783, וכן פרסומו של תרגום לגרמנית של פרק י"ט בתהלים מאת ראמלר באותה שנה ב-'Berlinische Monatsschrift'.¹¹⁷ שיר זה ודומיו, שאפשר לכללם במסגרת ישירי טבעי מתורגמים, מטילים אור חדש על מפעל ההשכלה של עורכי 'המאסף' ועל האוריינטציה שלהם – בעיקר בדבר התזה כי החילוניות מבטאת את נטייתם למודרניות. המגמה בביקורת לראות בספרות ההשכלה בראשיתה בעיקר ספרות חילונית, אינה מתחשבת בתופעות חשובות, גלויות וסמויות, המתגלות מעל דפי כתב-העת העברי. מתברר אפוא, כי פרסום שירה דתית זו מבטאת את ערגתם של המאספים והמשכילים הראשונים לשילוב מסורת וחידוש, וכי אכן שירת הטבע הריהי שירה דתית לכל דבר, לא פחות ואולי גם יותר מ'שירי הדת' ו'שירי בית-הכנסת', הקשורים אמנם בממסד הדתי, אך אינם מצטיינים בהכרח בעוצמה הדתית הפנימית המפעמת בשיר זה.

אמת ושירה בשיר מאת ראמלר: באותו כרך (א, תקמ"ד) בחרו עורכי 'המאסף' להדפיס גם שיר מתורגם מאת משורר גרמני אחר, קארל וילהלם ראמלר [Ramler] (1798-1725). ראמלר היה משורר ומתרגם מן החשובים והפעילים באותה תקופה, ששמו מופיע בקביעות מעל דפי ה'ברלינישה מונאטסשריפט' כמתרגם שירי הוראציוס ומפרשם. על כך כונה 'הוראציוס הגרמני', ואכן, השפעתו של המשורר הרומי ניכרת בשיריו. למעלה משלושים שנה היה ראמלר מקובעי הטעם הטוב בשירה הגרמנית בברלין ונחשב למייצגה של השירה הקלסיציסטית הרציונליסטית, אף כי המקצב הפדנטי של שירתו היה, לדעת רוברטסון, 'תרגיל אינטלקטואלי'. מבקר זה סבור כי 'ראמלר הוא משורר בזכות מה ששָׁאַל מרבותיו'.¹¹⁸ ראמלר הוא שפרסם את שיר ההספד על מנדלסון ב'ברלינישה מונאטסשריפט' חצי שנה לאחר פטירתו.¹¹⁹

שירו של ראמלר 'לגבר משכיל אל הגילה' נדפס בגיליון ניסן תקמ"ד, בלא שם המתרגם-המעבד לעברית.¹²⁰ השיר בנוי משלושה בתים החופפים לשלוש תקופות

מקום לעורר את הכעס אשר תביט עינינו, בבוא לנו כתבים מאנשים בלתי ידועים מלאים דברים כהנה, דברי רוח אין בם מועיל זה ישלח לנו העתקות דומות להעתקה הזאת, וזה ישא קולו בשירים כקול הסירים, וירבו עלינו מתן הוצאות הפארטי"א... ומי יתן ונדעה את המחברים האלה ונדפיסה אחד ממכתבם חתום בשמותם, למען יבושו פניהם נגד העדה' (קמא).
117. *Deutsches Museum* בגיליון מרץ 1783, עמ' 239-228, ותרגום פרק יט של תהלים מאת ראמלר *Berlinische Monatsschrift*, בגיליון אפריל 1783.

118. רוברטסון, *History of German Literature*, (לעיל, הערה 115): 232-233. משירי הוראציוס המתורגמים ומפורשים על-ידי ראמלר, ראה ב'ברלינישה מונאטסשריפט', גילי ספטמבר, אוקטובר, נובמבר ודצמבר 1783. קלוזנר כתב עליו, כפי המקובל, 'שנחשב לסופר גדול בזמנו' (היסטוריה של הספרות העברית החדשה (לעיל, הערה 3): 157.

119. *Berlinische Monatsschrift*, 'Sulamith und Eusebia', יוני 1786: 481-489.
120. 'לגבר משכיל אל הגילה' [שיר מתורגם מגרמנית] / [קארל וילהלם] ראמלר, המאסף, א: צז-ק, ניסן תקמ"ד.

בחיי המשורר: ילדותו, עלומיו וזקנתו. בשיר המשורר פונה אל בת-שירתו, הוא קורא לה 'גילה' – ובכותרת 'הגילה' אין כוונתו לשם פרטי אלא לישות ומהות, דהיינו, למוזה. 'הגילה' – לשון גיל, משחק הדמיון והשעשוע האמנותי – גידלה אותו מילדותו ועמה השתעשע, ואף בעלומיו תמכה בו באומרה: 'בני אתה, / אנכי טפחתיך ורביתידך, / ... עושר לא אתן לך'... לבד זאת תשורתני, / אותה קח מידי: / מתת אלהים ליודעיו, / ששון כנור, / וחדות שירי' (א: צט). עתה, בתקופת הדעיכה, הוא מבקש מבת-שירתו לבל תעזבהו, ושלקברו יעלו אנשי אמת וסביבו יִשְׁחָקוּ צעירים: האמת והשירה ימשיכו להיות קשורים בשמו לאחר מותו...

השיר בנוי היטב, קולח בשפתו ודימויו בהירים. הנושאים: בת השירה, רוח השירה ויעדו של המשורר – הם אוניברסליים דיים לעניין את אנשי 'המאסף', ובעיקר נמשכו אחר מחברו הידוע. זו שירה המודעת לעצמה והכותבת על עצמה. לא ייפלא אפוא כי שיר זה נבחר לתרגום-עיבוד ולפרסום. השיר ייצג את נטייתם הפיזית של המשכילים העבריים שחתרו להגדיר את השירה, כאמור, כ'מתת אלהים' – כשם שנתפסה כאמור גם על-ידי משורר עברי כוויזל – והוא ביטא היטב את האידאל המשכילי הקושר את היפה עם האמיתית.

שיר הלל לאל מאת קלייסט: שיר מעובד אחר שנבחר על-ידי העורכים לפרסום ב'המאסף' בתקמ"ח,¹²¹ אף הוא מעיד על מגמות השירה המתורגמת-המעובדת, על בחירתה ועל דרך התקבלותה בספרות ההשכלה. השיר הוא 'משכיל ליוסף', שיר הלל לאל מאת קלייסט בתרגום יוסף הכהן מטראפלאוויטץ, הוא יוסף האפרתי. אוואלד קריסטיאן פון קלייסט [Kleist] (1759-1715) נחשב למודרני ביותר בין המשוררים בתקופתו של פרידריך הגדול. שירתו מצטיינת באהבה לטבע, שאותו הוא מתאר בחום, אף כי בנימה מלנכולית כלשהי, ושב הוא רואה מפלט מלחץ החיים. הביקורת ציינה, כי שירתו לא אימצה את שביעות-הרצון העצמית של הנאורות הגרמנית,¹²² והיא אף נטולת האופטימיות שלה, ובמקומה בא ציור קודר של הטבע המצטיין בסנטימנטליות רבה.¹²³

כמובן, אין בנטיות אלו עצמן להוכיח שהמערכת הזמינה את התרגום ביוזמתה, וקרוב לוודאי שהוא נשלח אל 'המאסף' ביוזמת האפרתי. אבל כידוע היו שירים שנתקבלו במערכת ולא נדפסו. ועל-כן, עצם הדפסתו מעידה על בחירת המערכת וכן גם על התקבלות השירה הגרמנית בהשכלה העברית. שיר זה משלב את הרוח השורה על שני השירים האחרונים שהזכרנו. נמצאים בו, הן תפיסת היקום הדתית ותפיסת הבריאה האלוהית המופלאה, כפרק תהלים מודרני בשילוב כמה היבטים של פרק החוכמה באיוב (מ), אף כי בגוף שלישי, והן פניית המשורר אל בת-שירתו שתשרה עליו כדי שיוכל לשורר על גדולת הבורא והבריאה. בלשונו ילחֶקֶר פלאי

121. 'משכיל ליוסף' (שיר הלל בתרגום יוסף הכהן מטראפלאוויטץ) / [אוואלד קריסטיאן פון] קלייסט, המאסף, ד: שה-שיב, תמוז תקמ"ח. השיר במקור: Ewald Christian von Kleist, 'Lob der Gottheit', *Sämtliche Werke*, Stuttgart 1971, S. 62-65.

122. ראה רוברטסון, *History of German Literature* (לעיל, הערה 115): 232.

123. וְהַרְלִי, 'The Age of Enlightenment' Wehrli, (לעיל, הערה 33): 153.

מעשיך, מי יוכלי? (ד: שט), '... לשוני לא תוכל דבר: / עת בהקיץ אשבעה פניך/ אז אלהי! אגדיל הודך והדרך' (ד: שיא). באפותאווה זו מובע הרגש הדתי של המשורר המנמיך את עצמו לנוכח הבורא והבריאה ומכריז על תקוותו להתאחד עם הבורא לעת המפגש הסופי. גם עיבודו של שיר זה נראה עברי לחלוטין, וביטויי הלשוניים מבוססים על מקורות היהדות וכך יכול הקורא להניח כי שיר יהודי לפניו... האל, למשל, הוא יי' בכתוב המסורתי (ד: שיב).

מן השירים האחרים של קלייסט: 'על קבר רעי' בתרגום ח.כ. (חיים קסלין) בתקמ"ד, המסוגל כשיר קינה (ראה בהמשך), ו'יתהלה לדודי בעיבוד דוד קארו בתקס"ט. וכאמור נדפס גם שיר על האביב למסטטאזיו בתרגומו של אפרים לוצאטו בתקמ"ו.¹²⁴

בשנותיו האחרונות של הירחון נדפס השיר 'אל העריריה', שהוא עיבוד-תרגום של 'Solitude' מאת אוליבר גולדסמית [Goldsmith] (1774-1730), בתרגומו של מי קל. ובתק"ע נדפס השיר 'אל החכמה' מאת אלויס בלומאוֹר [Alois Blumauer] (1798-1755) בתרגום וולף בר"י מדעסוי.¹²⁵ כמו-כן פרסם הירחון את השיר הסיפורי 'רוח נסע מתימן', אף הוא בתרגום וולף בר"י מדעסוי, מאת גוטפריד אוגוסט בירגר [Bürger] (1794-1747), ושיר 'על בית החינוך אשר בזעזועי' מאת געארג הענריצי בתרגום ש-כ [ש' הכהן] בתקס"ט; וכן 'יחי האדם', שיר מעובד על-ידי דוב בער גינצבורג, בתק"ע.¹²⁶

124. 'על קבר רעי' [שיר בתרגום ח.כ.] אוואלד קריסטיאן פון קלייסט, המאסף, א: מט-נא, טבת תקמ"ד; השיר במקור: Ewald Christian von Kleist, 'Grab-Lied', *Sämtliche Werke*: 98; 'יתהלה לדודי' [שיר בעיבוד דוד קארא (קארו)] אוואלד קריסטיאן פון קלייסט, המאסף, ח: לג-לה, חשון תקס"ט. השיר במקור: Kleist, 'Hymne', *Sämtliche Werke*: 179; וכן, 'שיר על חדש האביב' [בתרגום אפרים לוצאטו] / [פיטרו] מעטעז'טאזיא, המאסף, ג: קיג-קיח, ניסן תקמ"ו. עוד על הליריקה ועל שיר הקינה של קלייסט, ראה במאמרו של חיים שוהם 'שיר ההולדת מאת א"כ פון קלייסט בעברית', מחקרים על תולדות יהדות הולנד, ד (ירושלים תשמ"ה): עמ' 232, ועל האביב כנושא, בעמ' 230.

125. 'אל העריריה' [שיר, תרגום מאנגלית מי קל] / גאלדשמיטה (אוליבר גולדסמית), המאסף, ח: קסא-קסג, אדר תקס"ט; 'אל החכמה' [שיר בתרגום וולף בר"י מדעסוי] / [אלויס] בלומאוֹר, המאסף, 30: ג-ח, ניסן תק"ע.

126. 'רוח נסע מתימן' [שיר בתרגום וולף בר"י מדעסוי] / [שיר ספוריי] / [גוטפריד אוגוסט] בירגר, המאסף, 40: מח-נא, אב תקע; 'על בית החינוך אשר בזעזועי' [שיר, תרגום מאשכנזית ש-כ] / געארג הענריצי, המאסף, ח: קכט-קלה, שבט תקס"ט; 'יחי האדם' [שיר מעובד] / דוב בער גינצבורג, המאסף, 20: לא-לב, טבת תק"ע.

שירי שבח לאישים

אחד הסוגים השכיחים יותר היו שירי השבח לאישים – ראשי ההשכלה – וציון אירועים חשובים (או פחות חשובים) שאירעו להם. שלושה-עשר שירים כאלה נתפרסמו ב'המאסף', והם כעשירית מכל השירים, למעט שירי האבל והאזכרה לאישים או שירי השבח למלכים, שיידונו בנפרד. שירים מעין אלה היו מקובלים בספרות העברית בספרד, כגון 'שירי יקותיאל' לבן גבירול ודומיהם, ואלה מהם המוקדשים לידידים ולאישים הופיעו גם בפריודיקה הגרמנית. שירים-לעת-מצוא כאלה היו שכיחים גם בספרויות האירופיות.¹²⁷

ארבעה משירי השבח וההלל הוקדשו למשה מנדלסון, דמות-המופת של ההשכלה: שני שירים שנדפסו עוד בחייו הוקדשו לו ולספרו 'ירושלים', ושניים הופיעו לאחר מותו (עליהם יש להוסיף שירי הספד וקינה, שיידונו בהמשך, ומכתמים שאינם כלולים במסגרת זו).

שיר בשבח משה מנדלסון וספרו 'ירושלים', ובראשו דברי פרוזה תחת הכותרת 'לכבוד הרמ"במ"ן נר דורנו', מאת אברהם מילדולה, נדפס בתקמ"ה.¹²⁸ המאמר בן ארבעת העמודים הוא אפואזוה הגיוגרפית למשה מנדלסון. המחבר יוצר הקבלה בין מנדלסון לבין דמותו של משה רבנו ומעלה רמיזות לפסוקי התנ"ך המקנים למשה מנדלסון מיוקרתו של אבי הנביאים, כגון הפרפרזה הידועה: 'ממשה ועד משה לא קם איש חכם ונבון כמשה' או 'איש אלהים קדוש הוא' (ב: פא), ותיאורו כמי שממש קיבל את התורה במרום (רמיזה ל'ביאורי' דהיינו ספר 'נתיבות השלום'): 'ומה נכבד משה כשעלה לשמים'. וכן: 'הלא זה האיש אשר רוח אלהים בו' (ב: פב), 'האיש משה' (ב: פג).¹²⁹ בסופו של המאמר נדפס השיר על 'הספר "ירושלים" אשר שם משה, לבני ישראל למורשה', והאנלוגיה לתורת משה מתחזקת גם ממאמר פותח זה. השיר נושא אופי נשגב, אך אין בו כל ציוריות או לשון פיוטית והוא יבש לחלוטין. אף אזכורי הפסוקים ומשחקי המשמעויות, שרווחו בפרוזה שקדמה לשיר, נעדרים ממנו לגמרי, וכך משחקי המליצה המעשירים טקסט שירי משכילי ממקורות היהדות אינם מצויים פה.

127. לדוגמה: ברלינישה מונאטשטריפט, ינואר 1783: 40-41, מאי 1783: 431 – שירים המוקדשים לידידים ולאישים. על 'שירים-לעת-מצוא' עיין בערך C. Hugh Holman, 'Occasional Verse', in: C. Hugh Holman, *Handbook to Literature*, New York 1986: 343 &. על 'שירי השבח' בשירת ספרד, ראה: דן פגיס, שירת החול ותורת השיר למשה אבר'עזרא ובני-דורו (לעיל, הערה 86): 151-196. על שירי יקותיאל, ראה: חיינ ביאליק וי"ח רבניצקי, עורכים, שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול, א, שירי חול, תל-אביב תרפ"ח: 41-52.

128. אברהם מילדולה, 'לכבוד הרמ"במ"ן נר דורנו', המאסף, ב: פא-פד, אדר תקמ"ה.

129. על תפיסת דמותו של מנדלסון כדמותו של משה, עיין בספרי 'משה מנדלסון: בכבלי מסורת' (לעיל, הערה 66): 88-95, ובמיוחד עמ' 92. אלכסנדר אלטמן טוען בספרו הביוגרפי על מנדלסון שרמיזה לאמרה זו 'ממשה עד משה...' ויישומה למנדלסון נעשו כבר ב-1761 על-ידי הכומר יוהאן יאקב ראבה (Rabe), ראה: Altmann, *Moses Mendelssohn [—] A Biographical Study*, (לעיל, הערה 66): 197. כידוע, אמרה זו יוחסה לגדולי ישראל אחרים ששם היה משה.

השיר פותח במילים 'הדרת יסוד תבל בעוז נאדרת', / אוצר פניני פז למופת אות; / שם חק ומשפט אל בהוד נאדרתי – היגדים לשוניים שאינם קולחים ואינם נחקקים. החרוז החוזר ('נאדרתי') מעיד על שידפון פיוטי ומחשבתי כאחד. מדוע פרסמו עורכי 'המאסף' דברים אלה? לגבי דידם, הנושא עצמו – דהיינו דברי ההלל ושיר השבח למנדלסון – דיו להצדיק את פרסום המאמר והשיר. סיבה נוספת היא זהותו של הכותב: אברהם מילדולה, שהם מכנים אותו 'הגביר היקר החכם כמוהר"ר'י' ושלפי הערתם היה 'סופר הקיסר יר"ה'... מעמדו זה הוזכר גם בחתימת המאמר, ליד שמו. שם גם מציג המחבר את עצמו: 'תלמיד תלמידך'.¹³⁰ ואכן, בהערות-שוליים מסבירים המאספים כי המחבר 'השביענו באהבתו' להדפיס את דבריו 'מלה במלה' (ב: פא)...

מן השירים האחרים לכבודו של משה מנדלסון: שני בתי שיר בלתי מנוקדים שמחברם אנונימי, אשר הופיעו בגיליון ב' של 'המאסף' לחודש חשוון תקמ"ד. הפתיחה, 'מאוד צמאה עדת ה"', רומזת על אותו דימוי של מנדלסון כמשה המודרני שעתה מכה בצור כדי להפיק מים חיים... (וראה עליו להלן); השיר 'זאת היא צורת האיש משה' מאת חפשי, הוא דוד פראנקו מינדיס, שנדפס בתקמ"ט; השיר 'משה עוד עלם הייתי' מאת ב-בן-י (ברוך בן יהודה ייטלש או ברוך בן יהודה לינדא), בתק"ן.¹³¹

שלושה שירים אחרים הוקדשו לדוד פרידלנדר, מראשי תנועת ההשכלה היהודית, מתומכי 'המאסף' וחברת דורשי לשון עבר, שהיתה המסגרת הארגונית של קבוצת המשכילים. שיר אחד נכתב על-ידי ויזל לרגל צאת תרגום התפילה לגרמנית בתקמ"ו; שיר שבח אחר פרסם ויזל בתקמ"ד בשם 'סוחר אתה מנכבדי ארץ' כאשר שלח לפרידלנדר את ספרו 'גן נעול'; ושיר ליום הולדתו, מאת העורך וולפסון, נדפס בתקנ"ד (להלן). על שיריו אלה של ויזל כתב שפירא: 'יש כאן... משום התלהבות-מה לשכל, לחכמה ולדעת, באחת – להשכלה בת השמים. גילויי שירה אין למצוא אלא בשירים אחרים לעת-מצוא לכבודם של "מלכי ארץ"' (להלן)...

השיר 'סוחר אתה' מהלל את פרידלנדר על השילוב האידיאלי של מסחר וחוכמה ושימת הדגש על החוכמה. יצוין כי חשיבות מעמד הסוחרים הוטעמה ב'המאסף'

130. מילדולה כינה את עצמו גם 'תלמידו של ויזל', וכנראה אכן היה כזה. ראה הספדו על ויזל בקונטרס 'קול הצירים תחת השיר': [הספד על פטירת [...] ר' נפתלי הירץ וויזל, [אלטונא] תקס"ה, שם הוא מכנה את עצמו תלמידו של ויזל, והדבר נראה מתוכן ההספד. קלוזנר מזכיר את החוברת ומציין כי היא 'יקרת-מציאות' ושלא ראה אותה (קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה [לעיל, הערה 3]: 103, 148). שמעון ברנפלד, דור תהפוכות, ב, ורשה 1914: 7, מוסר כי מילדולה היה 'סופר בחצר המלוכה'.

131. 'מאוד צמאה עדת ה"' [שיר על הביאורי של מנדלסון] / [אנונימי], המאסף, א: כ, מרחשוון תקמ"ד; 'זאת היא צורת האיש משה' [שיר] / חפשי [דוד פראנקו מינדיס], המאסף, ה: רכה, אייר תקמ"ט; 'משה עוד עלם הייתי' [שיר על משה מנדלסון] ב-בן-י, המאסף, ו: רכה-רל, אייר תק"ן.

132. שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה, [לעיל, הערה 4]: 211-212.

בכמה מקומות, כולל בינחל הבשור', שבו הובטח כי כתב-העת יפרסם ביוגרפיות על אישים אלה.¹³³ המודל שעמד לנגד עיניו של פרידלנדר, על-פי השיר, הוא של 'אנשי השם', שספריהם ממלאים את קירות ביתו, ועליהם מוסיף עתה ויזל את ספרו שלו. ובצניעות מציע המשורר לאיש הספרא וה'סיף': 'שתה גם המים האלה מכלי חרס' (א: לד). השיר מצטיין ברמיזות על תמיכתו של פרידלנדר בהשכלה ובהבטחה – שיאכל מ'פרותיה' עד 'יגדלון מטעין', ועציד יתנו פר'ים' (א: לה). ובצד הבטחה זו המשורר מביא את ציפיותיו שלו: 'עד יבואו ימי השלום, / עת הבשילו אשכולותיך ונתת לי מחירים יין' (א: לד).

השיר מחולק לשלושה בתים, ואותיות האקרוסטיכון שלהם מצטרפות למלת המפתח 'ח' ר'. בפתוס נשגב פונה המשורר אל החוכמה שהשפיעה על הגביר היהודי: 'חכמה מה עזה אהבתך / רב כחך בלב איש, איש אוכלת אֶת... מרוב דברים לא תשבע, ולתבונות / לא תאמרי: הון!' (א: לו). משחק המילים איש / איש ניכר, ומשחק המשמעות בשימוש במילה 'הון', די, רומז באירוניה על מצבה הפיננסי של אישיות זו. השיר אינו מצטיין ברעיונות עמוקים או בציוריות מיוחדת, מלבד הקלישאות הרגילות של שימוש חוזר בשמות ספריו של המשורר, כגון 'נוזלים מן הלבנון' הנדרש לספר 'יין לבנון' של ויזל – פירושו על מסכת אבות, שימוש שמצאנו דוגמתו לרוב בהסכמות ובהקדמות למיניהן. ההיגדים הפרוזאיים-למחצה נעזרים בהשאלות המקובלות של נטיעות, מי חוכמה, המעיינות הפורצים ועוד. גם גיסו של פרידלנדר, איצק יפה, אף הוא מראשי הקהילה בברלין, זכה לשיר בתקמ"ו מאת אותו משורר – ויזל.¹³⁴

ויזל עצמו זכה לשני שירי שבח בתקמ"ו מאת יעקב חי ישראל, ובתקנ"ו – לשיר מאת י-ר [ברוך ייטלש]. מן האישים האחרים שנתכבדו בשירים: המשורר שלום הכהן בתק"ע, מאת הירש רעע; דוד פראנקו מינדיס, בתקנ"ו, מאת ויזל; נה. מעדלסהיים בתקמ"ו, מאת ויזל; הרופא מרדכי הרץ בתקמ"ח, מאת פלוני.¹³⁵

133. עיין בספרי 'סוגות וסוגיות בספרות ההשכלה העברית' (לעיל, הערה 22): 239, ובמאמרי 'המאסף': הקדמה ופתיחת מכתב אשר יצא לאור, קשר, 24 (1998): 50, וכן הסברו של צמרון, המאסף כתב העת המודרני הראשון בעברית (לעיל, הערה 12): 122.

134. 'לכבוד [...] דוד פרידלנדר' [שיר הלל עם צאת תרגום התפילה לגרמנית] / נפתלי הירץ וויזל, 'המאסף', ג: קכט-קל, אייר תקמ"ו; 'סוחר אתה מנכבדי ארץ' [שיר לכבוד דוד פרידלנדר] / נפתלי הירץ וויזל, המאסף, א: לג-לו, כסליו תקמ"ד; 'שירו משוררים שירתכם שירי' [שיר ליום הולדתו של דוד פרידלנדר] / אהרן וואלפסזאהן, המאסף, ז: יד-יט, תקנ"ד; 'לכבוד [...] איצק בן דניאל יפה' [שיר הלל עם צאת תרגום התפילה בדפוס] / נפתלי הירץ וויזל, המאסף, ג: קמה-קסב [=קמו], סיון תקמ"ו. שירים מעין אלה הודפסו לעתים כחוברות נפרדות, כגון השיר 'מכתם לדוד' מאת יואל בריייל, שנדפס בלא ציון מקום הדפוס והשנה, 6 עמ'; נמצא בספריית היברו יוניון קולג' בסינסינטי ומספרו 67282.

135. 'אם אנשי שם' [שיר הלל לכבוד נפתלי הירץ ויזל] / יעקב חי ישראל, המאסף, ד: רעג-רעד, סיון תקמ"ח; 'שיר ידידות' [שיר לכבוד נפתלי הירץ ויזל] / י-ר [ברוך בן יונה ייטלש], המאסף, ז: קצא, תקנ"ו; 'יפה אמריך מה מתקו ומה נמלצו' [שיר הלל לשלום הכהן] / הירש רעע, המאסף, 20: לג, שבט תקי"ע; 'תהילה לדוד' [שיר לכבוד דוד פראנקו מינדיס] / נפתלי הירץ וויזל, המאסף, ז: קצ, תקנ"ו; 'בהדרך נפתלי' [שיר הלל לכבוד נפתלי הירץ מעדלסהיים] /

בשירים אלה הביעו המאספים את הערכתם והוקרתם למנהיגי ההשכלה היהודית והעברית.

שירי שבח למלכים

שירי שבח למושלים ולמלכים היו גם הם מקובלים בעיתונות הגרמנית, מהם שנכנסו אף לדפי השירה הגרמנית. ראמלר, לדוגמה, כתב שירים לכבוד יוסף השני ופרידריך השני, בין השאר.¹³⁶ בדרך זו הלכו גם עורכי 'המאסף', והם פרסמו שבעה שירים ארוכים לכבוד המושלים ולרגל אירועים שהתרחשו בבית המלוכה. כמה שירים דומים לאלה פורסמו – בלוויית תרגומיהם לגרמנית, בחוברות מהודרות המרשימות בעיטוריהן – על-ידי דפוס 'חברת חנוך נערים' לרגל הכתרת השליט.¹³⁷ מיותרת נימת ההצטדקות הקיימת לעתים בהסבר תופעה שירית וציבורית זו אצל קלוזנר ואחרים.¹³⁸ היהודים היו נתונים לחסדיהם של מושלי המדינות והרגישו צורך להביע את נאמנותם להם ולשורר על גדולתם, כשם שנהגו המשוררים הגרמנים עצמם, וכדרך שנוהגים בדרך כלל מיעוטים אֶתניים. אחד השירים המעניינים והאופייניים לקטגוריה הזאת הוא האודה לכבוד הקיסר יוסף השני, ושמה: 'עליון על כלי'. שיר הלל זה מאת נפתלי הירץ ויזל נדפס בשני המשכים לאורך עשרה עמודים בסוף שנת תקמ"ד.¹³⁹ העורכים מעירים בשוליים על הרקע לכתיבת השיר בהביאם את דברי המשורר עצמו. ויזל קישר את חיבור השיר עם פולמוס 'דברי שלום ואמת' שנכתב בהשפעת פקודת הסובלנות של

נפתלי הירץ ויזל, המאסף, ג: מט-ג, טבת תקמ"ו; יעל [...] מרדכי מארקוס הערץ' [שיר] / פלוני, המאסף, ד: רכב, ניסן תקמ"ח.

136. ראה: 5-1893, *Deutsche National-Literatur*, 45, II Stuttgart, עמ' 223-224 – לקיסר פרידריך השני; עמ' 248-249 – לקיסר יוסף השני; עמ' 252-253 – לפרידריך וילהלם השני.

137. 'רנה ותפלה ליום שֶׁבַת אדונינו המלך הגדול והאדיר פרידריך וילהלם השני על כסא מלכותו, ברלין תקמ"ו, מאת 'עבדיו עדת ישראל יושבי עיר פאצדאם', שמונה עמ' בעברית ובגרמנית (נמצא בספריית גרשם שלום בבית הספרים הלאומי בירושלים). וכן 'שיר ורנן ליום אשר יושבי העיר הזאת נתנו יד תחת אדונינו המלך הגדול והאדיר פרידריך וילהלם השני, ברלין תקמ"ז, 14 עמ' בעברית ובגרמנית (נמצא בספריית גרשם שלום בבית הספרים הלאומי בירושלים וכן בספריית המוזאון הבריטי, שם הוא מיוחס בספק לוויזל).

138. ראה לעיל ליד הערה 12. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה (לעיל, הערה 3): 160, כותב: 'גם שירים לכבוד מלכים וקיסרים, שנפשו סולדת בהם כיום הזה, ואולם אף זהו לפי רוח-הזמן: אף גיטה בכבודו ובעצמו שר אז – וגם בזמן מאוחר מזה – שירי-ההילה לכבוד כל מיני נסיכים ונסיכות'.

139. 'עליון על כלי' [שיר הלל לכבוד הקיסר יוסף השני] / נפתלי הירץ ויזל, המאסף, א: קסא-קסה, אב תקמ"ד. קעז-קפא, אלול תקמ"ד.

יוסף השני. עם גבור הפולמוס שהתגלע בעקבות פרסום הספר, קיבל ויזל תמיכה מוסרית מרבני טריאסט, שדבריהם פורסמו בחוברת 'עין משפט', חלק ג' של 'דברי שלום ואמת'. וכך, כשביקשוהו לכתוב שיר לרגל פתיחת בית-המדרש החדש ברוח הצעותיו להדרגה בחינוך המסורתי (א: קסא), נענה להם. שפירא העיר כי בשיר זה (וכן בקינה על מותו של הדוכס ליאופולד מברונשוויג, להלן), כבר מוצאים את 'הדיוקן "התפארתית"', והוא מעין שער ל'שירי תפארת': 'אותה הרציונליות, אותה הברירות, ואותה הצלילות, אותה המזיגה הנפשית, אותה הלשון לרבות הקצב'.¹⁴⁰ ואולם קביעות כלליות אלו של שפירא עדיין אינן מוסרות דבר על מהותו של השיר.

השיר נכתב במשקל הסילאבי, בן 13 הברות, משקל שאינו מתחשב בהברות ארוכות או קצרות, במוטעמות או שאינן מוטעמות. הוא כולל 24 בתים בני שש שורות כל אחד, והחריזה היא אא ב גג ב. תשעת הבתים הראשונים כתובים כפנייה ישירה בגוף שני אל האל, ומתחילים במילים 'עליון על כל!'. המשורר מהלל את האל על תפארת הבריאה ויצירת האדם ועל יחסו המיוחד של האל אליו. כדי ליצור את ההיקף האפי 'משחזור' המשורר בציורו הפיוטי את 'תקציר' ההיסטוריה של האנושות, המעלה רק את מפעליהם הדתיים של אברהם ושל משה ובעקבותיהם את 'משכילי העם' בכל דור. ביטוי אנכרוניסטי זה מכוון ליצור זהות אידאולוגית בין משכילי הזמן ו'משכילי' העבר ולהצביע על שלשלת הדורות שלולאותיה שלובות אלו באלו.

מכאן עובר המשורר לציור האנושות המאוחדת כולה בעבודת האל, ושלוחותיה השונות כולן מצטיינות ב'אנשי דעת'. החוכמה מאחדת אפוא את כל האנושות, וכולה מאמצת את 'תורת האדם' האוניברסלית: 'כמונו כל העמים, לעבוד אל נקראו/ כלם מעשי ידיו הם, ובצלמו נבְּראו/ לא היתה ממלכה ריקה מאנשי דעת,/ סוקראט החכים צפונה/, קונפוצ'יוס מזרחה/ דלתות מסגרת החכמה, מהם נפתחה/ גם מִים עד ים תורת האדם נשמעת' (קסד). כך חוזרות סיסמות ההשכלה ומופיעות בלבושן ה'היסטורי' המשוחזר על-ידי המשורר. בדרך זו מצליח המשורר ליצור רקע 'היסטורי' מקיף כביכול לנושא שירתו, ונוצרת האודה רחבת היריעה. רק בבית העשירי מוזכר 'יאזעף השני' כמושל חכם בחסד האל, ונרמז כי הוא ממשיך דרכם של חכמי הדורות, וכי פקודת הסובלנות שלו נועדה להסיר את החרפה מעל היהודים. לא זו בלבד אלא שהמשורר תופס את פעולתו של הקיסר כצו האל: 'אל צוהו ויהי' (קסה). הופעתו של הקיסר מתוארת בציור המשכילי המקובל – 'כעלות [ה]שחר... צאת השמש'. הופעתו וכן אישיותו קשורות בזמנים החדשים – עידן הנאורות והסובלנות. מכאן ואילך משבח המשורר את הקיסר על פעולתו, ובעיקר על תיקונו למען 'בית יעקב': 'שובו אָגול מעליכם חרפתכם/ מוטות ברזל מררו אתכם אלי יזעקו' (קעח). בחלק האחרון שר המשורר לטריאסט על חידושיה בחינוך יהודי.

תיאור האל ויחסו אל הבריאה נעשה באמצעות מושגים ידועים ודפוסי לשון מקובלים, כגון: '...את הכל מאין קראת/, ...לכבודך בראת/, ...ושחקים מה רמו.../

140. שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה (לעיל, הערה 4): 212.

שם יריעו שם ירונו, כל כוכבי בוקר, / מספרם מה רב, מי זה ימנם זולתך! / ותשפיל לראות גם מתחת כל שמים' (קסא-קסב). נוכחות האל בשיר דומיננטית. ראשיתו, כאמור, בפנייה אל האל: 'עליון על כל', ובהמשכו, הדיבור הישיר אליו בגוף שני נוכח: קראת, בראת, זולתך, וכן ציטוט של דבר־האל בגוף ראשון אל האדם: 'גור ממני, כלומר: הִנֵּה ירא ה' – המבטא השקפת־עולם יהודית מסורתית על היחס הישיר והבלתי־אמצעי שבין האל לבני האדם, ואמונה בהשגחה הפרטית על האדם יציר־כפיו.

בתום הבית השישי, המספר על מתן תורה, נעלמת הפנייה הישירה אל האל, והוא קיים ברקע כתופעה קיומית. אין לראות בכך כל רעיון של הסתלקות האל או 'ליקוי מאורות'. היפוכו של דבר: האל מתחיל בנקודה זו להצטייר כנושא משותף ליהודים וללא־יהודים: 'כמונו כל העמים, לעבוד אל נקראו' (קסד). בניית השיר היא כרונולוגית־היסטורית: מאז הבריאה ועד יוסף השני... ב'דילוג רב'. משורר ההשכלה ניגש בגישה היסטורית לנושא שירתו כדי להקנות לשיר צביון אפי וליצור את עֲבְרוֹ ה'המית' של המושל החכם. החלק השני מוקדש לקילוס מעשי הקיסר ופעולתו למען היהודים, כגון עתה – בפתחת בית־הספר החדש בטריאסט.

המטפורות – מהן תנייכות ומהן משכילות. וכך מובאים ההיגדים המטפוריים 'חטאת לפתח רובץ' ו'אש דת לנו הורית' מן המציאות הלשונית המקראית. אך ציורי הלשון האחרים הם משכילים: האור הוא אור ההשכלה – 'אור עליו הופעתי, המקביל לינוגה השכל' (קסב). וכן תפיסת דמותו של אברהם העברי: 'זרח אור בחושך, אור אברהם עבדך' (קסג).

הצליל והנעימה הם תיאוריים־שיריים בחלק הראשון (מעשי האל בבריאה). אלה הופכים להיות ציוריים בחלק המתאר את הופעת המושל ואת פעולותיו, ואחר־כך ארגומנטטיביים־טיעוניים שעה שהמשורר מנסה לשכנע את בית יעקב בדבר ההטבות שבאו ליהודים מפתב הסובלנות של יוסף השני. הבית האחרון הוא פנייה ישירה אל המושל בגוף שני, המקבילה לפנייה הקודמת אל האל, ובכך מזהה המשורר את המושל בחסד האל עם האל בכבודו ובעצמו בביצוע התוכנית האלוהית להיות 'רופא לשבורי לבי' (קפא).

כדרכו של ויזל, השיר מוסר בהיגדים ישירים – לעתים ציוריים – את רעיונות ההשכלה. לפנינו שיר 'מגויס' שמטרתו המשכילית ברורה לכול. הלשון הנשגבה מִשְׁרָה צביון נשגב ונישא לנושא השיר – יוסף השני, שאותו בא המשורר להלל ולשבח.

ויזל תרם שלושה שירים נוספים במסגרת שירי השבח למושלים: שיר לכבוד לודוויג מלך פראנצז, בתקמ"ו; שיר ברכה לגיורגי השלישי מלך בריטניה בקומו מחוליו, בתקמ"ט; וכן שיר הלל על הצלת צאצאי פרידריך וילהלם, בתק"ן. מן השירים האחרים מסוג זה: 'ליום הולדת פרידריך הגדול', תקמ"ד; 'לפרידריך בצאתו למלחמה', תקמ"ה; 'מזמור לפרידריך וילהלם השני', תקמ"ו.¹⁴¹

141. 'לכבוד המושל [...] לודוויג [...] מלך פראנצז וטאווארעי' [שיר הלל] / נפתלי הירץ ויזל, המאסף, ג: לג-לד, כסליו תקמ"ו; 'יעוד תבל תתפארי' [שיר ברכה לגיורגי השלישי מלך בריטניה בקומו

שירי הספד וקינה

בשירים אלה הספידו המשכילים את חבריהם שהלכו בדרך כל הארץ, ובהם הביעו את רגשותיהם ואת תחושת החברותא ששררה ביניהם. כמובן, הקינות היו סוגה ידועה בספרות העברית.¹⁴² הסוגה של האָלְגִיָה היתה מקובלת בשירה הכללית והגרמנית ואף בעיתונות התקופה.¹⁴³

משירי ההספד הידועים ביותר היתה הקינה 'עודך חי במרומים' שכתב נפתלי הירץ ויזל למות הדוכס ליאופולד מברונשוויג (ב: קמה-קנב). שפירא הביא אותה כדוגמה לכתיבתו של ויזל, ובזמנו גם המשכיל דב בר גינצבורג שיבח אותה וציינה כאופיינית לכתיבתו הפיוטית של ויזל, לא כשיר הנשגב כי לא יגביה עוף, ולא יעלה לשמים שיאו: ...שיריו מלאים חן והדרת קודש.¹⁴⁴

השיר נכתב במשקל הסילאבי, בן 11 הברות, שכאמור אינו מתחשב בהברות ארוכות או קצרות, במוטעמות או בשאינן מוטעמות. הוא כולל 16 בתים בני שש שורות כל אחד, והחריזה היא א א ב ג ג ב. כותרת השיר מעוררת פליאה: 'הדוכס לעאפאלד איש חי ורב פעלים'; הכיצד הוא חי? וכך ההיגד הפותח מרשים בפשטותו ומסביר את הכותרת, אף אם הוא מבטא קלישאה נדושה: 'עודך חי במרומים'... השיר נכתב כפנייה ישירה אל הדוכס המנוח ויוצר מיד קשר עמו, כעדות לתפיסת המשורר את משמעות חייו של אדם דגול ולביטול המחיצות שבין המציאות הראלית למציאות שלאחר המוות. 'עולם האמת', שקיבל עיצוב ספרותי על-ידי אהרון וולפסון ואחרים בפרוזה ב'שיחות המתים',¹⁴⁵ זכה כאן לעיצוב פיוטי. במעבר לעולם האחר הגיע הדוכס למדרגה גבוהה יותר, ובה הוא זורח באור האל; ומשום כך, 'מה לך אור שמשו' (ב: קמו). בעולם האמת מופרת

מחולית / נפתלי הירץ וויזל, המאסף, ה: רנו-רסא, סיוון תקמ"ט; 'שירי תהלות ותודות לאלהים' [שיר הלל ותודה לאל על הצלת צאצאי פרידריך וילהלם] / נפתלי הירץ וויזל, המאסף, ו: צט-קז, טבת תקי"ן; 'ליום הולדת אדוננו המלך פרידריך הגדול' [שיר הלל] / ח...כ. המאסף, א: סה-סט, שבט תקמ"ד; 'לפרידריך בצאתו למלחמה' [שיר] / [אנונימי], המאסף, ב: יז-כ, מרחשון תקמ"ה; 'מוזמר לפרידריך וילהלם השני' [שיר הלל] / [אנונימי], המאסף, ג: קצה-רא, אלול תקמ"ו.

142. על הקינה ראה: דן פגיס, שירת החול ותורת השיר למשה אבן-עזרא ובני-דורו, עמ' 197-224, וכן בספר אחר של דן פגיס, חידוש ומסורת בשירת-החול העברית: ספרד ואיטליה (שניהם בהערה 86 לעיל), עמ' 147, 151-152, 162-163. על המוטיבים השונים של הקינה, ראה: ואוט זיאק ון בקום, 'תבניות של קינות ספרדיות מן המאה החמש-עשרה', דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ג', כרך ג', ירושלים תשנ"ד: 21-28.

143. *Berlinische Monatsschrift*, לדוגמה, בגיליון מרץ 1783, עמ' 264, פרסם אלגיה ליד הקבר. וכן ראה על שיר הקינה של קלייסט לעיל, ליד הערה 124, ומאמרו של חיים שוהם המוזכר בה.

144. שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה (לעיל, הערה 4): 212 (וראה לעיל ליד הערה 132). וכן: גינצבורג בהקדמתו למהדורת לשון למודים לרמח"ל (לעיל, הערה 43): 11.

145. ראה הפרק על 'שיחות המתים' בספרי 'סוגות וסוגיות בספרות ההשכלה העברית' (לעיל, הערה 22).

החוכמה, והצדיק מקבל גמול על מעשיו. מעשי צדקתו של הדוכס מסופרים 'מפי אלים', מוסר ויזל במפתיע... העיצוב מסורתי לחלוטין – ואך האלים' השתרבו פה לוויזל מ...עולם אחר ומתרבות שדחה.

המשורר פונה אל המנוח ומשכנעו עד כמה הוטב לו במיתתו: 'אשריך לעאפאלד! אהוב ורע'!... גם מותך לעאפאלד רב טוב הופיע; / כברק רקיע, רעם ושאון משמיע/ הן הגיד בארץ מעשים עשיתי' (קמו-קמז). להלן הוגה המשורר במשמעות החיים ובמטרת האדם, ורואה בדמותו של ליאופולד ובמעשיו מופת לכול, והוא מהללו על גבורתו. המשורר פונה אל הרשע ומוכיחו כי ירד 'אל מאַפֿל קלא... / שם ירדו מכחישים לאל ממעלי' (קמט), והוא מסיים את שירו: 'בית חומר נטשת, בית אל עלית!' (קנב). השיר מצטיין אפוא בהגות על חיים ומוות, על גבורה וצדקות, ובעיקרו של דבר המשורר מקבל עליו את גורלו של אדם ומוצא גם במוות היבט חיובי. נימתו אופטימיסטית, מחנכת ומטיפה מוסר.

בין השירים האחרים בקטגוריה זו מצויים ב'המאסף' שירי הספד שנכתבו לזכרם של ראשי המשכילים עצמם. שני שירים כאלה על יואל בריייל, מעורכי כתב-העת ומראשי המדברים בין סופרי התקופה, נדפסו שבע שנים לאחר פטירתו, עם חידוש הוצאתו של 'המאסף' בשנת תקס"ט. מאיר שלעזינגער שורר עליו את השיר 'צפור בודד כי ינעים בכלוב קולו', שבו הוא מדמה את המשכיל לציפור בכלוב, המשוררת ומנעימה את לב בעליה בעוד היא עצמה דואבת. ואילו בצאתה לחופשי, צוהלת הציפור ונפש בעליה כואבת. כך גם היה בחייו של בריייל, שסבל על אדמות בעוד עמיתיו נהנו מזמירותיו, ואילו משנפטר מסבלותיו ועלה למרום, יעתה אתה תרנן ואנחנו נאנחים' (ח: סו). בהערה מעניינת מציינים העורכים את גודל האבדה לקהל המשכילים ואת תרומתו של בריייל להשכלה. ליד שיר זה פרסם גם העורך, שלום הכהן, שיר אבל בשם 'בדמי ימיד לקבר הובלתי', שבו הוא מתאר את החוכמה 'מר צורחתי על פטירת בריייל – כהרמז לשוני לעשרה הרוגי מלכות,¹⁴⁶ – אך הזרע שזרע בדמעה ישמה ברנה תקצור קציריך' (סז).

כמורכן נדפסו שני שירי אבל למות מנדלסון, האחד בשנת פטירתו – מאת ויזל, והשני כעבור שנתיים, בתקמ"ח. לאחר מותו של ויזל עצמו פרסם העורך שלום הכהן בתקס"ט שיר הספד לזכרו. כן נתפרסמו עוד כמה שירי אבל פרטיים¹⁴⁷

146. בפיוט יאלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה' במוסף ליום כיפור.

147. שירי האבל והמספד על יואל בריייל: 'צפור בודד כי ינעים בכלוב קולו' [שיר למלאת שבע שנים למות יואל בריייל] / מאיר שלעזינגער, המאסף, ח: סה-סו, כסליו תקס"ט; 'בדמי ימיד לקבר הובלתי' [שיר על יואל בריייל] / ש-כ, המאסף, ח: סז, כסליו תקס"ט. השירים על משה מנדלסון: 'יקול נהי על מות רבי משה ב"ר מנחם' / נתלי הירץ וויזל, המאסף, ג: פא-פה, אדר א' תקמ"ו; 'למנצח על מות החכם הכולל [...] משה בר מנחם' [שיר מספד] / ש"ס, המאסף, ד: רעב, אייר תקמ"ח. לזכר ויזל: 'מנחת אזכרה' [שיר לזכר ויזל] / ש-ס-ו, המאסף, ח: ה-ח, תשרי תקס"ט. המחבר – על-פי התוכן, הוא שלום הכהן. השירים האחרים במסגרת זו: 'הסופד למתו' [שיר מספד] / י...ל, המאסף, ג: יז-יח, מרחשוון תקמ"ו; 'על קבר אשר נעורי' [שיר אהבה ואבלות] / ע...פ, המאסף, ג: צו-ק, אדר ב' תקמ"ו. תופעה אחרת היא קינה סאטירית בשם 'קינה על קינה', המאסף, ט: טז-טח-סט, מאת משה פ"פ, פרנקפורט-מנדלסון, שנכתבה

ואף הקינה יציון הלא תשאלי ליהודה הלוי בלוויית תרגום לאשכנזית מאת משה מנדלסון (ה: שכא-של).

שירי הזמן ואקטואליה

שירים-לעת-מצוא שפורסמו לרגל אירועי הזמן אף הם מצאו את מקומם ב'המאסף'. לסוג זה שייך השיר 'מאד צמאת עדת ה'" (שהוזכר לעיל). לפנינו שיר קטן על היביאורי של מנדלסון, שמחברו אינו ידוע, אשר נדפס בחוברת השנייה של 'המאסף' בתקמ"ד (א: כ). השיר הוא בן שש שורות ושני בתים ונדפס בלא ניקוד ובאותיות קטנות וצנועות כאילו נאלצו העורכים לצמצמו מחוסר מקום בגיליון. השיר מחורז: אאב גגב. בניית דמותו של משה מנדלסון כמשה המקראי על-פי הדימויים הידועים וביטויי הלשון המאזכרים את משה ואת תכונותיו התחילה להיראות כבר בראשיתו של כתב-העת.¹⁴⁸ השיר נסמך על הסיפור המקראי במשה המכה בצור להוציא מים. מטפורת המים מועתקת מן המישור המקראי לזמנים החדשים ומובאת כצימאונה של 'עדת ה'" 'לשתות מי חכמה' לאחר שמוֹךִיה נפלו, והצור כיסה את באר המים החיים... עד שקם משה וינתן מזור לשבר... ויך את הצור לעין העדה, ויצא המים'. במשחק מילים מתוחכם משחק המחבר במשמעות הכפולה של המילה 'צור': הסלע והכינוי לאל. הצור שכיסה את הבאר עשוי להיות גם זה וגם זה. המים החיים הם מי החוכמה. כעבור למעלה מ-25 שנה יצא משכיל אחר, איצק גרידך, להלל ולשבח את מפעל היביאורי – שעדיין ממשיך להעסיק את התודעה המשכילית – בשיר אחר בשם 'אל בעלי אספות' (ט: ו-n).

משירי האקטואליה האחרים: שיר על הוועד הגדול בצרפת מאת משה ענסהיים שהופיע בשנת תקי"ן; על השלום בין פרוסיה לאוסטריה, מאת יוסף [האפרתי] מטראפלוויטץ, גם הוא בתקי"ן; שיר תודה לאנשי בזל על הצלת יהודי אלזס, מאת ויזל בתקמ"ט; שיר על הלשון העברית ותרומת 'המאסף', מאת דוד פרידריכספלד בתקמ"ה, ועוד.¹⁴⁹

על משתורר אחד בער ושכור הסופד את המת זה ארבע שנים בעברו דרך... ורוב חרוזי זאת הקינה מיוסדים על חרוזי קנותי.

148. עוד על תדמיתו של מנדלסון בעיני המשכילים, ראה בספרי: משה מנדלסון: בכבלי מסורת (לעיל, הערה 66): 88-114, וכן ראה לעיל בדיון ישירי שבח לאישים.

149. 'מאוד צמאה עדת ה'" [שיר על היביאורי של מנדלסון] (אנונימי), המאסף, א: כ, מרחשוון תקמ"ד; 'אל בעלי אספות' [שיר בשבח מתרגמי המקרא ומבאריו], איצק גרידך, המאסף, ט: ו-n, תשרי תקי"ע; 'ישקוט ויקו לעשות ענבי' [שיר על הוועד הגדול בצרפת], משה ענסהיים, המאסף, ו: לג-לו, מרחשוון תקי"ן; עוד על שיר זה ודומיו, ראה מאמרו של שמואל ורסס 'המהפכה הצרפתית באספקלריה של הספרות העברית', תרביץ, נח (ג-ד, תשמ"ט): 483-521, ובייחוד עמ' 488-490 והערה 9; [על הלשון העברית ותרומת 'המאסף', בשיר ובפרוזה], דוד

שירים אישיים

כמה מן השירים הם שירים אישיים שנכתבו לרגל אירועים אישיים אשר אירעו לכותב. לעתים, למשל לאחר מחלה, יודה המשורר לאל; כגון זה הוא השיר 'מזמור לתודה על חיתי מחוליי' מאת אברהם בריי שטרן, שנדפס בשנת תקע"א. וכן השיר 'גלמוד עלי משכבי' מאת ח...כ. בתקמ"ד, שבראשו מסביר הכותב 'מן המיצר קראתי יה, בשכבי עלי/ ערש דוי, ותדד שנתי מעיני' (א: קכט). הכותב מתאר את בדידותו: 'גלמוד עלי משכבי, באישון ואפילה/ (רעי יחד נמו, מיודעי עזבוני)' ואת מפלטו היחיד: 'אזעק לך אל!' ברבות סבלותיו פונה המשורר אל האלהים: 'אדוני אלהים, מה רבו צרותי!', ונחמתו היא כי 'את אשר יאהב יוכיח אל.../ לטוב לי, הגדיל גם היום צרותי/ למען אסיר חטאתי, אדאג מעוונותי'. שירים אלה נושאים אופי אישי ולעתים אף וידויי.¹⁵⁰

שירה ביקורתית

שירה ביקורתית שבאה למחות על אי-צדק חברתי, למתוח ביקורת חברתית ולנקוט עמדה ציבורית החלה לצוץ בספרות הגרמנית ברבע האחרון של המאה,¹⁵¹ והיו לה גם מקבילות ב'המאסף'. לעתים משמש שיר רגיל לכבוד אחד המשכילים מצע להתקפה ולביקורת. כזה הוא שירו של אהרון וולפסון, עורך 'המאסף': 'שירו משוררים שירתכם שירו'. שיר זה נכתב לרגל יום הולדתו של דוד פרידלנדר, ונדפס בתקנ"ד (ז: יד-יט).¹⁵² שלא כמשוררים השרים 'ליעלת חן שירי עגבים', הכותב מייחד את שירתו לדוד ואומר, כפרפרזה על שירת דבורה: 'אנכי לדוד אנכי אשירה', וגדולת האל עוברת מן המקור הנרמז ('אנכי לה' אנכי אשירה' – שופטים ה, ג) אל האישיות המודרנית. שירתו משבחת את גדולת דוד ומשווה אותו לדוד מלך ישראל: 'לכן דור לדור צדקתך ירננו.../ יאמרו עוד דוד חי יש בקרבנו'. הדימויים התנ"כיים שליטים פה, כבשירי ההלל למשה מנדלסון. אך שיר השבח

פרידריכספעלד, המאסף, ב: לג-לה, כסליו תקמ"ה; 'שיר מזמור לחנוכת בית החולים' [שיר]/ י-ל, המאסף, ד: קעג-קעד, אדר א' תקמ"ח; 'תפארת ישראל' [שיר למלאת מאה שנים להיווסד חברת 'ביקור חולים' בברלין]/ שלום הכהן, המאסף, ט: לג-לט, חשוון תקי"ע; 'כעלות הענן עם רוח סואה וסערי' [שיר על השלום בין פרוסיה לאוסטריה]/ יוסף [האפרת] מטראפלוביטץ, המאסף, ו: שגג-שנו, אלול תקי"ן.

150. 'מזמור לתודה עת חייתי מחליי' [שיר]/ אברהם בריי שטערן, המאסף, י: לז-לח, חשוון תקע"א; 'גלמוד עלי משכבי' [שיר]/ ח...כ, המאסף, א: קכט-קל, סיון תקמ"ד.

151. ראה בויטין, *History of German Literature* (לעיל, הערה 38): 186.

152. 'שירו משוררים שירתכם שירו' [שיר ליום הולדתו של דוד פרידלנדר]/ אהרון וואלפסזאהן, המאסף, ז: יד-יט תקנ"ד.

עובר במהרה להיות שיר התקפה כנגד הרבנים 'כהני עם היושבים על כסאותם/ שומרים הבלי שוא אָן ותרפים' (טז). המחבר מתאר אותם בקנאותם: 'חרבם חרב נוקמת שותה דם חמתם/ כי באפם רבים חללים הפילו'. ואילו פרידלנדר מצויר כיבן ישיי ששם את מבטחו באל ויצא להילחם בענק מגת... פרידלנדר נתפס כמי שהיכה בעטו, 'עט סופר מהיר', את 'חמור חמורתים' (יח). היגדים מגדפים ישירים כאלה כנגד הרבנים שחיללו את 'משה מוריד' ואת 'תורתו תורת אלהים חיים' ממלאים את השיר ומקנים לו חזות מיליטנטית. וולפסון מאשים את ההנהגה הרבנית, שבגללה שוטמים את היהודים כמי שיאלהים עזבם לו נחשבו כלא-אדם'. השיר מסתיים בדברי שבח לדוד ש'רוח ה' צלחה עליו וקם להושיע את עמו. והמחבר יוצא בקריאה: 'יחי דוד לעולם סלה' (יט).

נתיב לשירה עברית חדשה

לסיכום חלקי של תופעת השירה ב'המאסף' – אפשר להתרשם מהיקף הנושאים, מריבוי הסוגים, ממגוון השירים, ובאופן כללי – מניסיונותיהם של משוררי ההשכלה לתת מבע לרגשותיהם, להגיגיהם ולחוויותיהם במדיום הפיוטי. אין כל ספק שתופעה זו היא מורכבת מבחינת מיפוייה ההיסטורי ברקמת השירה העברית, סיווגה ושיוכה, ועוד יותר מכך מבחינת הערכתה כשירה בזמנה ומחוץ לזמנה. רבים מן השירים נכתבו בהשראת הסוגות השיריות בנות-הזמן ולפי הסגנון המקובל,¹⁵³ ובאופן זה השירים-לעת-מצוא, לדוגמה, לא היה בהם אלא זאת, אך הם התאימו לזמנם ולמקומם ולצורות דומות בשירה הגרמנית. מן הבחינה המהותית יותר, מצאנו בכמה מהם הדים לשירי 'הסער והפרץ' של הספרות הגרמנית באותו זמן, אך גם עדות להלכי הרוח שניסרו באווירת האאופקלרונג הגרמני והנאורות האירופית, אם בקבלת מוסכמותיהם וערכיהם באשר לרעיונות יסוד, כגון הסובלנות, ואם באימוץ תאוריות שהילכו במחשבת ההשכלה, כגון הפיזיוגנומיה. אין בכך כל חידוש לומר שהמשכילים העבריים שפעלו בסביבת 'המאסף' חיו את חיי התרבות העברית המתחדשת כתא בתוך הסביבה הכללית, וכי היו מושפעים ממנה. ואולם, בדיקת חומרי השירה ב'המאסף' באה ומאששת את דרכי ההשפעה ואת מהותה, ומראה כי יותר מהשפעה גרידא, ראו המשכילים העבריים במפעלם חלק מן המאמץ הכללי של תרבות הנאורות. תפיסה זו מעשירה אותנו בתובנה גם בנוגע לעצם מהותה של ההשכלה עצמה, ראייתה את עצמה ומקורות יניקתה.

153. יש סימנים להתקבלותן של עוד סוגות ותת-סוגות בשירה. לדוגמה, בתקסיט פרסם דב גינצבורג את שירו 'שם בארץ הגליל', והוא מסווגו 'שיר ספוריי', ובסוגריים מוסבר: 'ראמאנצע', דהיינו: רומנסה שירית. ראה: 'שם בארץ הגליל' (שיר ספוריי) [רומנסה], דוב בער גינצבורג, המאסף, 30: ט-ג, ניסן תקי"ע.

אך גם תפיסה זו מורכבת ואינה פשוטה כל עיקר. מקורות היניקה של המשוררים העבריים היו מורשת היהדות עצמה, ורבים מן השירים נכתבו על-פי מתכונות קיימות במסורת השירה העברית. וכך מצאנו זכרי דברים המתקשרים עם מסורת הפיוט בלויית שירי טבע שקבענו כי הם שירים דתיים, שנכתבו מתוך רגש דתי עמוק. החילוניות 'המהוללת' שבה הוכתרה ספרות ההשכלה אינה בהכרח 'תעודות זהות' כללית, וחידושה של ההשכלה נראה גם בשילוב החדש עם הישן.¹⁵⁴

במתח הגובר שבין הנאורות ליהדות השתדלו המשכילים למצוא את שביל הזחב ואף לזהות את רעיונות ההשכלה המצויים בעיקריה של היהדות עצמה. עם זאת, אימצו להם תפיסות יסוד יהודיות, כדוגמת ראיית האדם כנזר הבריאה, ואלה הובעו כישלשלת ההווה הגדולה של ההשכלה העברית. ההשכלה העברית פילסה לה אפוא נתיב משלה שהיה בו גם מזה וגם מזה, אך בעיקרו היה עברי מהותי.

כמובן, אין שפע השירים שהודפסו בכתב-העת מעיד כלל ועיקר על איכותם, ואף העורכים עצמם ידעו זאת.¹⁵⁵ תופעות השירה הגרמנית דחפו משכילים צעירים לנסות את כוחם בתרגום שירים לשפת עבר, וכאמור, אייכל מעיר באיגרותיו לתלמידו על ריבוי השירים המתורגמים הנשלחים למערכת (ב: קמא). ועם כל זאת, הניסיונות עצמם היו חלק מן המאבק המשכילי לחַדֵּש את התרבות, את הספרות ואת הלשון העברית.¹⁵⁶

בהתמודדות עם כלי הביטוי של השירה – הלשון העברית המתחדשת – מצאנו כי היו משוררים אשר התעלו במיומנותם הלשונית במליצות המבוססות על שיבוצים מקראיים שהותכו לשימושים 'מודרניים'. נכתבו שירים רגישים אשר נדרשו למטפורות מעניינות ונוקקו ללשון מקראית עשירה, שירים שבזמנם נקראו בשקיקה ונחשבו ליצירות מעולות.

כמה מן השירים האלה אפשר שייקראו גם כיום בהערכה – מתוך ידיעת הקונבנציות של שירת ההשכלה, תפיסת האסתטיקה שלה, והבנת דרכה בשיבוצים המקראיים. אך ניתנה האמת להיאמר, שגם אם דפי 'המאסף' לא הותירו אחריהם שירה גדולה או מְרשימה באופן יוצא-מִן-הכלל, בוודאי הבחנו בשירים אחדים הנחרתים בזיכרון הפיוטי והראויים להיזְכֵּר. אלה ואחרים ייצגו את היצירה

154. ראה מאמרי בשאלת החילוניות בהשכלה: 'לקביעת ראשיתה של סיפרות ההשכלה העברית ובחינת המודרניזם', בתוך: 'בין הסטוריה לספרות' [–] ספר יובל ליצחק ברזילי, בעריכת שלמה נש, ישראל 1997: רלה-רסט. מאמר דומה באנגלית עומד להדפס בכרך 44 (1999) של שנתון ליאו בק.

155. אייכל מעיר באיגרותיו לתלמידו על ריבוי השירים המתורגמים הנשלחים למערכת, המאסף, ב: קמא, תקמ"ה (ראה: הטקסט ליד הערה 116). וכן ראה לעיל בטקסט, בדיון על 'שירה שאינה נראית בעיני העורכים'.

156. על חידוש הלשון העברית בהשכלה ראה מאמרי: 'תחיית הלשון החלה בהשכלה: "המאסף"', כתב העת העברי הראשון, כמכשיר לחידוש השפה, לשוננו לעם (תשנ"ט) (לעיל, הערה 52):

העברית המתפתחת בזמנם, ו'אצילי בני ישראל' אלה סיקלו את 'מסילת לשון עמנו' בהגישם 'מנחת אמרי שפר' לקורא העברי בזמנם, ועם זאת לימדו את 'בני יהודה לשון' השירה – לקראת השירה שעתידה לבוא, ב'דמות שירי מיכ"ל או יל"ג, ואף כהכנה לסיפורת, כגון זו של מאפו...